

Аграрлық нарық проблемалары

ТЕОРЕТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ

№ 4
ҚАЗАН - ЖЕЛТОҚСАН

Проблемы агрорынка

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№ 4
ОКТАБРЬ - ДЕКАБРЬ

Problems of AgriMarket

THEORETICAL AND SCIENTIFIC-PRACTICAL JOURNAL

№ 4
OCTOBER - DECEMBER

АЛМАТЫ
2019

Редакциялық кеңес

Бас редактор

Қалиев Ф.Ә., э.ғ.д., проф., Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылық ғылыми академиясының президенті

Бас редактордың орынбасары

Молдашев А.Б., э.ғ.д., проф., Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылық ғылыми академиясының академигі

Редакциялық кеңестің мүшелері:

Fuchs Clemens, Dr. habil, Professor for Farm Management University of Applied Sciences, Нойбранденбург қ, Германия; **Анджей Ковальски**, э.ғ.д., профессор, Ауыл және тағам шаруашылығы экономикасы институтының директоры – Мемлекеттік зерттеу институты, Варшава қ, Польша; **Мирослава Терещук**, Ауыл және тағам шаруашылығы экономикасы институты – Мемлекеттік зерттеу институты, Варшава қ, Польша; **Әкімбекова Ғ.Ү.**, э.ғ.д., проф., ҚР АШҒА академигі, Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ бас директорының ғылым жөніндегі орынбасары, Алматы қ.; **Григорук В.В.**, э.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА, ҚР АШҒА академигі, Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ, Алматы қ.; **Гусаков В.Г.**, э.ғ.д., проф., Беларусь ҰҒА академигі, Беларусь ұлттық ғылым академиясы президиумының төрағасы, Минск қ.; **Джаилов Дж.С.**, э.ғ.д., «Манас» Қырғыз-Түрік университетінің "Экономика" кафедрасының профессоры, Бішкек қ.; **Есполов Т.И.**, э.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА, ҚР АШҒА академигі, Қазақ ұлттық аграрлық университетінің ректоры, Алматы қ.; **Першукевич П.М.**, э.ғ.д., проф., РҒА академигі, Ресей ғылым академиясының Сібір федералдық агробиотехнологиялар ғылыми орталығының Сібір ауыл шаруашылығы экономикасы ғылыми-зерттеу институтының жетекшісі, Новосибирск қ.; **Петриков А.В.**, э.ғ.д., проф., РҒА академигі, А.А.Никонов ат. Бүкілресейлік Аграрлық мәселелер және информатика институтының жетекшісі, Мәскеу қ.; **Саблук П.Т.**, э.ғ.д., проф., Украинаның ұлттық аграрлық ғылымдар академиясының аграрлық экономика және азық-түлік бөлімшесінің академик-хатшысы, Киев қ.; **Сайганов А.С.**, э.ғ.д., проф., Халықаралық аграрлық білім академиясының академигі, Беларусь ҰҒА АӨК жүйелік зерттеулер Институты директорының ғылыми және инновациялық жұмыстар жөніндегі орынбасары, Минск қ.; **Сапарова Г.К.**, э.ғ.д., проф., ҚР АШҒА академигі, "Қаржылық академия", Нұр-Сұлтан қ.; **Сатыбалдин Ә.Ә.**, э.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА, ҚР АШҒА академигі, ҚР БҒМ Ғылым комитеті Экономика институтының директоры, Алматы қ.; **Сигарев М.И.**, э.ғ.д., проф., ҚР АШҒА академигі, Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ, Алматы қ.; **Тіреуов Қ.М.**, э.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі, Қазақ ұлттық аграрлық университетінің бірінші проректоры, Алматы қ.; **Ушачев И.Г.**, э.ғ.д., проф., РҒА академигі, аграрлық экономика және ауылдық аумақтарды әлеуметтік дамыту федералдық ғылыми орталығының ғылыми жетекшісі - Бүкілресейлік ауыл шаруашылығы экономикасы ҒЗИ, Мәскеу қ.

1994 ж. қазан айында негізделген

Құрылтайшы - Қазақ АӨК-нің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ

Жаппай ақпараттандыру құралдарын тіркеу туралы Күәлік №1327, 24 мамыр 1994 ж.

Халықаралық тіркеу номері ISSN 1817 – 728X

Мерзімділігі – жылына 4 рет.

Журнал Қазақстан Республикасы білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің басылымдары Тізіміне қосылған

Журнал БД РИНЦ-де орналасады. 788-12/2015 шарты 01.12.2015ж.

Жазылым индексі 76006

Редакционный совет

Главный редактор

Калиев Г.А., д.э.н., проф., Президент Академии сельскохозяйственных наук Республики Казахстан

Заместитель главного редактора

Молдашев А.Б., д.э.н., проф., академик Академии сельскохозяйственных наук Республики Казахстан

Члены редакционного совета:

Fuchs Clemens, Dr. habil, Professor for Farm Management University of Applied Sciences, г. Neubrandenburg, Germany; Анджей Ковальски, д.э.н., профессор, директор Института экономики сельского и пищевого хозяйства – Государственный исследовательский институт, г. Варшава, Польша; **Мирослава Терещук**, Институт экономики сельского и пищевого хозяйства – Государственный исследовательский институт, г. Варшава, Польша; **Акимбекова Г.У.**, д.э.н., проф., академик АСХН РК, зам. генерального директора по науке Казахского НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, г. Алматы; **Григорук В.В.**, д.э.н., проф., академик НАН РК, АСХН РК. Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, г. Алматы; **Гусаков В.Г.**, д.э.н., проф., академик НАН Беларуси, Председатель Президиума Национальной академии наук Беларуси, г. Минск; **Джаилов Дж.С.**, д.э.н., проф. кафедры «Экономика» Кыргызско-Турецкого университета «Манас», г. Бишкек; **Есполов Т.И.**, д.э.н., проф., академик НАН РК, АСХН РК, ректор Казахского национального аграрного университета, г. Алматы; **Першукевич П.М.**, д.э.н., проф., академик РАН, руководитель Сибирского научно-исследовательского института экономики сельского хозяйства Сибирского федерального научного центра агробιοтехнологий Российской академии наук, г. Новосибирск; **Петриков А.В.**, д.э.н., проф., академик РАН, руководитель Всероссийского института аграрных проблем и информатики им. А.А. Никонова, г. Москва; **Саблук П.Т.**, д.э.н., проф., академик-секретарь отделения аграрной экономики и продовольствия Национальной академии аграрных наук Украины, г. Киев; **Сайганов А.С.**, д.э.н., проф., академик Международной академии аграрного образования, зам. директора по научной и инновационной работе Института системных исследований в АПК НАН Беларуси, г. Минск; **Сапарова Г.К.**, д.э.н., проф., академик АСХН РК, АО "Финансовая академия", г. Нур-Султан; **Сатыбалдин А.А.**, д.э.н., проф., академик НАН РК, АСХН РК, директор Института экономики Комитета науки МОН РК, г. Алматы; **Сигарев М.И.**, д.э.н., проф., академик АСХН РК. Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, г. Алматы; **Тиреуов К.М.**, д.э.н., проф., академик НАН РК, первый проректор Казахского национального аграрного университета, г. Алматы; **Ушачев И.Г.**, д.э.н., проф., академик РАН, научный руководитель Федерального научного центра аграрной экономики и социального развития сельских территорий - Всероссийский НИИ экономики сельского хозяйства, г. Москва.

Основан в октябре 1994 г.

Учредитель - Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий

Свидетельство о регистрации средства массовой информации № 1327 от 24 мая 1994 г.

Международный регистрационный номер ISSN 1817 – 728X

Периодичность – 4 раза в год.

Журнал включен в Перечень изданий Комитета по контролю в сфере образования и науки Республики Казахстан

Журнал размещается в БД РИНЦ. Договор № 788-12/2015 от 01.12.2015г.

Подписной индекс 76006

Editorial Council

Chief Editor

Kaliev G.A., Dr. Economics, prof., President of the Academy of Agricultural Sciences of the Republic of Kazakhstan

Deputy Chief Editor

Moldashev A.B., Dr. Economics, prof., Academician of the Academy of Agricultural Sciences of the Republic of Kazakhstan

Editorial Board Members:

Fuchs Clemens, Dr. habil, Professor for Farm Management University of Applied Sciences, Neubrandenburg, Germany; **Andrzej Kowalski**, Dr. Economics, professor, Director of the Institute of Agricultural and Food Economics - National Research Institute, Warsaw, Poland; **Mirosława Tereszczuk** Institute of Agricultural and Food Economics - National Research Institute, Warsaw, Poland; **Akimbekova G.U.**, Dr. Economics, professor, Academician of Academy of Agricultural Sciences RK, Deputy Director General on Science, Kazakh Research Institute of AIC Economy and Rural Development, Almaty; **Grigoruk V.V.**, Dr. Economics, professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Academy of Agricultural Sciences RK, Kazakh Research Institute of AIC Economy and Rural Development, Almaty; **Gusakov V.**, Dr. Economics, professor, Academician of the National Academy of Sciences of Belarus, Chairman of the Presidium of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk; **Dzhailov Dzh.**, Dr. Economics, prof. Department of "Economics" of the Kyrgyz-Turkish University "Manas", Bishkek; **Espolov T.I.**, Dr. Economics, prof., Academician of the National Academy of Sciences, Academy of Agricultural Sciences RK, Kazakhstan, Rector of the Kazakh National Agricultural University, Almaty; **Pershukevich P.M.**, Dr. Economics, prof., Academician of the Russian Academy of Sciences, Head of the Siberian Research Institute for Agricultural Economics of Siberian Federal Research Center for Agrobiotechnologies, Russian Academy of Sciences, Novosibirsk; **Petrikov A.V.**, Dr. Economics, prof., Academician of the Russian Academy of Sciences, Head of A.A. Nikonov Russian Institute of Agricultural Issues and Informatics, Moscow; **Sabluk P.T.**, Dr. Economics, prof., Academician-Secretary of the Department of Agricultural Economics and Food of the National Academy of Agricultural Sciences, Ukraine, Kiev; **Saihanau A.**, Dr. Economics, professor, Academician of the International Academy of Agricultural Education, Deputy Director on Research and Innovation of the Institute for System Studies in AIC, National Academy of Sciences, Belarus, Minsk; **Saparova G.K.**, Dr. Economics, professor, Academician of Academy of Agricultural Sciences RK, JSC "Financial Academy", Nur-Sultan; **Satybaldin A.**, Dr. Economics, professor, Academician of the National Academy of Sciences RK, Academy of Agricultural Sciences RK, Director of the Institute of Economics, Committee of Science, Ministry of Education and Science RK, Almaty; **Sigarev M.I.**, Dr. Economics, professor, Academician of Academy of Agricultural Sciences RK, Kazakh Research Institute of AIC Economy and Rural Development, Almaty; **Tireuov K.M.**, Dr. Economics, professor, Academician of the National Academy of Sciences RK, First Vice-Rector of the Kazakh National Agrarian University, Almaty; **Ushachev I.G.**, Dr. Economics, professor, Academician of the Russian Academy of Sciences, Scientific Supervisor at the Federal Scientific Center of Agricultural Economics and Social Development of Rural Territories - Russian Research Institute of Agricultural Economics, Moscow.

Founded in October 1994

Founder - Kazakh research Institute of economy of AIC and rural development

Certificate of registration of mass media No. 1327 from May 24, 1994

International registration number ISSN 1817 - 728X

Frequency of publication - 4 times per year.

The journal is included in the List of publications of the Control Committee in the field of Education and Science of the Republic of Kazakhstan

The journal is placed into BD RINC. Agreement No. 788-12/2015 from 01.12.2015

Subscription index 76006

МАЗМҰНЫ

Аграрлық саясат: іс жүзіне асыру механизмі

Ғ.Ү. Әкімбекова, А.Б. Баймуханов, Ұ.Р. Қасқабаев Қазақстан Республикасы Алматы облысының модельдік фермаларындағы сүтті мал шаруашылығы	11
Ш.М. Кантарбаева Аграрлық өндірісті дамытуға мемлекеттің реттеуші әсерін бағалау	19
М.Ш. Бауэр, Ф.А. Шуленбаева, А.Б. Темирова Аграрлық сектордағы әлеуметтік кәсіпкерлік: шетелдік және қазақстандық тәжірибе	26
Д.Ж. Ермекбаева, А.У. Мухаммедов, А.Б. Тасмағанбетов Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенінің экспорттық әлеуеті.....	33
Ә.К. Шүкіров, Б.М. Шүкірова Қазақстан Республикасының мал шаруашылығы өнімдерінің экспорттық әлеуетін бағалау және перспективалары.....	40
Н.А. Баранова, О.В. Мишулина, С.Е. Сулейменова Аграрлық саладағы бәсекелестік қатынастар	47
А.Ж. Зейнуллина, Т.Д. Айдарханова Қазақстанның АӨК инновациялық дамуы	55
А.А. Аманбаева, А.З. Нурпейсова Қазақстан Республикасының аграрлық секторындағы инновациялық қызмет	62
С.Т. Жұмашева, Б.Ш. Сыздықов, Ә.С. Әбілқасым Қазақстанның агроөнеркәсіптік өндірісін дамытуға арналған арнайы экономикалық аймақтар	68
Г.Р. Мадиев, А.Б. Бекбосынова Жамбыл облысының ауыл шаруашылығындағы мамандану бағыттары	76
Ж.С. Булхайрова, Г.Т. Күнүркүльжаева, А.Ж. Ибрашева Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығы саласындағы адами капитал: қазіргі заманғы үрдістер	86
А.С. Нарынбаева, М.А. Амирова, С.В. Беспалый Агроөнеркәсіптік кешенді ақпараттық-консультациялық қамтамасыз ету	93

Шаруашылық жүргізудің экономикалық механизмі

Б.С. Мырзалиев, Л.Т. Тайжанов, М.Б. Онбаева Қазақстанның құс шаруашылығы кешенін дамытудың экономикалық механизмін жетілдіру..	102
Г.Т. Ахметова, Э.М. Адиетова, С.Б. Альдешова Қазақстан Республикасының балық шаруашылығы саласын мемлекеттік қолдау.....	110
Р.Қ. Конуспаев, Т.Ж. Демесінов, Т.А. Таипов Қазақстанның ауыл шаруашылығында айналым қаражатын пайдаланудың тиімділігі	116
К.Ж. Шолпанбаева, А.А. Апышева, Н.К. Шайханова Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында аудит жүргізу әдістемесі	123
Ш.У. Ниязбекова, Г.С. Калденова, М.Г. Кайыргалиева Қазақстан Республикасы Ақтөбе облысының аграрлық секторын мемлекеттік реттеу	128

Азық-түлік өнімдері рыногы

А.К. Джусибалиева, Г.И. Ахметова, Ж. Атаниязов ЕЭО жағдайындағы Қазақстанның тағам индустриясы	134
Е.Е. Гриднева, Г.Ш. Қалиақпарова, К.Ш. Сыздыкова Қазақстан Республикасының ұн тарту өнеркәсібін дамыту	142
Г.А. Асанова, Қ.С. Ахметова Қазақстанда дәнді дақылдарды өңдеу жөніндегі кәсіпорындардың өндірістік қуаттарын тиімді пайдалану	149
А.Н. Қарабаева, Г.Я. Гусева, А.Н. Садықов Қазақстан Республикасында сүт өндіру: жағдайы мен мәселелері	155

Ауылдың әлеуметтік проблемалары

Г.К. Сапарова, Г.И. Нуржанова Қазақстанның ауылдық аумақтарының мамандары үшін техникалық және кәсіптік білім беру	163
А.А. Титков, А.А. Нургалиева, Т.Я. Эрназаров Қазақстан Республикасының АӨК еңбек ресурстары және оларды пайдалану тиімділігі	171
А.Ж. Нукешева, Д. Женсхан, Р.С. Мусина Қазақстанның ауылдық жерлерінің әлеуметтік инфрақұрылымы	177

Сөз жас ғалымдарға

М.С. Искакова, Л.Т. Алшембаева Шағын кәсіпкерлікті дамытуды мемлекеттік басқару	185
Э.Ш. Қазғанбаев Қазақстан Республикасының ауылдық аумақтарының халқын жұмыспен қамтуды арттыру...	192

СОДЕРЖАНИЕ

Аграрная политика: механизм реализации

Г.У. Акимбекова, А.Б. Баймуханов, У.Р. Каскабаев Молочное скотоводство в модельных фермах Алматинской области Республики Казахстан...	11
Ш.М. Кантарбаева Оценка регулирующего воздействия государства на развитие аграрного производства	19
М.Ш. Бауэр, Ф.А. Шуленбаева, А.Б. Темирова Социальное предпринимательство в аграрном секторе: зарубежный и казахстанский опыт....	26
Д.Ж. Ермекбаева, А.У. Мухаммедов, А.Б. Тасмаганбетов Экспортный потенциал агропромышленного комплекса Казахстана	33
А.К. Шукуров, Б.М. Шукурова Оценка и перспективы экспортного потенциала продукции животноводства Республики Казахстан	40
Н.А. Баранова, О.В. Мишулина, С.Е. Сулейменова Конкурентные отношения в аграрной сфере	47
А.Ж. Зейнуллина, Т.Д. Айдарханова Инновационное развитие АПК Казахстана	55
А.А. Аманбаева, А.З. Нурпейсова Инновационная деятельность в аграрном секторе Республики Казахстан	62
С.Т. Жумашева, Б.Ш. Сыздыков, А.С. Абилкасым Специальные экономические зоны для развития агропромышленного производства Казахстана	68
Г.Р. Мадиев, А.Б. Бекбосынова Направления специализации в сельском хозяйстве Жамбылской области	76
Ж.С. Булхайрова, Г.Т. Кунуркульжаева, А.Ж. Ибрашева Человеческий капитал в сельскохозяйственной отрасли Республики Казахстан: современные тенденции.....	86
А.С. Нарынбаева, М.А. Амирова, С.В. Беспалый Информационно-консультационное обеспечение агропромышленного комплекса.....	93

Экономический механизм хозяйствования

Б.С. Мырзалиев, Л.Т. Тайжанов, М.Б. Онбаева Совершенствование экономического механизма развития птицеводческого комплекса Казахстана	102
Г.Т. Ахметова, Э.М. Адиетова, С.Б. Альдешова Государственная поддержка отрасли рыбного хозяйства Республики Казахстан	110
Р.К. Конуспаев, Т.Ж. Демесинов, Т.А. Таипов Эффективность использования оборотных средств в сельском хозяйстве Казахстана.....	116
К.Ж. Шолпанбаева, А.А. Апышева, Н.К. Шайханова Методика проведения аудита в сельскохозяйственных предприятиях.....	123
Ш.У. Ниязбекова, Г.С. Калденова, М.Г. Кайыргалиева Государственное регулирование аграрного сектора Актыбинской области Республики Казахстан.....	128

Рынок продовольственной продукции

А.К. Джусибалиева, Г.И. Ахметова, Ж. Атаниязов Пищевая индустрия Казахстана в условиях ЕАЭС	134
Е.Е. Гриднева, Г.Ш. Калиакпарова, К.Ш. Сыздыкова Развитие мукомольной промышленности Республики Казахстан	142
Г.А. Асанова, К.С. Ахметова Эффективное использование производственных мощностей предприятий по переработке зерновых культур в Казахстане	149
А.Н. Карабаева, Г.Я. Гусева, А.Н. Садыков Производство молока в Республике Казахстан: состояние и проблемы	155

Социальные проблемы села

Г.К. Сапарова, Г.И. Нуржанова Техническое и профессиональное образование для специалистов сельских территорий Казахстана	163
А.А. Титков, А.А. Нургалиева, Т.Я. Эрнараров Трудовые ресурсы АПК Республики Казахстан и эффективность их использования.....	171
А.Ж. Нукашева, Д. Женсхан, Р.С. Мусина Социальная инфраструктура сельской местности Казахстана.....	177

Слово молодым ученым

М.С. Исакова, Л.Т. Алшембаева Государственное управление развитием малого предпринимательства	185
Э.Ш. Казганбаев Повышение занятости населения сельских территорий Республики Казахстан	192

CONTENT

Agricultural policy: mechanism of implementation

G.U. Akimbekova, A.B. Baymuhanov, U.R. Kaskabaev Dairy cattle breeding in model farms of Almaty region of the Republic of Kazakhstan	11
Sh.M. Kantarbayeva Assessment of the regulatory impact of the State on agricultural production development	19
M.Sh. Bauer, F.A. Shulenbaeva, A.B. Temirova Social entrepreneurship in agricultural sector: foreign and Kazakhstani experience	26
D.Zh. Yermekbayeva, A.U. Muhammedov, A.B. Tasmaganbetov The export potential of agricultural sector of Kazakhstan	33
A.K. Shukurov, B.M. Shukurova Assessment and prospects of the export potential of livestock products of the Republic of Kazakhstan	40
N.A. Baranova, O.V. Mishulina, S.E. Suleimenova Competitive relations in agricultural sector	47
A. Zeinullina, T. Aidarhanova Innovative development of AIC in Kazakhstan	55
A.A. Amanbayeva, A.Z. Nurpeisova Innovative activity in agricultural sector of the Republic of Kazakhstan	62
S.T. Zhumasheva, B.Sh. Syzdykov, A.S. Abilkasym Special economic zones for the development of agricultural production in Kazakhstan	68
G. Madiev, A. Bekbossynova Areas of specialization in agriculture of Zhambyl region	76
Zh.S. Bulkhairova, G.T. Kunurkulzhaeva, A.Zh. Ibrasheva Human capital in agricultural sector of the Republic of Kazakhstan: current trends	86
A.S. Narynbayeva, M.A. Amirova, S.V. Bepalyy Information and consulting support for agro-industrial complex	93

The economic management mechanism

B. Myrzaliyev, L.T. Taizhanov, M.B. Onbaeva Improving the economic mechanism for the development of poultry complex in Kazakhstan	102
G.T. Akhmetova, E.M. Adiyetova, S.B. Aldeshova State support for fishery industry of the Republic of Kazakhstan	110
R.K. Konuspayev, T. Zh. Demessinov, T.A. Taipov The effective use of working capital in agriculture of Kazakhstan	116
K.Zh. Sholpanbaeva, A.A. Apysheva, N.K. Shaykhanova The audit methodology in agricultural enterprises	123
Sh. Niyazbekova, G.S. Kaldenova, M.G. Kaiyrgaliyeva State regulation of agricultural sector of Aktobe region of the Republic of Kazakhstan	128

Food products market

A.K. Jussibaliyeva, G.I. Akhmetova, Zh. Ataniyazov Food industry of Kazakhstan in the EAEU	134
Y.E. Gridneva, G.Sh. Kaliakparova, K.Sh. Syzdykova Development of milling industry of the Republic of Kazakhstan	142
G.A. Asanova, K.S. Akhmetova Efficient use of production capacities of grain processing enterprises in Kazakhstan	149
A.N. Karabaeva, G.Y. Guseva, A.N. Sadykov Milk production in the Republic of Kazakhstan: state and problems	155

Social issues of the village

G.K. Saparova, G.I. Nurzhanova

Technical and vocational education for specialists in rural areas of Kazakhstan 163

A.A. Titkov, A.A. Nurgaliyeva, T.Y. Ernazarov

Labor resources of AIC of the Republic of Kazakhstan and their effective use 171

A.Zh. Nukesheva, D. Zhenskhan, R.S. Mussina

Social infrastructure of rural areas of Kazakhstan 177

Words of young scientists

M.S. Iskakova, L.T. Alshembayeva

State management of small business development 185

E.Sh. Kazganbaev

Increasing employment in the rural areas of the Republic of Kazakhstan 192

Аграрная политика: механизм реализации

Таблица 1 – Основные экономические показатели производства молока (сырого) в АО «АПК «Адал», 2018-2019 гг.

Показатель	2018	2019 (9 месяцев)
Поголовье КРС, голов	1 281	1 210
в том числе фуражных коров	941	890
Затраты на выращивание на 1 гол, тг/сутки:		
- от 0 до 6 мес.	150	160
- от 6 до 12 мес.	60	70
- от 12 до 15 мес.	91	104
- от 15 до 24 мес.	65	72
Затраты на содержание сухостойных коров на 1 гол., тг/сутки:	254	267
Средний удой молока на 1 фуражную голову, кг/год	5 459,5	5 795
Производство сырого молока, ц	51 373,9	46 164,3
Себестоимость сырого молока, тг/ц	9 200	9 000
Средняя цена реализации сырого молока, тг/ц	14 000	14 000
Сдано на переработку, ц	44 695,3	44 010,5
Доход от реализации сырого молока на переработку, тыс.тг	625 734,2	616 147,0
Затраты на производство молока, тг	472 639 880	415 478 700
Затраты на содержание сухостойных коров, тыс. тенге	8 554,0	8 718,5
Рентабельность производства, %	32,4	48,3

Таблица 2 – Калькуляция затрат на производство молока в АО «АПК Адал», 2019 г.

Наименование	Калькуляция затрат, тыс/тенге									
	Оплата труда	Корма	Амортизация	ГСМ	Электроэнергия	Водоснабжение	Вет.мед.	Налоги	Прочие расходы	ИТОГО
тыс. тенге	19 378,2	333 225	84 129,9	13 706,5	8 034,9	34	2 363,2	6 144,3	5 623,9	472 639,9
доля, %	4,1	70,5	17,8	2,9	1,7	0	0,5	1,3	1,2	100

Как показали результаты, в АО «АПК «Адал» расход кормов для молочного стада в 2018 г. на 1 ц сырого молока составил

0,93 ц.к.ед., где основная доля приходится на зеленые корма – 0,31, концентраты – 0,21 (таблица 3).

Таблица 3 – Структура рациона кормов молочного стада в АО «АПК Адал», 2019 г.

Продукция	Ед. изм	Всего кормов	Концентраты	Сено	Сочные			Зеленые корма
					силос	корнеплод	сенаж	
Молочное стадо (941 гол.)	ц.к.ед.	50 437,6	7 200	6 380	10 906	986	6 224,6	18 741
	%	100	14,3	12,6	21,6	2,0	12,3	37,2

С учетом развития кормовой базы, сложившихся экономических показателей АО «АПК «Адал» и внедрения интенсивных технологий проведен расчет эффективности производства молока на 2020 г., который показывает рост среднесуточного удоя молока в сравнении с 2019 годом.

Так, ожидаемое поголовье дойных коров на 2020 г. в среднем составит 787 гол., среднесуточный удой с 1 головы – 24,7 кг, что на 1,7 кг выше, чем в 2019 г., при этом валовой надой за день в среднем составит 19,4 т, за месяц – 592,3 т, за год – 7 107,6 т молока (таблица 4).

Таблица 4 – Ожидаемая эффективность производства молока в АО «АПК «Адал», 2019-2020 гг.

Среднегодовое поголовье фуражных коров	Кормо-вые дни фуражных коров	Удой на 1 фуражную корову	Среднегодовое поголовье дойных коров	Кормо-вые дни дойных коров	Ожидаемый удой на 1 дойную корову 2020 г.	Удой на 1 дойную корову 2019 г.	Отклонение от 2019 г.
905	330 325	21,5	787	287 255	24,7	23	1,7

Аграрная политика: механизм реализации

Для оптимизации уровня производства и использования кормов была использована методика моделирования процессов производства, потребления кормов. Особенность данной методики заключается в том, что она основана не на решении отдельных разобщенных моделей каждого из процессов, а на использовании системы логически, информационно и алгоритмически связанных моделей всех производственных уровней. Разработка модели оптимизации объема производства и использования кормов в большинстве случаев осуществляется на примере типичных хозяйств.

Оптимальный вариант структуры кормопроизводства, рассчитанный на примере модельного хозяйства АО «Агропромышленная компания «Адал» Енбекшиказахского района, носит мобилизующий характер и нацеливает хозяйства на более полное использование ими ресурсов производства за счет улучшения технологии и организации. Большое внимание уделялось новой оценке биологической полноценности кормов, которая основывается на определении баланса кормов не только по кормовым единицам, а также по обменной энергии, сухому веществу и перевариваемому протеину. Именно такая оценка кормовых рационов правильно определяет

необходимый расход различных видов кормов для молочного скота.

Поголовье КРС молочного направления продуктивности КХ «Айдарбаев» представлено двумя породами, а именно: голштинская и швицкая. Общая численность поголовья КРС составила 866 гол., в т.ч. фуражных коров составляет 676 голов. Средний удой молока на фуражную корову достигает 4 561 кг, производство сырого молока за 2018 г. составило 30 830 ц, при производственной себестоимости – 9 422 тг/ц средняя цена реализации сырого молока – 13 575 тг/ц. Валовой доход от реализации сырого молока составил 418 517,2 тыс. тг. при затратах на все производство – 290 500,1 тыс. тг., при этом уровень рентабельности от реализации молока составляет 44,1%.

За 9 месяцев 2019 г. поголовье КРС значительно увеличилось с 866 до 1 077 гол. КРС, но число фуражных коров осталось на том же уровне 676 гол., производство сырого молока за 9 месяцев составило 29 030,8 ц, при этом себестоимость сырого молока снизилось с 9 422 до 9 249 тг/ц, рентабельность производства молока достигла 51,3%. Это указывает на возможность вести расширенное воспроизводство, оплачивать затраты по техническому перевооружению (таблица 7) [7].

Таблица 7 – Показатели экономической эффективности производства молока КХ «Айдарбаев» за 2018-2019 гг. (9 месяцев)

Показатель	Ед. измерения	2018	2019
Затраты на выращивание на 1 гол/сутки:			
- от 0 до 6 мес.	тенге	152	168
- от 6 до 12 мес.	тенге	63	70
- от 12 до 15 мес.	тенге	94	104
- от 15 до 24 мес.	тенге	65	72
Затраты на содержание сухостойных коров на 1гол/сутки:	тенге	250	277
Численность фуражных коров, всего	гол	676	676
Надой на 1 фуражную корову	кг	4 561	4 567
Производство молока, всего	ц	30 830	29 030,8
Себестоимость сырого молока, 1 ц	тенге	9 422	9 249
Цена реализации сырого молока на переработку, 1 ц	тенге	13 575	14 000
Валовой доход от реализации сырого молока	тыс. тенге	418 517,2	406 431,2
Затраты на производство молока	тыс. тенге	290 500,1	268 521,1
Прибыль	тыс. тенге	128 017,3	137 910,1
Рентабельность от реализации сырого молока	%	44,1	51,3

В структуре затрат на ведение молочного производства более высокую долю занимают корма (65,8%), далее следуют затраты на амортизацию (18,6%), ГСМ (3,7%), прочие расходы (3,9%) и на электроэнергию (1,7%), а также ветмедикамен-

ты 0,5% (таблица 10). В повидовых затратах на корма преобладают концентрированные корма (71%), сенаж (14,8%), силос (8,2%) и зеленые корма 6,0%. Такая структура обусловлена как себестоимостью кормов, так и возможностями полевого кормопроизвод-

ров с 941 до 890 голов. Вследствие этого, общий объем производства сырого молока за 9 месяцев сократился и составил 44 010,5 ц, при этом себестоимость сырого молока снизилась с 9 422 до 9 000 тг/ц, рентабельность производства снизилась и составила 35,7%. Данные показатели говорят о том, что в хозяйстве мало внимания уделяется качеству кормов, а больше их количеству, что подтверждается значениями по расходу корма на производство 1 ц молока. Значительно изменилась структура кормового рациона: большую долю кормов занимают объемистые корма (сено, силос, сенаж), а не энергонасыщенные как в производственном варианте.

3. С учетом развития кормовой базы, сложившихся экономических показателей АО «АПК «Адал», и внедрения интенсивных технологий проведен расчет эффективности производства молока на 2020 г., который показывает рост среднесуточного удоя молока в сравнении с 2019 годом. Так, ожидаемое поголовье дойных коров на 2020 г. в среднем составит 787 гол., среднесуточный удой с 1 головы – 24,7 кг, что на 1,7 кг выше, чем в 2019 г., при этом валовой надой за день в среднем составит 19,4 т, за месяц – 592,3 т, за год – 7 107,6 т молока. По оптимальному варианту для производства кормов на удовлетворение потребности животноводства в необходимых кормах требуется 778 534 га пашни, что на 0,5% меньше фактически занимаемой площади под кормовые культуры в хозяйстве. Устоявшиеся традиции хозяйства не позволяют полностью отказаться от выращивания корнеплодов. Оценивая этот вид корма как высокозатратный в структуре кормовых площадей под корнеплоды они были увеличены незначительно.

4. Проведенное исследования выявило, что АО «АПК «Адал» благодаря наличию собственной сырьевой и кормовой базы себестоимость продукции как сырья, так и готовой продукции ниже в сравнении с показателями других хозяйств и предприятий, не имеющих такую базу. Так, себестоимость сырого молока в АО «АПК «Адал» составила 90 тг/кг, тогда как в КХ «Айдарбаева» себестоимость молока сырого 92 тг/кг, потому что оно не имеет собственную систему переработки и сбыта. АО «АПК «Адал» реализует готовую молочную продукцию в торговую сеть, к примеру, молоко пастеризованное, жирностью 2,5% по 210 тг/кг, торговая сеть реализует его по 255 тг/кг в розницу.

5. Сравнительный анализ действующей системы продвижения молока (сырого) и молочной продукции от производителя

до потребителя в АО «АПК «Адал» и КХ «Айдарбаев» подтверждает, что себестоимость сырья в АО «АПК «Адал» ниже, чем в КХ «Айдарбаева» за счет наличия собственной сырьевой и кормовой базы и других преимуществ глубоко интегрированного предприятия, имеющего непрерывный технологический цикл производства (производство-переработка-сбыт) и единое управление и собственность.

6. В результате исследования современного состояния КХ «Айдарбаев» выявлены основные проблемы в его деятельности:

- ◆ нехватка кадров для работы с новым технологическим оборудованием;
- ◆ дефицит кормов;
- ◆ низкие закупочные цены на молоко;
- ◆ изменение цен на молоко сезонного характера;
- ◆ барьеры при получении субсидий;
- ◆ износ сельскохозяйственной техники;
- ◆ сбыт продукции;
- ◆ нехватка оборотных средств для расширения производства и др.

Список литературы

- 1 Государственная программа развития АПК РК на 2017-2021 гг. – 2017. - ([http:// www.adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423](http://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423)).
- 2 Концепция реализации инвестиционной отраслевой программы развития молочного животноводства на 2018-2027 гг.- 2017.- ([http:// www.moa.gov.kz/documents/1548136649.pdf](http://www.moa.gov.kz/documents/1548136649.pdf)).
- 3 АО «Национальная компания «Kazakh Invest», Министерство по инвестициям и развитию Республики Казахстан. - 2017. - ([http:// www.invest.gov.kz](http://www.invest.gov.kz)).
- 4 Статистика сельского, лесного и рыбного хозяйства в Республике Казахстан. Комитет по статистике МНЭ РК. - 2018.- ([http:// www.stat.gov.kz](http://www.stat.gov.kz)).
- 5 Материалы первичного учета модельного хозяйства АО «АПК «Адал». – 2019.- ([http:// www.adal.kz](http://www.adal.kz)).
- 6 Калашников, А.П. Нормы и рационы кормления сельскохозяйственных животных [Текст]: справочное пособие / А.П. Калашников, В.И. Фисинин, В.В. Щеглов, Н.И. Клейменова. - М.: Россельхозакадемия, 2013. - 456 с.
- 7 Статистика сельского, лесного и рыбного хозяйства Алматинской области. Комитет по статистике МНЭ РК. -2018.- (<http://www.stat.gov.kz/region/250502?lang=ru>).
- 8 Макдональд, Л. Качество молока и управление маститом: практическое занятие. - 2019.- (<http://www.delaval.com/globalassets/russia/news/19.03-pdk-7.0/presentations/---pdf>).
- 9 Тюренкова, Е.Н. Система СЕЛЭКС: организация, распространение и развитие. Исполь-

ности. Прогнозирование эффективного развития агропромышленного комплекса позволит оценить роль сельскохозяйственного производства в увеличении экспорта сельхозпродукции, транзитного потенциала, повышении уровня и качества жизни в сельской местности. Автор отмечает встречающиеся проблемы: необходимость поддержки совершенствования механизма ОРВ; недостаточное внимание поиску альтернативных способов решения сложившейся ситуации; ограничение времени для обсуждения аспектов принятия нормативного акта. Рассмотрена возможность введения классификации проведения оценки регулирующего воздействия (расширенная стандартная или упрощенная), исходя из степени влияния документа (например, ведомственная). В условиях усиления интеграционных процессов данный инструмент направлен на обеспечение мер финансовой поддержки сельхозтоваропроизводителей, повышение конкурентоспособности производства, рост объемов экспортоориентированной продукции, достижение продовольственной безопасности, конструктивные преобразования в аграрном производстве.

Аңдатпа. Ұлттық және өңірлік деңгейлерде аграрлық сектордағы экономикалық үдерістерді мемлекеттік басқарудың реттеуші әсерін бағалаудың (РӘБ) халықаралық тәжірибесі мен әсері, республика аймақтарының инновациялық дамуы зерттелген. Сала, аймақ және ел экономикасының инклюзивті өсуі үшін бағалау құралдарының рөлі мен мүмкіндіктері анықталған. Мемлекеттік құрылымдар қызметін реттеу сапасын қамтамасыз ету және нәтижелілігін арттыру үшін, ең алдымен, халықпен кері байланыстың болуы: қабылданған шараларды талқылауға мүдделі тұлғалардың тікелей қызметіне қатысты кең ауқымын тарту қажет екені көрсетілген. Агроөнеркәсіптік кешеннің тиімді дамуын болжау ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспортын, транзиттік әлеуетті арттырудағы, ауылдық жерлерде өмір сүру деңгейі мен сапасын арттырудағы ауыл шаруашылығы өндірісінің рөлін бағалауға мүмкіндік береді. Автор кездесетін мәселелерді: РӘБ механизмін жетілдіруді қолдау қажеттілігі; қалыптасқан жағдайды шешудің баламалы тәсілдерін іздеуге жеткіліксіз көңіл бөлу; нормативтік актіні қабылдау аспектілерін талқылау үшін уақытты шектеуді атап өткен. Құжаттың әсер ету дәрежесіне (мысалы, ведомстволық) сүйене отырып, реттеушілік әсерді бағалауды (кеңейтілген стандартты немесе оңайлатылған) жүргізудің жіктелмесін енгізу мүмкіндігі қарастырылған. Интеграциялық үдерістерді күшейту жағдайында бұл құрал ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілерді қаржылық қолдау шараларын қамтамасыз етуге, өндірістің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, экспортқа бағдарланған өнім көлемінің өсуіне, азық-түлік қауіпсіздігіне қол жеткізуге, аграрлық өндірісте сындарлы қайта құруға бағытталған.

Abstract. The international practice and the impact of regulatory impact assessment (RIA) of public administration of economic processes in agricultural sector at the national and regional levels, the innovative development of the regions of the republic have been studied. The role and capabilities of assessment tools for inclusive economic growth of the industry, region and country have been determined. It is shown that in order to ensure the quality of regulation and increase the effectiveness of the activities of State structures, it is necessary, first of all, to have feedback from the population: involving a wide range of stakeholders in the discussion of measures taken regarding their direct activities. Predicting the effective development of agro-industrial complex will make it possible to assess the role of agricultural production in increasing agricultural exports, transit potential, and raising the level and quality of life in rural areas. The author notes the following problems: the need to support the improvement of the RIA mechanism; insufficient attention to the search for alternative solutions to the current situation; time limit for discussing aspects of adoption of a normative act. The possibility of introducing a classification of regulatory impact assessment (extended standard or simplified) based on the degree of influence of the document (for example, departmental) has been considered. In the context of strengthening integration processes, this tool is aimed at providing measures of financial support for agricultural producers, increasing the competitiveness of production, increasing the volume of export-oriented products, achieving food security, and constructive transformations in agricultural production.

Ключевые слова: аграрное производство, оценка, регулирующее воздействие, государственное управление, интеграционные процессы, финансовая поддержка, качество жизни, сельхозтоваропроизводители.

Түйінді сөздер: аграрлық өндіріс, бағалау, реттеуші әсер ету, мемлекеттік басқару, интеграциялық процестер, қаржылық қолдау, өмір сүру сапасы, ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілер.

Keywords: agricultural production, assessment, regulatory impact, public administration, integration processes, financial support, quality of life, agricultural producers.

Введение. Причины невысокой экономической динамики, с которой столкнулась мировая экономика в последние годы, во многом связаны с замедлением производительности труда, вызванным растущими затруднениями экономических агентов с доступом к рынкам и ресурсам. Изменение модели экономического роста в сторону большей инклюзивности, позволяющей инвестировать в развитие навыков и обеспечивающей равные шансы на успех для всех хозяйствующих субъектов, позволит улучшить качество жизни, а также расширить возможности самореализации членов всех социальных групп и особенно представителей малообеспеченных слоев населения [1].

Поиск новых источников роста в аграрной сфере обуславливает совершенствование методик оценивания развития отрасли. В условиях децентрализации государственного управления они направлены на инклюзивное развитие, учитывающее не только традиционные макроэкономические показатели, но и благосостояние населения, качество его жизни.

Одним из источников для подобных исследований может стать введение оценки регулирующего развития (ОРВ). Данный инструмент также выступает одним из управленческих инновационных методов в государственном стратегическом управлении. Он используется для оценки эффективности права и позволяет провести объективную оценку регулирования в области предпринимательской и иной экономической деятельности. Это, в свою очередь, может явиться основой для дерегулирования процессов управления, снижения количества издержек в отношении различных субъектов и устранения административных барьеров. Существенным преимуществом применения ОРВ считается широкое использование количественной методологии, позволяющей выносить объективные решения [2,3].

Материал и методы исследования. В основу исследования проблемы положены стратегические цели развития экономики республики до 2050 г., направленные на формирование условий для развития регионов путем обеспечения финансово-экономических, организационно-правовых, внешнеэкономических и иных направлений деятельности хозяйствующих субъектов для повышения конкурентоспособности продукции, организации, отрасли, региона, управления. Решение вопросов совершенствования управления отраслью также нацелено

но на обеспечение инклюзивного роста и устойчивой взаимосвязанности различных параметров хозяйственной деятельности. Осуществление 5-ти институциональных реформ включает упразднение отраслевых программ с их интеграцией в государственные, а также в планы развития различных ведомств. Следовательно стоит вопрос о создании производственной и административной системы для эффективного развития отрасли и оценки перспектив ее развития с учетом защиты и продвижения национальных экономических интересов в рамках международного сотрудничества.

Данное направление имеет особое место в международной системе институтов повышения эффективности госуправления, осуществляющей переход от нормотворческого процесса и определения экономических выгод для хозяйствующих субъектов к оценке и снижению негативного социального, экологического эффекта для населения и экономики [4,5].

Результаты и их обсуждение. Социальный спрос и экономическая заинтересованность в выполнении проекта выражаются в повышении эффективности управления территориями и вовлечении бизнес-сообщества в устойчивый экономический рост (инклюзивная экономика), разработке механизма, стимулирующего внедрение инноваций и модернизацию аграрного сектора, повышения его качества, роста доходов товаропроизводителей и повышение уровня их жизни.

Сбалансированное развитие и выбор приоритетных направлений региона выступают одним из важных факторов инклюзивного роста экономики, предполагающего экономическое развитие, в рамках которого создаются возможности для всех слоев населения, эффективно распределяются материальные и нематериальные блага в обществе для повышения его благосостояния. А значит, инклюзивный подход в экономике предусматривает длительную стратегию, базирующуюся на продуктивной занятости, т.е. предполагает социально-ориентированный подход [6,7].

В странах-участницах Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) под оценкой регулирующего воздействия понимают систему механизмов, предназначенных для установления и измерения выгод, издержек и последствий принимаемых либо существующих мер регулирующего воздействия.

Институт процедуры «оценки регулирующего воздействия» постепенно внед-

рывается в большинстве стран СНГ. Так, Россия, Беларусь и Евразийская экономическая комиссия (ЕЭК) используют международное определение, Украина – «анализ влияния регуляторного акта» (АВРА); Кыргызстан – «анализ регулятивного воздействия нормативных правовых актов», Узбекистан – «система оценки воздействия актов законодательства» (СОВАЗ); Казахстан – «анализ регуляторного воздействия» (ОРВ), ранее – оценка социально-экономических последствий законов» [8].

В практике стран Содружества ОРВ используется только для осуществления предварительной оценки (ex-ante), т.е. оценки, проводимой до принятия нормативного акта (осуществления регулирования). Тогда как международная методика оценки государственного управления уже применяет сопровождающую ОРВ (ongoing evaluation), которая проводится после принятия правовых документов, регулирующих вопросы госуправления. Ее основной задачей является оценка хода реализации принятых государственных решений, чем и определяется необходимость модификации и изменения регулирования.

За 2007-2019 гг. было выделено около 5 трлн. тенге на субсидирование различных направлений аграрной сферы. Вместе с тем методика выделения средств в отношении данного инструмента непостоянна, что приводит к его низкой эффективности. Кроме того, с 2020 г. будет внедрен новый принцип распределения субсидий и изменены вопросы страхования агропродукции. Таким образом, оценка принятых ранее мер и предполагающиеся изменения в оказании финансовой поддержки сельхозтоваропроизводителей поможет ответить на вопросы о степени соответствия временных ограничений, выделенных средств и запланированных результатов, а также степени охвата потенциальных получателей господдержки, целевую аудиторию, о реакции заинтересованных групп, применении латентных эффектов и др.

Ретроспективная ОРВ («ex-post»), когда эксперты собирают информацию о реализации акта, и выявление эффектов, возникающих вследствие применения мер государственного регулирования, выявляет зависимости достигнутых и наблюдаемых эффектов от применения именно данного регулирующего акта, а также оценку степени воздействия акта на заинтересованных лиц, величины налагаемого актом бремени (экономического, административного и др.) на различные объекты, глубины возникших

побочных эффектов, полученных выгод и понесенных издержек и т.п.

В целом, ретроспективная ОРВ необходима для определения степени достижения поставленных целей; выявления побочных эффектов и долгосрочных результатов регулирующего акта; установления необходимости обновления регулирующего акта.

Программы по развитию аграрной отрасли подвергаются мониторингу и опубликованию. Вместе с тем, развернутый анализ по различным инструментам госрегулирования и их социально-экономическому, экологическому и иному эффекту представлен недостаточно.

Для обеспечения качества регулирования и повышения эффективности государственного управления необходимо, прежде всего, наличие обратной связи с населением: вовлечение в обсуждение принимаемых мер широкого круга лиц, заинтересованных в принятии решений, непосредственно касающихся их деятельности.

Вышеизложенное предопределяет необходимость проведения исследований по прогнозированию инклюзивного роста аграрного сектора Казахстана на основе процедур оценки регулирующего воздействия. Кроме того, темпы роста продовольствия в мире замедляются, а экономическая и политическая составляющие международного рынка пребывают в состоянии постоянной трансформации. Следовательно, интегрирование экономики республики происходит динамично, но не имеет четких ориентиров государственного управления, а структура производства непостоянна, что определяет низкую производительность аграрной сферы, формирует значительные потоки импорта и др.

Поэтому ОРВ государственного управления аграрной сферой необходимо рассматривать как процесс, который учитывает сложившуюся ситуацию и опирается на программы развития Казахстана с учетом принятых мер оценки. Процесс, регулирующий переход к международной интеграции ведения сельского хозяйства, подразумевает способность всех участников адаптироваться к изменениям. Во многих случаях различные стратегии, институты и используемые подходы должны также быть адаптированы к новым условиям развития [9].

Роль регулятора будет выполнять государство в лице органов местного управления с помощью разработки мероприятий, обеспечивающих эффективное социально-экономическое развитие территорий. А проведение глубокого анализа воздействия

ких мер, можем предположить, что уже имеется совокупность документов, объединенных основным направлением исследования, и результат будет получен быстрее.

Эффект от проведения таких мероприятий также будет обеспечен при наличии необходимой статистической базы. Это позволит оценивать не отдельные документы, а их «пакет». Такой подход позволит повысить эффективность расходов на оценку регулирующего воздействия бюджетных средств и времени, а также вывести результат оценки на качественно новый комплексный уровень.

В связи с вышеизложенным можно ввести классификацию проведения ОРВ (расширенную стандартную или упрощенную), исходя из степени влияния документа (например, ведомственный). Если законопроект имеет высокую степень регулирующего воздействия, то оценка проводится в обязательном порядке по расширенной форме; для средней – можно предусмотреть сокращенную форму оценки и отбор инициатив для оценки контролирующим органом; при низкой – оставить проведение ОРВ на усмотрение разработчика или предложить разработчику отобрать для оценки ограниченное количество инициатив.

В условиях усиления влияния экономических интеграционных процессов данный инструмент направлен на обеспечение и сопровождение мер финансовой поддержки сельхозтоваропроизводителей. Повышение роли региональной политики управления с целью роста эффективности экономики территорий также направлено на инклюзивное развитие экономических процессов. Синергический эффект заключается в повышении конкурентоспособности агропродовольственной продукции до 10%, увеличении объемов экспорта и развитие системы государственного управления. А эффективное государственное управление устойчивым ростом аграрной системы Казахстана будет способствовать повышению занятости во всех сферах АПК, увеличению качества жизни в сельской местности и переходу к госуправлению по конкретным результатам.

Выводы

1. Оценка регулирующего воздействия мер государственного управления аграрной сферой в рамках инклюзивного развития экономики будет способствовать повышению производительности отрасли, эффективному менеджменту. Прогнозирование эффективности аграрного производ-

ства позволит оценить влияние сельхозпроизводства на расширение экспорта сельхозпродукции, транзитного потенциала, повышение качества жизни в сельской местности.

2. Практическая значимость активного применения процедур данного института оправдана и приведет к улучшению практики государственного регулирования, обеспечению инклюзивности экономики аграрной отрасли. ОРВ не дублирует иные методы и инструменты повышения эффективности принятия управленческих решений, связана с обеспечением исполнения конституционного права участия граждан в управлении делами государства и направлена на достижение целей устойчивого роста.

3. Важным в данном направлении является активное применение публичных консультаций, что является формой взаимоотношений предпринимателей и государственных органов, обеспечивающей возможность непосредственного участия граждан в управлении делами государства.

4. Эффект от реализации ОРВ заключается в повышении качества регулирующих актов в сфере выделения финансовых ресурсов для развития аграрного сектора; упрощении управленческой среды и сокращении степени регулирования и мониторинга выделенных финансовых источников. Обеспечивается также достижение согласованности между различными государственными программами; прогнозирование возможных побочных и латентных эффектов регулирования на основе обобщения мирового опыта развитых стран. Повышаются возможности применения в рамках совершенствования мер государственного регулирования аграрной сферой, позволяющих повысить конкурентоспособность национальной продукции на внутреннем и внешнем рынках.

Список литературы

1 Мальцева, В.А. Инклюзивный экономический рост как способ повышения глобальной производительности [Текст]/ В.А. Мальцева, А.А. Мальцев // Вестник международных организаций: образование, наука, новая экономика.-2018.-Т.13, №4. – С. 272-279.

2 Елпанова, Е.Ю. Внедрение института оценки регулирующего воздействия в регионах России [Текст]/ Е.Ю. Елпанова // Региональная экономика: теория и практика.-2015.-№ 17 (392).- С.52-64.

3 Иванова, М.В. Методы и модели оценки регулирующего воздействия в государственном управлении России и зарубежных стран

дерді сақтау мен олардың тұрғындарының өмір сүру сапасын жақсартудың алғы-шарттарының бірі болып табылады [2].

Қазіргі әлемде кәсіпкерлік қызмет ауыл шаруашылығының ерекшеліктеріне және осы бизнеспен байланысты қауіптерге байланысты бірқатар проблемаларға, қиындықтар мен кедергілерге тап болады. Бұл тақырыптың өзектілігі ауыл шаруашылығында жоғары тиімді, бәсекеге қабілетті және сапалы әлеуметтік кәсіпкерлікті қалыптастыру қажеттілігімен анықталады.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Әлеуметтік кәсіпкерлік феномені ХХ ғасырдың 70-жылдарында ғана белсенді түрде талқылана бастады, Ал қазіргі кезде көптеген елдердің әлеуметтік-экономикалық даму саласында жеке пәндік аймаққа айналды.

Әлеуметтік кәсіпорындар – бұл экономиканың үшінші секторымен байланысты әлеуметтік экономиканың бөлігі. Бұл сала үлкен әлеуметтік маңызы бар салалар мен қызмет түрлерін қамтиды. Ол адамдардың қажеттіліктерін қанағаттандыратын қызметтерді ұсынады. Әдетте, бұл қауымдастықтар, қайырымдылық ұйымдары, шіркеулер, клубтар, қоғамдық ұйымдар, кооперативтер, өзара қызмет көрсету компаниялары, үкіметтік емес ұйымдар, кәсіподақтар және т.б. әлеуметтік қолдауға мұқтаж салаларды қамтиды.

Әлеуметтік кәсіпкерлік бұл жаңа экономикалық және әлеуметтік инфрақұрылым құрудың факторы ретінде қарастырылады. Қазіргі уақытта әлеуметтік кәсіпкерлік негізінен үкіметтің араласуының стандартты тетіктерін қолдана отырып әлеуметтік мәселелерді шешуге арналған [3].

Әлеуметтік кәсіпкерлік тұжырымдамасы көп қырлы және оған тән көптеген міндеттер, қызметтер мен ерекшеліктерді көрсетеді. Әлеуметтік кәсіпкерлік бизнестің басым бағыты болып табылатын әлеуметтік проблемаларды шешу немесе азайтуға бағытталған және пайда табу негізгі емес. Қол жеткізілген әлеуметтік нәтижелердің позитивтілігі, тұрақтылығы және өлшенуі қоғамның қолайлы әлеуметтік дамуына негіз болып табылады, ал әлеуметтік кәсіпкер ұзақ мерзімді әсер ететін әлеуметтік жүйенің инфрақұрылымында оң өзгерістер жасауды мақсат етеді.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Әлеуметтік кәсіпкерлік көптеген елдердің экономикалық жүйесінде әлеуметтік мақсаттар мен коммерциялық компоненттердің тепе-теңдігі ретінде белгілі орын алады. Дәстүрлі кәсіпкерлік пен қайырымдылық-

тың тоғысында бола отырып, мемлекет пайда болатын әлеуметтік мәселелерді шешуге немесе оны жеңілдетуге, тек пайдаға ғана емес, сонымен қатар осы қызмет нәтижелерінің өзін-өзі қамтамасыз ету және қаржылық тұрақтылық негізінде оң әлеуметтік әсер етуге назар аударып отыр.

Еуропалық Одақ елдерінде әлеуметтік кәсіпорындарды реттеудің тәсілі әр түрлі және әлеуметтік-экономикалық қатынастардың даму логикасына, сондай-ақ олардың заңнамалық практикасындағы дәстүрлерге сәйкес келеді. Көптеген елдерде әлі күнге дейін жеке заңды тұлғаның, атап айтқанда әлеуметтік кәсіпорынның мәртебесін реттейтін нақты заңдар жоқ. Барлық елдерде, қандай-да бір формада, коммерциялық емес ұйымдар іс жүзінде әлеуметтік кәсіпорындарға белсенді қатысады немесе мұндай қызмет етуге заңды тыйым жоқ.

Әлеуметтік кәсіпорындардың құқықтық шеңберіндегі айырмашылықтарға қарамастан, әлеуметтік кәсіпорынды әлеуметтік мақсаттарға жету үшін экономикалық қызметті жүзеге асыратын мемлекеттік емес субъект ретінде анықтауға мүмкіндік беретін жалпы принциптер бар. Әлеуметтік кәсіпорындарда шамамен 14,5 миллион адам жұмыс істейді, бұл жұмыс күшінің 6,5%-ын құрайды. Олар экономиканың барлық салаларында белсенді: ауыл шаруашылықтан және тұрғын үйден өнеркәсіптік, банктік және алдыңғы қатарлы қызметтерге дейін. Олар әлеуметтік осал топтарға әлеуметтік қызмет көрсетуге және ұзақ жұмыссыздар, мүгедектер үшін жұмыс орындарын ұсынуға айтарлықтай үлес қосады, осылайша олардың қоғамға енуіне ықпал етеді. Олар қауымдастықтар мен жергілікті экономиканың дамуында маңызды рөл атқарады [4,5].

Швейцариялық ғалымдардың зерттеуі бойынша, «әлеуметтік кәсіпорындар» термині Италияда пайда болды. Италияндық терминнің Еуропада пайда болуы 1980 жылдары кооперативтердің дамуының өсуімен түсіндіріледі. 1991 жылы олар мемлекеттік деңгейде қолдау алды. Италия парламенті «әлеуметтік кооперативтің» заңды нысанын бекітті. Италиядағы әлеуметтік кәсіпорындардың бір ерекшелігі олардың еңбек нарығындағы шығарылған топтардың еңбек интеграциясы үшін құрылғандығы және олардың қызметтері өздерінің мүшелерінің материалдық және басқа да қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған әлеуметтік кооперативтерден гөрі кең қауымдастықтың мүдделеріне бағытталған. Италия тәжірибесін қолдана

Айтарлықтай жетістіктерге қарамастан мүмкіндіктерге қарағанда, кедергілер жиі кездеседі. Мемлекеттік құрылымдар мен бюрократиялық кедергілердің болуы, заңды негіздің қалыптаспауы, тендерлер туралы ақпараттың жабық болуы, демеушілерді тартудағы қиындықтар.

Дегенмен Қазақстанда әлеуметтік кәсіпкерліктің дамуы барлық мүдделі тараптар – кәсіпкерлер, мемлекет, қоғам үшін маңызды қызмет саласына айналууда. Кез келген бизнестегі сияқты, басымдық – мемлекеттің дамуы үшін адал және айқын жағдайлар жасау негізгі ойын ережелері болып табылады.

Қазақстандық эксперттер, мемлекеттің осы саладағы рөліне назар аударады: «дамыған елдерде ол кәсіпкерлерге қолайлы жағдай туғызу арқылы экономиканы жақсартады, инвестициялар тарту саласын кеңейтеді, стартаптар мен инновациялардың жұмысын жеңілдетеді, материалдық қамтамасыз етеді. Қазақстанда әлеуметтік кәсіпкерлікті қолдауға арналған инфрақұрылым жоқ, несиелік ресурстар қымбат және қызмет үшін заңнамалық негіздер жоқ. Әлеуметтік кәсіпкерлер елдегі әлеуметтік мәселелерді шешуде мемлекеттің сенімді серіктесі бола алады деп санайды. Олар әлеуметтік салаға бөлінген бюджет қаражатын үнемдей отырып, халықтың әлеуметтік мәселелерін сапалы шеше алады. Мемлекеттің міндеті – әлеуметтік кәсіпкерлікті дамыту үшін ашық және жайлы жағдайлар жасау.

Кейбір сарапшылардың пікірінше, әлеуметтік салада кәсіпкерлердің өздері тарапынан әлсіз белсенділік байқалады. Кейбір әлеуметтік кәсіпкерлердің қызметі инвесторларды іздеуге емес, грант беретіндерді табуға бағытталған және олар бизнеске емес, үкіметтік емес немесе қайырымдылық ұйымдарға ұқсайды. Сарапшылар кәсіпкерліктің осы саласын дамыту үшін тек әлеуметтік жауапкершілікті ынталандыру жеткіліксіз екенін ескеру маңызды дейді. Әлеуметтік кәсіпкерлерді кәсібилендіру, қызметтің стратегиялық маңыздылығын түсіну, жүйелік көзқарасты дамыту, халықаралық тәжірибе мен озық тәжірибені қолдану Қазақстанда ынтымақты экономиканың пайда болуына мүмкіндік береді [9].

Қазақстанда бұл үрдіс әлі де дамымаған және жоғарыда айтылғандай, «әлеуметтік кәсіпкерлік» ұғымы әлі де толыққанды қалыптаспаған. Қазақстан Республикасының Ұлттық кәсіпкерлер палатасы «Атамекеннің» өкілдері әлеуметтік кәсіпкерлікке құқықтық жағдай жасауды және

осы мәселе бойынша бірыңғай ұстанымды қалыптастыруды ұсынады. Ең алдымен сарапшылар: «Қазақстанда мемлекет пен бизнес тарапынан әлеуметтік кәсіпкерліктің сипатын түсінуде, идеяларды жүзеге асыруда заңнамалық және өкімшілік қиындықтар орын алатынын, сондай-ақ әлеуметтік кәсіпкерлікті үйлестіретін механизм-құрылымның жоқтығы, әлеуметтік бизнес бастамаларын іске асыру үшін қаржылық ресурстар тартылмайтындығын» айтады.

Қазақстанның ауыл кәсіпкерлері бизнесті дамыту үшін «Бизнестің жол картасы – 2020» мемлекеттік бағдарламасының мүмкіндіктерін пайдаланады. «Бағдарлама мемлекеттен ақысыз қаржылық көмек алуға бірегей мүмкіндік береді, бірақ бұл, әрине, шағын және орта бизнеске үлкен жауапкершілік жүктейді. Бағдарлама экономиканың шикізат емес секторындағы аймақтық кәсіпкерліктің тұрақты және теңгерімді өсуін қамтамасыз етуге бағытталған. Республикада артта қалған ауылдарда кәсіпкерлік секторды дамытуға ерекше мән беріледі. Мемлекеттік қолдаудың тетіктерінің тізбесіне несиенің ішінара кепілдіктері, салық төлемдерін пайызсыз төлеу кейінге қалдыру, өндірістік инфрақұрылымды дамыту, бизнесті қолдау қызметтері, сондай-ақ кадрларды даярлау кіреді.

Ауылдағы кәсіпкерліктің дамуына кедергі келтіретін негізгі мәселе – кепілдікті қамтамасыз ету. «Жобаларға өтінімдерді қарастыру кезінде екінші деңгейлі банктер ауылдық жердегіден гөрі қалалық жылжымайтын мүлікті артық көреді. Банктер көбінесе өз мүдделерін көздейді және өздерін қауіп-қатерден қорғауға тырысады.

Қазақстандық ауылдардағы кепіл және басқа да қиындықтарға қарамастан, кәсіпкерлік қызметті дамытуда айтарлықтай өзгерістер байқалады. Бұған «Бизнес-кеңесші» бағдарламасы көмектесті, ол 2009 жылдан бастап айына бір рет жаңадан бастаушы кәсіпкерлер үшін бизнес жүргізу негіздері бойынша екі күндік тегін курстар өткізіп келеді. Қор өкілдерінің міндеті – Жол картасының барлық мүмкіндіктері мен артықшылықтары туралы айтып қана қоймай, несие алу үшін ойластырылған бизнес-жоспар құрудың маңыздылығына ауыл кәсіпкерлерінің көзін ашу [9].

Сондай-ақ елімізде 2018 жылы ауылдардың дамуын қолдау құралы ретінде «Менің Атамекенім» қоғамдық бірлестігі мен «Атамекен» ҚР ҰКП бастамасымен құрылған «Әр ауылға бір қамқоршы» жобасы қабылданған болатын. Жобаны жүзеге асыру барысында еліміздің көптеген ай-

мақтарында ауыл меценаттарының көмегімен ауылдық жерлерде өмір сүру деңгейін жақсарту мақсатында ішінара әлеуметтік-экономикалық мәселелер шешілуде [10].

Тұжырымдар.

1. Әлеуметтік кәсіпкерлік – бұл нарықтағы әр түрлі қатысушылар (коммерциялық емес ұйымдар, мемлекет, инвесторлар, халықаралық қайырымдылық ұйымдар) арасындағы ынтымақтастық үшін мүмкіндіктер ашады. Бұл – жоғары әлеуметтік табыс пен тұрақты пайда алу үшін бірегей ресурстарды біріктіру арқылы әлеуметтік құндылықты қалыптастыру үдерісі.

2. Әлеуметтік кәсіпкерлікті дамытудың шет елдік тәжірибесін талдау көптеген мемлекеттер, тіпті әлемнің дамыған елдерінің қатарына кірмейтіндер де әлеуметтік мәселелерді шешу үшін әлеуметтік кәсіпкерліктің құралдары мен тетіктерін белсенді қолданатынын көрсетті.

3. Шетелдік тәжірибе көрсеткендей, әлеуметтік кәсіпкерлік ауылдық жерлерде қалыптасқан негізгі әлеуметтік мәселелерді (әлеуметтік инфрақұрылымның төмен даму деңгейі, жұмыс орындарының аздығы, ауылдық елді мекендердің тұрақтылығы мен экономикалық дамуының төмен деңгейі) тиімді шешудің маңызды құралы деп айтуға болады.

4. Қазақстанның экономикалық дамуындағы жағымды өзгерістер – коммерциялық емес сектордың дамуы, қазақстандық бизнес саласында әлеуметтік жауапкершілік тәжірибесінің кеңеюі, оның халықаралық тәжірибені тез қабылдауға бейімділігі – әлеуметтік кәсіпкерлікті дамытудың жақсы алғышарттары болып табылады.

5. Бұл өз кезегінде қазіргі Қазақстанның әлеуметтік мәселелерін қоғамның негізгі секторларының ресурстарын біріктіру арқылы шешуге бағытталған маңызды қадам болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1 Қалиев, Ф.Ә. Қазақстан Республикасының ауыл аумақтарының әлеуметтік дамуы [Мәтін] /Ф.Ә.Қалиев, Ч.Ү.Әкімбекова // Проблемы агрорынкары.- 2018.- №2.- Б. 7-13.

2 Степанов, А.Б. Возможности развития социального предпринимательства в сельских районах России [Текст] /А.Б.Степанов // Вопросы экономики и управления. - 2018. - №1. - С. 36-38.

3 Журавлева, И.И. Предпринимательство в сельском хозяйстве: проблемы и перспективы развития [Текст] /И.И.Журавлева // Экономика и экономические науки. – 2018.-№ 1.- С. 29-32.

4 Terziev, V. Social entrepreneurship in the EU: A cross-country analysis [Text] / V.Terziev, N. Bencheva, T. Stoeva //KNOWLEDGE. International Journal Vol. 34.5, 2019, September.- С. 1215-1223.

5 Bauer, M.Sh., Mussina R.S, Bencheva N.A. Development problems of social entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan[Text] / M.Sh. Bauer, R.S. Mussina, N.A. Bencheva // Journal of Advanced Research in Law and Economics.- 2018, Summer.-Vol. IX.- Issue 4(34).- С.1186-1196.

6 Снитко, Л.Т. [Текст] / Снитко Л.Т., Гомонко Э.А., Высочиненко А.С. Социальное предпринимательство в России и в мире: практика и исследования // Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права. - 2015.- № 3.- С.149-156.

7 Скудалова, О.В. Разработка концепции развития услуг социально ориентированных предприятий (на примере Тверской области) [Текст]: дис...канд.экон.наук: 08.00.05/ Скудалова Олеся Викторовна.- Тверь, 2017.-174с.

8 Женсхан, Д. [Мәтін] / Д.Женсхан, Ж.С. Булхаирова, А.М. Балкибаева // Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерліктің қазіргі жағдайы // Проблемы агрорынка.- 2018.- №2.- Б. 67-74.

9 Напольская, Н. Социальное предпринимательство - новый тренд в Казахстане / Н. Напольская // E-event. AGKIPR. -(http://www.e-event.kz/socialnoe-predprinimamatelstvo.trend-v).

10 Акция «Әр ауылға бір қамқоршы» стартвала в Актюбинской области. АТАМЕКЕН. - 2018. - https://www.atameken.kz/ru/news/ 31075).

Әдебиеттер тізімі

1 Қалиев, Ф.Ә. Қазақстан Республикасының ауыл аумақтарының әлеуметтік дамуы [Мәтін] /Ф.Ә.Қалиев, Ч.Ү.Әкімбекова // Проблемы агрорынкары.- 2018.- №2.- Б. 7-13.

2 Stepanov, A.B. Vozmozhnosti razvitija social'nogo predprinimatel'stva v sel'skih rajonah Rossii [Текст] /А.Б.Степанов // Voprosy jekonomiki i upravlenija. - 2018. - №1. - S. 36-38.

3 Zhuravleva, I.I. Predprinimatel'stvo v sel'skom hozjajstve: problemy i perspektivy razvitija [Текст] /I.I.Zhuravleva // Jekonomika i jekonomicheskie nauki. – 2018.-№ 1.- S. 29-32.

4 Terziev, V. Social entrepreneurship in the EU: A cross-country analysis [Text] / V.Terziev, N. Bencheva, T. Stoeva //KNOWLEDGE. International Journal Vol. 34.5, 2019, September.- S. 1215-1223.

5 Bauer, M. Sh., Mussina R.S, Bencheva N.A. Development problems of social entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan[Text] / M.Sh. Bauer, R.S. Mussina, N.A. Bencheva // Journal of Advanced Research in Law and Economics. - 2018, Summer.-Vol. IX.- Issue 4(34).- S.1186-1196.

6 Snitko, L.T. [Текст] / Snitko L.T.,

rural landscape and population. As you know, Kazakhstan is one of the largest grain-growing and grain-processing regions of the world, where traditional animal husbandry is also well developed [1].

Kazakhstan is one of the largest grain-growing countries in the world. Mainly strong and durum wheat varieties with a high content of gluten are cultivated in grain-sowing areas, such wheat is in great demand on the world market [2].

Plantings of grain crops, in general, occupy an area of 21839,9 thousand hectares, of which 15 405,4 thousand hectares are intended for grain crops (including rice) and legume crops, gross yield of which is 20585,1 thousand tons [3].

Agro-industrial complex (hereinafter - AIC) is one of the important sectors of the economy, which forms food and economic security of the country, as well as labor and settlement potential of rural areas. Agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan (hereinafter - the ROK) has good prospects for further development: export positions of oil and meat sectors are strengthening, in addition Kazakhstan has quickly become one of the largest exporting countries of grain and flour in the world. The membership of Kazakhstan in Eurasian Economic Union (hereinafter - EAEU) and World Trade Organization (hereinafter - WTO) creates opportunities and at the same time makes high demands on competitiveness in both domestic and foreign markets.

Material and methods of research. The methodological basis of the research consists of scientific works of domestic scientists and foreign authors in the field of development of foreign trade activities of the state, legislative and regulatory acts of the Republic of Kazakhstan, regulating foreign trade activities of the domestic state.

The methods of historical, institutional, systemic, interdisciplinary, structural and functional, statistical and comparative expertise were widely used in the study of the peculiarities of the formation of the structure of foreign trade activities of the state in the Republic of Kazakhstan. With the use of these methods, the development of the structure of foreign trade activities of the state in the Republic of Kazakhstan in the conditions of the formation of the industrial state allowed to be considered as a complex, complex and sustainable development system.

The results and main conclusions of the research were based on various methods of economic research, such as methods of com-

parative and factor analysis, evaluation methods, logical and statistical methods.

As the information base of the study were laid the legislative documents of the Republic of Kazakhstan, other legal and regulatory acts, analytical collections of the Ministry of the Republic of Kazakhstan, studies of national and international experts and organizations, as well as information on official statistical information of Kazakhstan and foreign countries, periodicals and scientific data.

Results and their discussion. Increased efficiency and higher growth rates of the republic's economy, respectively, agriculture, according to experts, require a better system of state regulation and organization of foreign trade [4].

According to the Statistics Committee of MNE RK, foreign trade turnover of Kazakhstan in 2018 amounted to 77.6 billion USD, which is 25% higher compared to 2017 (62.1 billion USD) [5].

Kazakhstan's exports in 2018 grew by 31.6% to 48.3 billion USD, while Kazakhstan's imports in 2017 grew by 15.5% to 29.3 billion USD.

Export growth is justified by increase in supply of such goods as:

- crude oil - 26.6 billion USD (its share in export is 55%). Growth by 37.8% or 7.3 billion USD (from 19.3 to 26.6 billion USD);

- agricultural commodities – 2.4 billion USD (5% share in exports). Growth by 11.2% or 243.2 million USD (from 2.1 to 2.4 billion USD). Due to an increase in export of such agricultural products as sunflower seeds (by 62.2% or by 34.2 million USD), potatoes (by 5.9 times or by 29.7 million USD), barley (by 26.3% or by 28.7 million USD). At the same time, export of such goods as wheat flour (by 7.1% or 35.7 million USD), wheat (by 4.8% or 33.3 million USD), tobacco products decreased (by 17.6% or 19.4 million USD);

- copper and cathodes from copper - 2.3 billion USD (share 4.8%). Growth by 28.3% or 516.6 million USD (from 1 825.9 to 2 342.5 million USD);

- natural gas - 2.3 billion USD (share 4.7%). Growth by 30.2% or 524.4 million USD (from 1 738.7 to 2 263.1 million USD);

- ferroalloys - 2.2 billion USD (4.6% share). Growth by 57.5% or 805.2 million USD (from 1 400.5 to 2 205.7 million USD);

- ores and copper concentrates - 1.1 billion USD (2.3% share). Growth by 2.3 times or by 620.2 million USD (from 460.1 to 1 080.3 million USD).

Foreign trade turnover of the Republic of Kazakhstan within EAEU grew by 25.9% and

Аграрная политика: механизм реализации

reached 17.4 billion USD in 2017 from 13.8% billion USD in 2017. At the same time, export grew by 30.2% to 5.1 billion USD in 2018 from 3.9 billion USD in 2017. Import reached 12.2 billion USD in 2018, from 9.9 billion USD in 2017.

The main export goods from Kazakhstan to EAEU countries are:

- agricultural products - 457.2 million USD (share in exports 8.9%). Decrease by 1% (by 44.4% or by 49.3 million USD), cotton fiber (by 49.6% or by 12.4 million USD), barley (by 71.9% or by 4.8 million USD). At the same time, export of such goods as chocolate increased (by 59.6% or by 12.1 million USD), sugar confectionery (by 45.6% or by 10.2 million USD), sunflower oil (2.5 times or 5.2 million USD);

- flat rolled products made of non-alloyed steel, hot-rolled - 393.6 million USD (share 7.7%). Growth by 2.7 times (by 245.5 million USD);

- flat rolled products made of non-alloyed steel, plated - 334.6 million USD (share 6.5%). Growth by 41.7% (by 98.4 million USD);

- aluminum oxides and hydroxides - 330.4 million USD (6.5% share). Growth by 3.9% (by 12.5 million USD).

Today, three main groups of countries form the global market for agricultural raw materials: developed market economies, developing countries and transition economies. These groups have a different nature and impact on foreign trade of agricultural products and on the state of relevant global food market.

Developed countries occupy a dominant position in international trade of agricultural products, producing and consuming more than two thirds of it. At the same time, in the first half of the 1990s, there was a tendency to reduce the share of developed countries in world trade of agricultural products and to strengthen position of developing countries.

Export of domestic agricultural products is a very insignificant and consistently diminishing value (share) of both total exports and world trade of relevant products.

Moreover, a significant part of agricultural products exported abroad were meat and by-products (fresh, frozen and chilled), wheat and meslin, barley, rice, wheat flour or wheat-rye flour, wool and cotton fiber (table 1).

Table 1 - Structure of agricultural exports, thousand USD, 2014-2018

Name of goods	2014	2015	2016	2017	2018
meat and by-products	8 163,3	24 541,6	22 984,8	19 942,2	20 120,1
wheat and meslin	125 3937,3	960 072,3	688 738,7	694 089,2	659 526,1
barley	60 329,5	142 761,6	104 368,5	109 078,6	137 151,2
rice	20 824,2	21 336,2	31 015,7	16 413,6	22 026,2
wheaten flour	580 232,6	561 601,4	493 724,2	505 110,9	469 402,2
wool	5 575,0	6 012,7	4 572,3	3 905,2	7 303,9
cotton fiber	137 078,2	80 140,5	53 541,9	78 474,0	92 570,7
Note. Compiled by the authors [6]					

Among the main exported agricultural products, producers of such goods as meat and by-products, barley and wool achieved a significant increase in 2018 compared to 2014. Growth in sales abroad of meat and by-products in 2018 was more than 2.4 times compared with 2014. During the same period, export of barley increased 2.2 times. Overseas wool export increased 1.3 times over the same period.

It should be noted that export growth in these categories of goods was accompanied by increase in production volume, respectively. In 2018, 1.2 times more meat and byproducts were produced than in 2014. 1.3 times more barley, 1.1 times more wool, respectively was produced for the same period (table 2).

The largest part of agricultural output is rice. In 2018, 66.5% of the grown rice was exported. This indicator is growing every year. In

2014, export of this product was 37.2%, in 2016-40.4% of the volume produced. Wheat flour was on the 2nd place. Export of this product in 2018 reached 58.9% of production volume. In 2014, sales volume abroad for this product was at the level of 47.4%, in 2016 it reached 48.6%. The greatest growth in export over the last year was achieved by wool manufacturer. In 2018, they exported 28.7% of the output. Whereas, in 2014, this indicator was 15.7%, and in 2016 - 13.7% of production volume.

Among exported goods in recent years, the share of wheat and cotton is declining. In 2014, 36.7% of grown wheat was exported. In 2016, this figure dropped to 32.6%, in 2018 to 28.4%.

The situation is similar with cotton. In 2014, 20.6% of harvested cotton was sold abroad. In 2017, already 19.6%, and in 2018 decreased to 18%.

231 666 tons of 2013 to 53 100 tons in 2017. However, export growth in 2018 was provided by such countries as Kyrgyzstan (by 42.2% to 35 439 tons), Russia (by 63.5% to 31 673 %), Turkmenistan (by 76.9% to 63 250 tons).

For this category of products, exports to the rest of the world increased, despite the decline in 2018. Deliveries volume in 2013 amounted to 428 561 tons, then in 2015 - 784 783 tons, in 2017 – 1 555 157 tons, however in 2018 it decreased to 1 456 422 tons. The main importer of this product is Afghanistan. Purchases volume by this country was carried out in 2013 – 420 564 tons, in 2015 – 778 676 tons, in 2017 - 1 545 319 tons, in 2018 - 1 422 654 tons.

A similar situation is observed in the export of other major agricultural products to the rest of the world.

In recent years, there has been an increase in barley export to the rest of the world. Thus, in 2016, the growth amounted to 1.05% and reached 99 135 thousand USD, in 2017 it grew by 32.08% to 130 939 thousand USD, in 2018, 2.4 times to 293 537 thousand USD compared to the previous year. Cotton fiber export increased by 99.32% and reached 42 163 thousand USD, in 2017 by 37.66% to 58 043 thousand USD, however, in 2018 it decreased to 45 686 thousand USA.

In addition, wool export in 2018 reached maximum volume over the past 5 years. If, in 2016, export volume amounted to 3 348 thousand USD, then in 2017 it reached 7 077 thousand USD, in 2018, 6 086 thousand USD, although exports amounted to 12 540 tons.

Also, export of wheat and meslin in recent years is increasing. If in 2016 export of this product was 206 781 thousand USD, then in 2017 it grew by 42.24% or 220 039 thousand USD. However, compared to 2014, export decreased by 36.1%. The main buyers are such countries as China, Afghanistan and Italy. In 2017, China imported 28% of all meslin and wheat exported. Import volume of these products amounted to 306 913 tons, whereas in 2013 the volume amounted to 124 357 tons. In 2018 China imported 549 999 tons. Afghanistan increased import volume of wheat and meslin more than 8 times. In 2013, export amounted to 33 524 tons, in 2015 - 140 386 tons, in 2017 – 284 518 tons, in 2018 – 386 757 tons.

A similar situation is with export from Italy. In 2014, this country imported only 21 733 tons, but in 2016 it already imported 156 165 tons, and in 2017- 233 100 tons, in 2018 - 348 419 tons.

It should be noted that growth of rice export to other countries in 2017 increased by 16 times compared with last year. In 2016, export increased by 22 times or 176 thousand USD, in 2015 - 8 times or 2 856 thousand USD. However, in 2018 it decreased to 1 599 thousand USD.

The main buyers are the CIS countries. Thus, in 2017, Russia imported more than 50% of exported rice to the CIS countries and 48% of all exports. Having increased import volume by more than 2 times compared to 2013, export volume to this country in 2013 was at the level of 21 584 tons, in 2017 – 47 631 tons. However, in 2018 the export of rice in this country has declined by 36.9% to 30 009 tons.

Tajikistan ranks second with an import volume of 33 245 tons, and Ukraine 12 937 tons of rice by the results of 2017 and Uzbekistan 11 958 tons by the results of 2018.

As for barley export to the rest of the world in 2017, 96.9% or 831 045 tons belong to Iran. In 2018, this country purchased 1 595 718 tons. In 2013, barley export to this country amounted to 121 644 tons or 72% of export to other countries of the world. Afghanistan is in 2nd place in terms of barley import. In 2014, this country bought 9 314 tons, in 2017 there were 15 387 tons of barley, however in 2018 it decreased to 11 837 tons.

In recent years, there has been a tendency to increase export of wool and cotton fiber to non-CIS countries. The main importer of wool is China, which every year increases purchase volume. In 2014, purchase volume amounted to 3 681 tons of wool, then in 2017 – 10 627 tons or 94.8% of the total export of these products, in 2018 it grew 11 315 tons.

Export of cotton fiber is sent to such countries as the Republic of Latvia, the Republic of Moldova and Russia. In 2017, import from Latvia amounted to 32 572 tons or 54.8%, Moldova 11 991 tons or 20.2%, Russia 6 573 tons or 11.1% of total export. Compared to 2013, import volume by Russia decreased by almost 5 times or from 32 852 tons. However, in 2018 the volume of exports to other countries decreased by 26.6% to 27 229 tons [10].

Conclusions. Thus, it is possible to speak about fully formed areas of domestic agricultural products export, focused on quite stable models of foreign trade operations and demand from the partner countries for the products of agro-industrial complex.

1. Possibilities of intensive growth in revenues from export of basic agricultural

Ближнего Востока (Китай, Иран, Саудовская Аравия, Вьетнам) представляют собой привлекательные экспортные рынки со стабильным ростом импорта говядины и ягнятины. Располагая огромными природными ресурсами и достаточным количеством трудовых ресурсов, Казахстан имеет все возможности для роста экспортных поставок мяса на мировой рынок.

Материал и методы исследования.

Цель данного исследования – дать оценку текущего состояния экспорта мяса в стране, выявить проблемы развития отрасли, определить факторы подъема и развития экспортного потенциала мясной продукции, потенциальные направления и рынки сбыта отечественного мяса и мясной продукции в перспективе. Объектом исследования являются отрасли животноводства, состояние и динамика развития экспорта животноводческой продукции по рынкам сбыта, меры по развитию экспортного потенциала животноводства республики.

В статье исследуются вопросы конкурентоспособности отечественного мяса на мировых рынках, решения проблем по повышению экспортного потенциала мясной продукции страны, определены направления экспортных поставок продукции мясного скотоводства, имеющей высокий экспортный потенциал, определены методологии поиска путей их решения. В статье использовались статистические данные Комитета по статистике, министерств национальной экономики и сельского хозяйства страны, Департамента статистики Актюбинской области, Управления сельского хозяйства региона, а также материалы публикаций на страницах газет и журналов, интернет-ресурсов. Кроме того, использовались результаты исследований, проведенных авторами при написании данной статьи.

В работе применялись различные методы экономических исследований: статистический, монографический, факторный, экономико-математическое моделирование, графический, расчетно-конструктивный, экспериментальный, абстрактно-логический и др.

Результаты и их обсуждение. Проведенные исследования в рамках данной статьи на предмет повышения экспортного потенциала мяса и мясной продукции отраслей животноводства показывают, что животноводческий комплекс страны располагает всеми природно-экономическими условиями для значительного роста экспорта мяса за рубеж. Это, прежде всего, касается рынков мяса Российской федера-

ции, Китая и стран Персидского залива. Выгодное географическое положение страны и региона позволяет отечественным товаропроизводителям выходить напрямую на ведущие мировые рынки мяса, что является важным фактором преимущества ведения бизнеса.

Как показывают результаты наших исследований, для повышения конкурентоспособности экспортируемого мяса важны две составляющие: логистика и ценовое предложение. Поэтому задача государственных органов, курирующих вопросы экспорта продукции животноводства на мировые рынки, добиться эффективного маркетингового обеспечения продвижения отечественных продуктов на эти рынки.

Нынешнее поголовье скота покрывает только внутренние потребности страны. Казахстан самообеспечивает внутренние потребности в говядине и ягнятине.

Несмотря на то, что республика обладает большим внутренним резервом по наращиванию экспорта продукции животноводства, и прежде всего говядины, баранины и свинины, объем экспортируемой животноводческой продукции в последние годы имел тенденцию к снижению. Для устранения такой ситуации со второй половины 2018 г. в стране началась реализация Программы развития мясного животноводства на 2018-2027 годы. В соответствии с данной Программой мясному животноводству отведено доминирующее направление развития. Намечено увеличить поголовье крупного рогатого скота до 15 млн голов, овец – до 30 млн голов. Производство говядины и баранины намечается довести до 1,6 млн тонн [3].

Наращивание производства говядины и ягнятины позволит отечественным экспортерам завоевать реальные конкурентные преимущества. По мнению руководства профильного министерства это позволит повысить экспортные возможности отрасли и довести валютную выручку до 2,4 млн долларов.

Как известно, Казахстан располагает огромными естественными пастбищными угодьями в 188 млн га, занимая 5-е место в мире по этим ресурсам. Эти земельные ресурсы позволяют нарастить поголовье мясного скота до 12 млн условных голов. В то же время используется лишь 30% этих ресурсов [4]. В Казахстане производство говядины на гектар пастбищ составляет менее 5 кг, в то время как в Канаде этот показатель составляет 80 кг, в Уругвае – 45 кг, а в Новой Зеландии – 60 кг. В материковой стране,

как Австралия отдача пастбищ составляет около 10 кг. Рост производства говядины возможен при условии повышения эффективности использования пастбищных угодий. На сегодняшний день наряду с традиционными методами повышения продуктивности пастбищ, включающие регулирование нормы нагрузки на них, их обводнение и введение пастбищеоборота, создание страховых запасов кормов, отечественные ученые-аграрии предлагают инновационную методику проведения комплексной оценки пастбищных земель, где в качестве основного критерия применяется урожайность и качество пастбищного корма.

В соответствии с Программой развития мясного животноводства на 2018-2027 годы основу данной концепции будут составлять семейные фермы: в скотоводстве – 50-100 маточных голов, овцеводстве – 600 маточных голов. В рамках Программы будут созданы 80 промышленных откормочных площадок и семь современных мясоперерабатывающих комплексов. На первом этапе реализации стратегии (2018-2021) предусматривается обеспечение фермерских хозяйств земельными, кредитными ресурсами для закупа скота и необходимой техники. На втором этапе (2022-2024) будут реализованы меры по развитию экспортного потенциала отрасли за счет развития откормочных площадок и мясокомбинатов, которые будут производить продукцию, отвечающую экспортным требованиям. За 10 лет количество откормочных площадок предстоит довести до 100 единиц, где будет осуществляться интенсивный откорм молодняка скота. Этап 3 (2025-2027), лидерство в экспорте, – достижение лидирующей позиции на целевых экспортных рынках: развитие бренда национальной продукции, дальнейшее увеличение качества продукции и себестоимости за счет масштаба индустрии.

В рамках программы предусмотрены следующие меры государственной поддержки мясного животноводства:

- приоритетное выделение пастбищ для фермеров общей площадью 76 млн га;
- льготное кредитование фермерских хозяйств (4% на 15 лет) на покупку скота, техники и оборудования, обустройство пастбищ;
- введение единого аграрного налога (1%);
- импорт чистопородных телок;
- создание обучающих ферм в каждом районе;

- финансирование создания орошаемых земель для кормопроизводства;
- локализация производств техники и оборудования.

В качестве финансового рычага запущен специальный льготный кредитный продукт «Сыбаға», одним из основных операторов которого выступает АО «Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства». По данным отраслевого министерства, в результате принятых мер в 2018 г. экспорт мяса составил 33,2 тыс. т, в том числе говядины 19,4 тыс. т, 3,1 тыс. т баранины, 1,1 тыс. т свинины, 8 тыс. т мяса птицы. За семь месяцев текущего года (январь-июль 2019г.) экспортировано 12,4 тыс. т мяса. В том числе, говядины свежей или охлажденной – 1,6 тыс. т, говядины замороженной – 244,7 т, свинины – 394,8 т, баранины или козлятины – 1,5 тыс. тонн. В то же время за этот же период в страну завезено всего 87,5 тыс. т мяса. В том числе говядины – 11,2 тыс. т (свежей или охлажденной и замороженной), свинины – 1,1 тыс. т, баранины или козлятины – 16,5 т, а также конины, мяса ослов, мулов или лошаков – 1,1 тыс. тонн.

Если в 2019 г. намечено экспортировать 30 тыс. т говядины, то в 2020 г. этот показатель должен составить 40 тыс. тонн. Традиционно основным импортером казахстанского мяса является Россия. Как показывает статистика, за последние 3 года в эту страну экспортировано порядка 70% всего экспорта мяса и мясной продукции страны [см. 3].

Основные целевые рынки сбыта – Ближний Восток и Азия. Казахстан закрывает до 10% импорта этих стран к 2026 году. Доктрина КНР предполагает замещение только 70% говядины и ягнятины собственным производством вследствие ограничений по водным ресурсам и земле. Наиболее привлекательными рынками для экспорта говядины являются Китай, Россия, Вьетнам и Ближний Восток, экспорта баранины – Китай, Иран и Саудовская Аравия.

Особое место среди потенциальных рынков сбыта отечественного мяса занимает китайский рынок. По данным Китайской ассоциации производителей мяса дефицит говядины в Китае составляет 1 млн т в год. По прогнозам к 2030 г. этот показатель вырастет до 3 млн тонн. Казахстан должен использовать шанс занять на этом рынке свою нишу.

При экспорте в Китай, на наш взгляд, необходимо открыть помимо замороженного мяса, товарные группы по охлажденной говядине и баранине, так как данные

товарные группы гораздо дороже на рынках Китая. К примеру, если килограмм замороженной баранины здесь стоит 3 долл., то охлажденной – 15 долл., и для Казахстана эта разница в цене открывает большие возможности [5].

Как свидетельствует таможенная статистика, 20 казахстанских предприятий являются основными экспортерами говядины [6]. Большое значение имеет тот факт, что каждый из этих экспортеров отечественного мяса работает в тесной кооперации с фермерскими хозяйствами – поставщиками живого скота. По сведениям руководства отрасли в реализации, программы мясного скотоводства, задействованы свыше 19 тыс. фермеров страны [7].

Большое значение в деле повышения экспортного потенциала казахстанского мяса в Китай имеет заключение договоров с этой страной в конце прошлого года и феврале месяце текущего года по снятию ограничений и получению квоты по более чем 30 видам аграрной продукции на китайский рынок. В рамках этих соглашений крупная корпорация Китая «СІТІС» и ОИПЮЛ (Объединение индивидуальных предпринимателей и юридических лиц) «Мясной союз Казахстана» совместно реализуют крупный инвестиционный проект по созданию карантинных площадок и мясоперерабатывающих производств на приграничной территории.

Размер совместных вложений инвестиций в проект составляет 660 млн юаней и предусматривает строительство пяти зон карантинной площадки для живого скота. К апрелю 2020 г. планируется полностью завершить строительство и сдать в эксплуатацию, а к апрелю 2021 г. начать производство. Реализация данного проекта позволит значительно увеличить экспортные возможности страны по живому скоту и мясу крупного рогатого скота [8]. Помимо этого, в апреле 2019 г. подписан ветеринарный сертификат на замороженную говядину, который является завершающим этапом переговорного процесса по экспорту говядины на внутренний рынок Китая.

Сейчас Министерству сельского хозяйства необходимо решить вопросы по доступу на рынок Китая охлажденной говядины и баранины, а также вопросы ветеринарной инспекции. Как показывают наши расчеты, эти меры при нынешних объемах экспорта позволят получать дополнительно до 960 млн долларов.

Необходимо использовать весь потенциал увеличения экспорта конины на ки-

тайский рынок. На сегодняшний день основным импортером отечественной конины является Россия. По данным Национальной палаты предпринимателей Республики Казахстан в 2018 г. экспорт конины составил всего 60 т, в то время как импорт его составил более 2 тыс. тонн [9].

Достаточно высокий экспортный потенциал Казахстан имеет на рынках ближневосточных стран, куда поставляется мясо премиум-класса. За последние 3 года объем экспорта в эти страны увеличился в 10 раз и составил в 2018 году 3 тыс. тонн. Основным импортером казахстанского мяса в этом регионе является Иран. Отличные вкусовые качества, экологическая чистота делают отечественную продукцию конкурентоспособной на рынках этой страны. Из-за рубежа Иран ежегодно импортирует свыше 100 тыс. т говядины и баранины на сумму более чем 400 млн долларов. За 7 месяцев текущего (2019) года Казахстан экспортировал говядины, баранины на общую сумму 10 млн долл., что составляет около 6% от всего экспорта в эту страну.

По оценкам экспертов ОАЭ казахстанский экспорт мясной продукции имеет большие перспективы в Эмиратах. Натуральность и высокая экологическая составляющая мяса и мясной продукции придают отечественной продукции достаточно высокую конкурентоспособность. Повышение уровня технологии переработки и хранения экспортируемой продукции, приведение ее к национальным стандартам ОАЭ позволило бы отечественным экспортерам значительно увеличить объемы поставок. А это в свою очередь повысит интерес эмиратского бизнеса к казахстанскому рынку мяса и позволит обеспечить приток эмиратского капитала в аграрный сектор экономики страны.

По мнению экспертов, у Республики Казахстан имеется потенциал поставлять в ОАЭ до 140 тыс т мяса баранины и говядины на сумму свыше 900 млн долларов. Согласно достигнутым договоренностям ОАЭ закупают баранину по цене 250 долл. за голову. Что касается Саудовской Аравии, это страна готова принимать до 5-6 тыс. голов овец ежемесячно. К примеру, компания «Ihuan Hani» готова закупать до 100 тыс. голов овец породы меринос, полутонкорунные и эдильбаевской породы [10].

В соответствии с достигнутой договоренностью, Иран с 2018 г. снял барьеры на импорт в страну из Казахстана живых овец, замороженного и охлажденного мяса овец, согласованы стандарты по ввозимой ка-

6 Ходжаева, А. Около 1000 тонн замороженной баранины планирует поставить Казахстан в Китай [Текст] / А. Ходжаева // Аграрный сектор.- 2018.- №12 (38).-С.91-92.

7 Тиреуов, К.М. Перспективы повышения безопасности продовольствия на рынке животноводческой продукции Казахстана [Текст] / К.М. Тиреуов, Г.М. Рахимжанова // Проблемы агрорынка.- 2019.- №2.- С.131-137.

8 Нестеров, А. В китайском Синьцзяне строится хладобойня для импорта скота из Казахстана / А. Нестеров // Аграрный сектор.- 2019.- №1 (40). - С.82-83.

9 Гинзбург, В. Казахстанский экспорт говядины превышает импорт в 1,79 раза, а баранины – в 32,42 раза / В. Гинзбург // Аграрный сектор.- 2018.- №12 (38). - С.92-93.

10 Гинзбург, В. С начала года казахстанские фермеры экспортировали 24 тыс. тонн мяса / В. Гинзбург // Аграрный сектор.- 2019.- №1 (39). - С. 89-90.

Spisok literatury

1 APK v Kazahstane: 10 novyh zadach po uluchsheniju sel'skogo hozjajstva.- 2018.- (<http://www.strategy2050.kz>).

2 Kaliev, G.A. Sel'skohozjajstvennaja kooperacija v Respublike Kazahstan: problemy i puti ih reshenija [Текст] / G.A.Kaliev, G.U. Akimbekova // Problemy agrorynka. – 2018.- №1.- С.7-15.

3 Nacional'naja programma razvitija mjasnogo zhivotnovodstva na 2018-2027 gody.- 2019.- (<https://www.mgov.kz>).

4 Sigarev, M.I. Kormovaja baza – osnova razvitija intensivnogo zhivotnovodstva [Текст] /M.I Sigarev, L.T. Alshimbaeva // Problemy agrorynka. – 2019.- №2.- С.116-124.

5 Shapovalova, A. Kazahstanskije proizvoditeli mjasa nacelilis' na rynek Kitaja [Текст] / A. Shapovalova // Kursiv. Respublikanskij delovoj ezhenedel'nik, 2018.- 18 oktjabrja.- № 41(765). - С.9.

6 Hodzhaeva, A. Okolo 1000 tonn zamorozhennoj baraniny planiruet postavit' Kazahstan v Kitaj [Текст] / A.Hodzhaeva // Agrarnyj sektor.- 2018.- №12 (38).-С.91-92.

7 Tireuov, K.M. Perspektivy povysheniya bezopasnosti prodovol'stvija na rynke zhivotnovodcheskoj produkcii Kazahstana [Текст] / K.M. Tireuov, G.M. Rahimzhanova // Problemy agrorynka. – 2019.- №2.- С.131-137.

8 Nesterov, A. V kitajskom Sin'czjane stroitsja hladobojnja dlja importa skota iz Kazahstana / A. Nesterov // Agrarnyj sektor.- 2019.-№1 (40). - С.82-83.

9 Ginzburg, V. Kazahstanskij jeksport govjadiny prevyshaet import v 1,79 raza, a baraniny – v 32,42 raza / V. Ginzburg // Agrarnyj sektor.- 2018.-№12 (38). - С.92-93.

10 Ginzburg, V. S nachala goda kazahstanskije fermery jeksportirovali 24 tys. tonn mjasa / V. Ginzburg // Agrarnyj sektor.- 2019.- №1 (39). - С. 89-90.

ортаның өзгеріп отыратын жағдайларына бейімделуімен байланысты шаруашылық субъектілердің іс-әрекетінде де өзгерістер болып отырады, осының бәрі бәсекелестік талдауды жүргізуді қажет етеді және кәсіпорынның АӨК саласында бәсекелестік күрес барысындағы жақсы нәтиженің негізгі факторы ретінде бәсекелестік стратегияның болуы маңызды.

Нарықтық ортада ойыншылар және нарықтық қарым-қатынасқа қатысушылар болып табылатын АӨК кәсіпорындары үшін, ықтимал және нақты бәсекелестер қандай жағдайда екендігін, сонымен бірге олардың күшті және әлсіз жақтарын анықтап алу маңызды. Бәсекелестерді анықтау үшін және бәсекеге қабілеттіліктің ең жоғары деңгейіне жету үшін бәсекелес кәсіпорындардың нарықтағы орны туралы, күшті және әлсіз позициялары сияқты ақпараттарға да назар аудару қажет.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Зерттеудің концепциясы агробизнес субъектілерінің қызметіне бәсекелестік талдау жүргізу қажеттілігіне негізделеді және бәсекелестік талдауды жүргізудің теоретикалық-әдістемелік жағдайларын даярлауды болжайды, ең басты мақсаты кәсіпорынның артықшылықтарын бәсекелестік күресте тез және тиімді қолдана білу болып табылады. Өндіріс, өткізу және басқару салаларындағы барлық күш-жігер, ықтимал және нақты бәсекелестерге қарағанда кәсіпорынды тиімді ерекшелендіріп тұратын кәсіпорынның жақсы жақтарын және оның ең ерекше өнімдерін көрсететін қасиеттерін дамытуға бағытталуы керек.

Жүргізілген зерттеудің теоретикалық негізі бәсекеге қабілеттілік, бәсекелестік талдау, стратегиялық менеджмент теориясы саласындағы ілгері мамандардың, отандық және шетелдік ғалымдардың іргелі және қолданбалы зерттемелерінің нәтижелері мен еңбектері, АӨК саласындағы кәсіпорындардың бәсекелестік стратегияларын қалыптастыру және бәсекеге қабілеттілікті көтеру мәселелері бойынша отандық және шетел зерттеушілерінің жұмыстары, сонымен қатар өз ізденістерінің материалдары болып табылады. Мақалада осы салада жұмыс атқарушы отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми позициялары қарастырылған.

Зерттеудің әдістемесі әлеуметтік-экономикалық құбылыстарды зерттеудің ғылыми әдістемесінің негізгі ережелеріне, сонымен қатар стратегиялық басқару және бәсекелестік талдаудың ғылыми теорияларына негізделген.

Зерттеу жүргізу барысында зерттеу құралы ретінде келесідей жалпы ғылыми әдістер болды: талдау және синтез, бөлшектеу және жалпылау, салыстыру, қалыптастыру, тарихи, логикалық және жүйелік әдістер.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Ауыл шаруашылық кәсіпорны нақты экономикалық кеңістікте белгілі бір қызметтерді орындау үшін құрастырылған, шаруашылық қызметтің субъектісі болып табылады. Дәл осы кеңістік оның қызметінің тиімділігін анықтаушы алғашқы ережеге айналады [1]. Қоғамды әлеуметтік-саяси және экономикалық дамытудың қазіргі заманғы жағдайы ауыл шаруашылық кәсіпорындарының алдына тек ғана олардың өміршеңдігін қамтамасыз ету талаптарын қойып қана қоймайды, сонымен бірге стратегиялық потенциалды жүзеге асыруды үздіксіз дамытуды талап етеді [2].

Ауыл шаруашылық кәсіпорын формальды жүйелік ұйым ретінде қазіргі заманғы жағдайларда көбінесе ашық жүйе болып табылады, себебі ол, өзінің қызметін сыртқы ортаға бағыттайды, қашанда дамып отыратын ақпараттық ағымдар, энергия және әр түрлі ресурстармен қоректенеді, сонымен бірге, өзінің сыртқы ортасымен байланыста болады – олар жеткізушілер, тұтынушылар, мемлекеттік және қоғамдық институттар, бәсекелестер.

Қазіргі уақытта өз бәсекелестеріне қарап бағыт алмайтын кәсіпорын табу өте қиын. Агенттердің нарықтағы өзара іс-қимылы бола отырып, бәсекелестік қатынастар нарықтық экономика параметрлерін қояды, кәсіпкерлік қатынастар жүйесінде функционалдық тәуелділікті анықтайды, АӨК саласында кеңейтілген өсімді молайтуды қамтамасыз етеді [3]. Сонымен бірге, агробизнесінің қазіргі заманғы жағдайы АӨК кәсіпорындарының бәсекелестік іс-әрекетін классикалық түсінікте қарастыруға мүмкіндік бермейді.

АӨК кәсіпорындарының бәсекеге қабілеттілігінің қауіптері болып, келесілер табылады: кәсіпорынның негізгі қорлары тозуының жетілікті жоғары деңгейі, қаржылық және инвестициялық ресурстардың жетіспеушілігі, ауыл шаруашылық кәсіпорындарында менеджмент сапасының төмендігі, ауыл шаруашылық кәсіпорындарында қызметкерлерді ынталандыру деңгейінің төмендігі, жетекшілерді қоса алғанда, агробизнесінің мемлекеттік қолдаудың барлық түріне тәуелділігі. Бұл ретте аграрлық өндірушілердің бәсекелестік қатынастары қазіргі уақытта пайданы барынша көбейту мақсаттарын іске асы-

Аграрная политика: механизм реализации

зерттеушілер бәсекелестік талдау қажетті ақпаратты алу мақсатымен кәсіпорында жүргізілетін маркетингтік зерттеулердің бір бағыты болып табылатындығына назар аударады. Бірақ бұл ұстанымды тікелей бекітпейді;

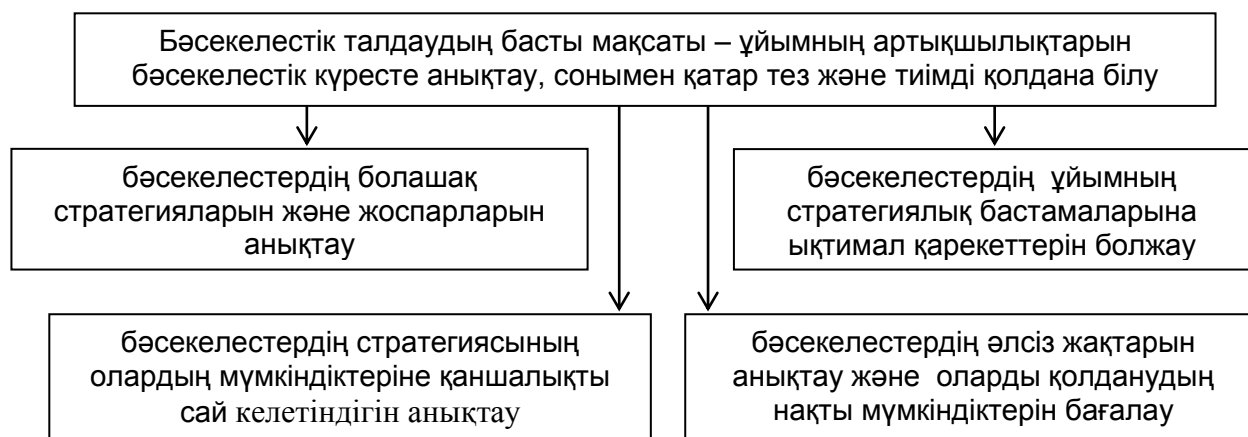
— анықтаманың үшінші тобы бәсекелестік талдауды зерттеушілік рәсім ретінде түсіндіреді, бірақ оны маркетингтік зерттеулермен байланыстырмайды. Бұл позицияда бәсекелестік талдаудың мәнін соңына дейін ашпайтындығын атап айтқан дұрыс, себебі, біріншіден, бәсекелестік талдау бәсекелестік артықшылықтарды тек жанама түрде қамтамасыз ете алады, мысалы нақты талдау нәтижелерінің негізінде маркетингтік шешімдерді даярлау және жүзеге асыру арқылы; екіншіден, зерттеу тек артықшылықтарды қалыптастыруда ғана емес, бәсекелестік кемшіліктермен жұмыс жасау барысында жол көрсете алады; үшіншіден, тауардың немесе фирманың артықшылықтарының болуы оны сатудың жеткілікті шарты болып табылмайды, сәйкесінше артықшылықтарға қол жеткізуді бәсекелестік талдаудың мақсаты деп санау дұрыс емес;

— төртінші тобы бәсекелестік талдауды ұйымның бәсекеге қабілеттілігін көтеру үшін шешімдерді даярлау мақсатындағы аналитикалық процесс ретінде түсіндіреді. Л.В. Лапицкаяның пікірінше «бәсекелестерді талдау – бұл әр түрлі көздерден деректерді жинау мен өңдеу, нақты процестің мақсаты – ұйымның бәсекеге қабі-

леттілігін көтеру үшін басқарушылық шешімдер даярлау» деп есептейтін К.Уолштың тұжырымы дұрыс деп есептейді [6].

Онда, біріншіден, жан-жақтылық көрінеді, екіншіден, тікелей болмаса да, бірақ жанама түрде (яғни рәсімдік аударулар – ақпараттары өңдеу және даярлау арқылы) осы талдау түрінің маркетингтік зерттеулермен байланысы мойындалады; үшіншіден, анықтамада іздестірілетін процестің мақсатты бағытталуы да көрініс тапқан және осы мақсат жеткілікті түрде дұрыс тұжырымдалған, өйткені бұл жағдайда бұл тек бәсекелестік артықшылықтарды қалыптастыру ғана емес, ұйымның бәсекеге қабілеттілігін арттыру. Е.В.Лапицкаяның өзі бәсекелестік талдауға келесідей анықтама береді: «Бәсекелес талдау ұйымның бәсекеге қабілеттілігін нығайту үшін қабылданатын маркетингтік шешімдердің тиімділігін арттыру мақсатында стратегиялық маркетингтегі бәсекелестер қызметінің түрлі аспектілерін маркетингтік зерттеу бағытын көрсетеді».

Бәсекелестік талдаудың басты мақсаты – кәсіпорынның артықшылықтарын бәсекелестік күресте анықтау, сонымен қатар тез және тиімді қолдануды білу болып табылады (2 сурет). Өндіріс, өткізу және басқару салаларындағы барлық күш-жігер кәсіпорынды ықтимал және нақты бәсекелестерден тиімді ерекшелендіріп тұратын жақсы жақтарын және оның ең ерекше өнімдерін көрсететін қасиеттерін дамытуға бағытталуы керек [7].

2 сурет – Бәсекелестік талдаудың мақсаттары

Әрине бұл тізім толық емес. Бәсекелестік күрестің шиеленісуі, инновациялық өзгерістер серпіні, әлеуметтік-экономикалық және саяси процестер турбуленттілігі, шаруашылық өмірді жаһандандыру қойылымдар мен шешімдерді (бәсекелестік

талдау барысында) және басқа да стандартты емес мақсаттар мен міндеттерді қажет етеді.

Бәсекелестік талдау алдына келесідей міндеттер қойылады [8]:

– нақты және ықтимал бәсекелестерді

2. Бәсекелестік талдау стратегияның «болашақты құру» үшін қажетті ажырамас бөлігіне айналып барады. Жалпы бәсекелестермен жұмыс жасау тәсілі өзгеру үстінде – ол мақсатты, жалпы нарық үшін бәсекелестерге де, нақты қарсыластарға да нақты бағытталған болып келеді.

3. Бәсекелестік талдау нәтижелерінің дәлділігі және оның қызметтік толықтылығы аграрлық кәсіпорын үшін нарықта өз орнын анықтау бойынша шешім қабылдау, объективті және сапалы бағалау, бәсекелестік артықшылықтарды басқару және қалыптастыру, бәсекелестік потенциалды жүзеге асыру маңызды болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1 Гриценко, Г.М. Развитие стратегий диверсификации деятельности сельскохозяйственных предприятий [Текст]: монография / Г.М. Гриценко, О.В. Борисова, С.А. Фисак.- Барнаул: «Аз Бука», 2007. – 150 с.

2 Баранова, Н.А. Формирование стратегии развития сельскохозяйственного предприятия [Текст] / Н.А. Баранова // Проблемы агрорынка. – 2017. – №4. – С. 98-104.

3 Хачмафова, А.П. Стратегические основы обеспечения конкурентоспособности предприятий АПК в условиях насыщенного продовольственного рынка региона (на примере Республики Адыгея) [Текст]; автореф. дис... канд. экон. наук / А.П. Хачмафова.– Майкоп: Адыгейский государственный университет, 2007. – 27 с.

4 Шогенов, Т.М. Повышение конкурентоспособности предприятий АПК региона на основе формирования интегрированных структур (на материалах Кабардино-Балкарской Республики) [Текст]: дис... канд. экон. наук.: 08.00.05 / Шогенов Тимур Мухамедович.- Нальчик, 2016.-160 с.

5 Лапицкая, Л.В. Конкурентный анализ и маркетинговое исследование: соотношение понятий и аналитических процедур проведения [Текст] / Л.В. Лапицкая // Экономика и экологический менеджмент.- 2012.- №2.- С. 247-254.

6 Уолш, К. Ключевые показатели менеджмента. Как анализировать, сравнивать и конструировать данные, определяющие стоимость компании [Текст]: монография / К. Уолш. – М.: Дело, 2000. – 360 с.

7 Селевич, Т.С. Конкурентный анализ в системе управленческого анализа [Текст]: автореф. дис.канд. экон. наук / Т.С. Селевич.– Екатеринбург: Уральский государственный технический университет, 2007.– 24 с.

8 Ленгинович, С. Г. Конкурентная среда: методы исследования [Текст] // Экономическая наука и практика: материалы III международного науч. конференции.- Чита: Изда-

тельство «Молодой ученый», 2014.–С.88-91.

9 Боровских, Н.В. Формирование и развитие конкурентных стратегий субъектов хозяйствования агропромышленного комплекса (на примере АПК Западной Сибири) [Текст]: автореф. дис. докт. экон. наук/ Н.В. Боровских.– Екатеринбург: Уральская государственная сельскохозяйственная академия, 2008. – 49 с.

10 Баранова, Н.А. Стратегический анализ в управлении предприятием сферы АПК [Текст] / Н.А. Баранова, А.А. Абдикадилова // Проблемы агрорынка.– 2018.– №1.– С. 46-52.

Әдебиеттер тізімі

1 Gricenko, G.M. Razvitie strategij diversifikacii dejatel'nosti sel'skhozjajstvennyh predpriyatij [Tekst]: monografija / G.M. Gricenko, O.V. Borisova, S.A. Fisak.- Barnaul: «Az Buka», 2007. – 150 s.

2 Baranova, N.A. Formirovanie strategii razvitija sel'skoho-zjajstvennogo predpriyatija [Tekst] / N.A. Baranova // Problemy agrorynka. – 2017. – №4. – S. 98-104.

3 Hachmafova, A.P. Strategicheskie osnovy obespechenija konkurento-posobnosti predpriyatij APK v uslovijah насыshhennogo prodovol'stvennogo rynka regiona (na primere Respubliki Adygeja) [Tekst]; avto-ref. dis... kand. jekon. nauk / A.P. Hachmafova.– Majkop: Adygejskij gosudarstvennyj universitet, 2007. – 27 s.

4 Shogenov, T.M. Povyshenie konkurentosposobnosti predpriyatij APK regiona na osnove formirovanija integrirovannyh struktur (na materialah Kabardino-Balkarskoj Respubliki) [Tekst]: dis... kand. jekon. nauk.: 08.00.05 / Shogenov Timur Muhamedovich. - Nal'chik, 2016.-160 s.

5 Lapickaja, L.V. Konkurentnyj analiz i marketingovoe issledovanie: sootnoshenie ponjatij i analiticheskikh procedur provedenija [Tekst] / L.V. Lapickaja // Jekonomika i jekologicheskij menedzhment.–2012.– №2.–S. 247-254.

6 Uolsh, K. Klyuchevye pokazateli menedzhmenta. Kak analizirovat', sravnivat' i konstruirovat' dannye, opredelajushhie stoimost' kompanii [Tekst]: monografija / K. Uolsh. – M.: Delo, 2000. – 360 s.

7 Selevich, T.S. Konkurentnyj analiz v sisteme upravlencheskogo analiza [Tekst]: avto-ref. dis.kand. jekon. nauk / T.S. Selevich.– Ekaterinburg: Ural'skij gosudarstvennyj tehniceskij universitet, 2007. – 24 s.

8 Lenginovich, S.G. Konkurentnaja sreda: metody issledovanija [Tekst] // Jekonomicheskaja nauka i praktika: materialy III mezhdunarod. nauch. konferencii. -Chita: Izdatel'stvo «Molodoj uchenyj», 2014. – S. 88-91.

9 Borovskih, N.V. Formirovanie i razvitie konkurentnyh strategij sub#ektov hozjajstvovani- ja agropromyshlennogo kompleksa (na primere

Информационно-компьютерные технологии (ИКТ) создают новую модель предоставления услуг, ведения справедливой и открытой торговли, а также социальной и финансовой интеграции. Для того чтобы каждый мог воспользоваться технологиями с минимальным риском, ФАО выступает за разработку и реализацию стратегии по национальному электронному сельскому хозяйству.

Концепция электронного сельского хозяйства может быть представлена в трех элементах, которые в совокупности преобразуют агросектор в электронный. Это информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) для сельского хозяйства, приобретение профессиональных знаний и навыков, общая благоприятная среда. Новое поколение ИКТ состоит из больших данных, робототехники, электронных систем M2M (machine to machine), Интернета вещей (IoT), искусственного интеллекта (AI), блокчейна и облачных вычислений. Роль ИКТ в сельском хозяйстве многообразна, ее значение во многом определяется нормативно-правовой базой: нормативной политикой, установлением правовых норм и способов контроля за изменениями. В развитии потенциала и расширения прав и возможностей: ИКТ увеличивают охват местного населения (включая женщин, молодежь и пожилых людей) и открывают новые возможности для предпринимательской деятельности, тем самым повышая уровень жизни.

В финансовых услугах и страховании: ИКТ расширяют доступ к финансовым услугам на сельских территориях, помогают людям сохранить сбережения, найти доступный вид страхования и инструменты для лучшего управления рисками.

По продовольственной безопасности и прослеживаемости: ИКТ помогают предоставлять более эффективные и надежные данные в соответствии с международными стандартами прослеживаемости и правильного питания.

По системе сельскохозяйственных инноваций: ИКТ сокращают разрыв между аналитиками в области сельского хозяйства, академическими кругами, агентами по распространению сельскохозяйственных знаний, другими участниками рынка и фермерами.

В устойчивом сельском хозяйстве: ИКТ открывают более широкий доступ к устойчивым методам ведения сельского хозяйства, защите растений, охране здоровья животных и климатическим решениям.

В управлении погодно-климатическими рисками и системе раннего предупреждения: ИКТ предоставляют практическую информацию о предотвращении бедствий в режиме реального времени, такую как агрометеорологическая информация, а также консультации по уменьшению рисков.

В расширение доступа на рынки: ИКТ облегчают доступ на рынки для вводимых ресурсов и продукции, а также торговли.

Информационно-компьютерные технологии будут способствовать сбору сельскохозяйственных данных генерирующих огромное количество содержательных разнообразных сведений, сохраняемых в «облаке». Эти данные могут быть использованы в качестве доказательной базы, что сократит время, затрачиваемое на заполнение заявок на гранты при проведении инспекций на фермах, и соответственно сэкономит средства.

Появятся воздушные дроны для обследования полей, картирования сорняков, урожайности и изменения почвы. Это позволит точно применять входные данные, картографируя распространение вредного сорняка черной травы, в результате увеличится урожайность пшеницы. Агрироботы будут заняты сельскохозяйственными культурами, прополкой, удобрением и уборкой урожая, роботы, приспособленные для микроточечной подкормки удобрениями, могут снизить стоимость использования удобрений. Интеллектуальные тракторы с GPS-управлением и оптимизированным планированием маршрута уменьшат риск эрозии почвы и сэкономят топливо на 10%.

Инновации в сельском хозяйстве охватывают аспекты производственного цикла по всей цепочке создания стоимости – в растениеводстве, лесоводстве, рыболовстве или животноводстве, а также в сфере управления вводимыми ресурсами и доступа к рынкам [4]. Это может включать в себя посадку новых сортов сельскохозяйственных культур, сочетание традиционной практики с новыми научными знаниями, применение новых методов борьбы с вредителями и послеуборочной практики или взаимодействие с рынками – новыми, более рентабельными способами. Но инновации – это не только технологии, они тесно связаны с социальными, экономическими, институциональными, организационными процессами и оказывают прямое влияние на повседневную жизнь сельских товаропроизводителей [5].

Мировые инновационные технологии в сельском хозяйстве внедряют в Казах-

В Восточно-Казахстанской области планируют открыть лабораторию, которая сможет осуществлять весь комплекс анализов сельскохозяйственной продукции по международным стандартам для выхода на международный рынок сельскохозяйственно сырья, продукции и продовольствия, в том числе и на рынок Китая с сертификацией по китайским стандартам, для чего доставлено оборудование стоимостью более миллиарда тенге [7]. Это будет единственная уникальная лаборатория подобного уровня на территории РК. Опытные хозяйства масличных культур Восточно-Казахстанской области ориентируются на мировые инновационные разработки. Так, селекционерами в течение последних 3 лет выведены новые сорта и гибриды масличных культур, которые позволили отказаться от механической и полностью перейти на химическую обработку посевов.

В настоящее время три гибрида подсолнечника проходят государственное сортоиспытание, два из которых уже допущены к применению, идет работа с иностранными партнерами по выведению перспективных сортов сои, рапса, льна и зерновых культур. Продолжено развитие отечественного сельскохозяйственного машиностроения по производству посевного комплекса на базе лучших мировых производителей, конкурентоспособного с американскими, немецкими и другими комплексами.

3/5 всего сбора подсолнечника в РК дает Восточный Казахстан, и самый большой сбор лучшего в стране меда. В Аягоском районе в качестве членов сельскохозяйственных кооперативов зарегистрировано 995 человек и в основном кооперативы создаются по линии животноводства. Объем инвестиций в сельское хозяйство возрастает, если в 2017 г. было привлечено более 1 500 млрд. тенге, в 2018 г. 1 633 млрд. тенге. В составе кооперативов более 7 503 гол. крупного рогатого скота и объем производства мяса и молочной продукции значителен.

Процветание некоторых регионов объясняется не столько тем, что в них меньше действуют негативные факторы, а наличием противостоящих конкурентных преимуществ: высокоэффективных и уникальных природных ресурсов, выгодного географического положения [8]. Следует подчеркнуть, что конкурентоспособностью будет обладать регион, если, опираясь на институциональные условия, в нем развиваются инновационный, инфраструктурный, производственный и информационный потенциалы.

Следует отметить, что из 14 областей Казахстана 12 являются приграничными. Опыт развитых и динамично развивающихся стран показывает, что приграничные регионы стали зонами роста этих государств. Они выступают центрами экономической активности и способствуют успешной интеграции всей страны в мировую экономику.

В регионах, где доминируют крупные предприятия сырьевого сектора, основными направлениями повышения конкурентоспособности станут развитие вертикально интегрированных компаний, производств более высоких переделов. Их деятельность требует создания механизмов аутсорсинга и усиления местной составляющей в крупных проектах, а также формирования кластеров вокруг крупных системообразующих компаний страны за счет объединения усилий обслуживающих и вспомогательных предприятий. Такой подход позволит достичь широкого мультипликативного эффекта от развития экспортного сектора [9].

Среди форм реализации политики государства в части повышения конкурентоспособности территориальных образований особое место занимают целевые программы социально-экономического развития регионов, которые представляют согласованный по ресурсам, исполнителям и срокам осуществления комплекс мероприятий, направленных на реализацию важной народнохозяйственной проблемы, создания дополнительных точек роста экономики в регионах.

Выводы

1. Каждая программа, нацеленная на регион как на объект программного управления, возникает в связи с назревшими вопросами социально-экономического и научно-технического развития территории.

2. Глобальные цифровые сети и умные фермы, новейшие достижения генетики и селекции, молекулярной биологии и биотехнологии являются технологической базой сельскохозяйственного производства.

3. Информационно-компьютерные технологии (ИКТ) создают новую модель предоставления услуг, ведения справедливой и открытой торговли, а также социальной и финансовой интеграции. ФАО выступает за разработку и реализацию стратегии электронного сельского хозяйства на национальном уровне.

4. В современных условиях наиболее перспективным направлением развития регионов является внедрение инновационных проектов. Одной из ключевых состав-

INNOVATIVE ACTIVITY IN AGRICULTURAL SECTOR
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АГРАРЛЫҚ СЕКТОРЫНДАҒЫ
ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТ

ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

A.A. AMANBAYEVA*

PhD

A.Z. NURPEISOVA

PhD student

*Kazakh Humanitarian Law Innovative University, Semey, Kazakhstan
asema.31.1983@mail.ru*

A.A. АМАНБАЕВА

PhD докторы

A.З. НУРПЕЙСОВА

PhD докторанты

Қазақ инновациялық гуманитарлы-заң университеті, Семей, Қазақстан

A.A. АМАНБАЕВА

доктор PhD

A.З. НУРПЕЙСОВА

докторант PhD

Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, Семей, Казахстан

Abstract. The innovation process is considered as a single and continuous stream of transformation of specific ideas based on scientific developments into innovative technologies. The experience of industrialized countries continuing to successfully modernize the economy with the introduction of technological innovations based on automation, computerization, digital platforms is presented. It has been shown that in many countries the transition from informatization to digitalization of processes in agriculture and related industries is being carried out through the use of digital models that can increase the efficiency of agricultural sector, reduce its costs and achieve a high level of cooperation among business entities. As part of the development of a national spatial data infrastructure, it is planned to organize its own Kazakhstan geodetics network and geoportal for the provision of public services, with the expansion of the conditions for involving businesses in IT technologies, including precision farming methods and Smart farms. AgroBiz.kz - a multi-functional agricultural Internet portal, operating for two and a half years, made it possible to create a single base for farmers, agricultural enterprises, rural districts, scientists, facilitate communication with government agencies and financial institutions. In Kazakhstan, enterprises are introducing precision farming elements, using electronic maps and online monitoring, monitoring sowing and harvesting operations with reduction in overhead and time, which contributes to a significant increase in labor productivity.

Аңдатпа. Инновациялық процесс ғылыми әзірлемелер негізінде инновациялық технологияларға нақты идеяларды қайта құрудың бірыңғай және үздіксіз ағыны ретінде қарастырылған. Автоматтандыруға, компьютерлендіруге, цифрлық платформаларға негізделген технологиялық жаңалықтарды енгізе отырып, экономиканы табысты жаңғыртуды жалғастыратын индустриялық дамыған елдердің тәжірибесі ұсынылған. Көптеген мемлекеттерде аграрлық сектордың тиімділігін арттыруға, оның шығындарын төмендетуге және шаруашылық жүргізуші субъектілер кооперациясының жоғары деңгейіне қол жеткізуге мүмкіндік беретін сандық үлгілерді пайдалану есебінен ауыл шаруашылығындағы және аралас салалардағы процестерді цифрландыруға ақпараттандырудан көшу жүзеге асырылғандығы көрсетілген. Кеңістіктік деректердің ұлттық инфрақұрылымын құру шеңберінде IT-технологиясына, оның ішінде нақты егіншілік және Smart-фермалар әдістеріне бизнесті тарту үшін

Material and methods of research.

Digital technologies in Kazakhstan are considered as the main way to diversify the national economy, its reorientation from raw materials to industrial-service model. For the accelerated implementation of digitalization for the period until 2020, the state program "Digital Kazakhstan" was adopted, which, in particular, noted that through the progressive development of the digital ecosystem, it is possible to improve the quality of life of the population and the competitiveness of the economy of Kazakhstan. Total expenses for the implementation of this program will amount to 384.2 billion tenge.

Industrialized countries are rapidly introducing innovative technologies based on automation, computerization, digital platforms. The amount of expenses for scientific and technological development today is about \$ 2 trillion with an annual increase of 4% on average.

By 2020, 25% of the global economy will switch to the introduction of digitalization technologies that enable the state, business and society to function efficiently. Intelligent digital solutions should help the country's agriculture cope with the problems of increasing labor productivity and sustainable development [2].

The purpose of digitalization of the agro-industrial complex is to increase productivity and efficiency through the introduction of digital technologies and the involvement of businesses in the development of IT solutions for agriculture. Digitalization in the agricultural sector will reduce risks, adapt to climate change, increase crop yields and animal productivity, and plan field work in a timely manner.

Results and their discussion. In order to introduce digital technologies in the agro-industrial complex of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan, a digitalization office has been created. The following processes are automated: veterinary and phytosanitary safety; grain receipts; system for collecting and managing loan applications; accounting of agricultural machinery; registration of cattle, including pedigree; water and land management. The introduction of digital technologies in the agricultural sector is carried out according to two main tasks: the digitalization of state regulation of the agricultural sector and the technological re-equipment of the agricultural sector.

Digitalization will become a key tool for the development of four areas of state regulation of agribusiness: the availability of financing for agribusiness entities; market accessibility and export development; the effective-

ness of state control and supervision; effective management of water and biological resources [3].

The multi-functional agricultural Internet portal AgroBiz.kz was launched two and a half years ago. A single database of farmers, agricultural enterprises, rural districts and scientists facilitates communication with government bodies and financial institutions. \$ 78 thousand was spent on the project and modern technologies expanded the capabilities of farmers, created their own database, created a single platform with contacts of farmers and agricultural organizations that opened accounts, users who registered on the portal 37,400 people, 10,135 opened their account.

Companies and farmers find each other using this platform and gain the opportunity to cooperate with the USA, Italy, Holland, Germany, Turkey and the CIS, in the future, countries like Tajikistan, Uzbekistan, Kyrgyzstan.

Atameken-Agro JSC began its activities in 2003, and by 2014 began to search for solutions to digitalize the enterprise. In 2016, AgroStream LLP offered its services in introducing a technological map planning module for Atameken-Agro. AgroStream IP collects a large amount of data from various variations of technologies, varieties, crops, etc. in order to determine the best performance. AgroStream LLP is not just a system developer, but also a professional consultant; a methodology has been developed for transforming user consciousness and implementing information systems, up to the revision of all business processes. Only such an approach can give the expected results in the transition to precision farming [4].

Implementation and use of the new AgroStream IS module - AgroMap - a mobile application is aimed at the efficient organization of the work of the agronomist. Negotiations are underway on integration with artificial intelligence, where the user, by clicking on any point on the field's map, will be able to determine the likelihood of diseases and pests, and receive unique recommendations on preventive actions.

The Eurasian economic commission called out the Eurasian economic Union countries to move from informatization to digitalization of processes in agriculture and connected industries due to the transition to digital models of activity, end-to-end digital processes and the use of digital platforms can significantly improve the efficiency of agriculture of the EAEU countries, reduce its costs and increase the level of cooperation [5].

A third of food is lost or thrown out before consumption, agriculture consumes most of the available fresh water and up to 15% of the consumed energy, and these parameters can be improved through the use of digital processes and modern technologies, animal identification systems, and traceability of veterinary controlled goods. It is possible to trace all "biography" of an animal, automatically to define need of issue of subsidies, to keep veterinary account, supervision and control of the imported and exported production of live animals, raw materials of an animal origin, forages, feed additives and veterinary preparations, to issue acts of veterinary and sanitary control.

The experience of leading countries with a developed agricultural sector shows that all of them have passed a kind of "technological revolution". For example, the classical extensive agriculture is replaced by accurate (precision), widely used geo-information technologies, multi-operational energy-saving agricultural units, selection of high-yielding varieties of plants and breeding of highly productive breeds of animals [6]. According to the data of the research Agency Roland Berger, annually in Asia 20% of potential growth is accounted for by innovative technologies in the field of agriculture.

Australia has implemented a system of identification and traceability of farm animals and products which is a complete package of software modules, with full tracking of animals during their lives and identification of all animals and objects with whom they have been in contact during their life cycle which allows a quick and effective reply to various diseases when they occur; this reduces the cost associated with the spread of diseases, industry support and closure of operations in the market [7].

The transition to digitalization is a tool for steady agricultural production. According to FAO UN and OECD, the world population will reach 9.7 billion people by 2050. In order to meet the needs of the population, it will be necessary to increase agricultural production by 60-70% compared with 2000-s, the digitalization of the agricultural sector can provide the volume of production [8].

Moreover digital technologies allow to train farmers located in different countries, best practices, and to follow common production standards. For instance, the company Nestle (Switzerland) has trained 10 thousand farmers in West Africa modern technology of agriculture and storage of products. As a result of what the company got raw materials of guaranteed quality, and farmers – access to the global market and marketing of products at high prices.

The following data indicate an increase in interest in digitalization on the part of business structures. If in 2010 there were no more than 20 high-tech companies working in the field of agriculture, the venture capital market amounted to 400 thousand dollars, and the growth of venture capital has begun since 2013.

Based on the results of 8 months 2019, the volume of capital investments in agriculture reached 175.7 billion tenge - this is 8.2% more than a year earlier (and +5.3% in comparable prices). More than half of all investments were in three regions of Kazakhstan: North Kazakhstan (25.7%), Kostanay region (13.9%) and Akmola region (11.2%).

Intellectual digital solutions should help the agriculture of Kazakhstan to cope with the problems of increasing productivity and steady development.

The aim of digitalization of AIC is to increase productivity and efficiency through the introduction of digital technologies and business involvement in the development of IT solutions for agriculture. Digitalization in AIC will reduce risks, adapt to climate change, increase crop yields and animal productivity, plan field work in time.

In 2017 electronic filing of loan and leasing applications was realized, control of consideration of the application in time (25 days) was provided. In the future this service will be realized for the instruments of guarantee and purchase of agricultural products. In 2018 full automation was realized in 10 areas of subsidization, in 2019 - in the remaining areas. This will reduce the processing time of applications by an average of 2.5 times (from 18 to 7 days) and reduce corruption risks.

Digitalization allows to create a new financial instrument to attract investments in the industry: after the adoption of the relevant legislative act, electronic agricultural (commodity and financial) receipts are introduced from 2019.

Within the frame of the development of the system in 2018 in order to improve security, the introduction of block chain technology, online ordering of grain carriers, online trading that allow foreign buyers to take part in the purchase of grain was carried out.

Besides, the system of traceability of agricultural products "from field to table" has been implemented since 2019, the introduction of e-Commerce in full format is planned for 2020. Preparation works are being carried out: a detailed logistics Map of AIC, it will determine existing and terminals, depots, warehouses, wholesale distribution centers which are necessary for construction.

Within the frame of the creation of the national spatial data infrastructure it is planned

to create Kazakhstan's own geodetic network and geo-portal for providing public services. Based on the technological re-equipment conditions for business involvement will be created in the use of IT technologies, including precision farming technologies and Smart farms [9].

Individual enterprises are introducing elements of precision agriculture, so JSC "Atameken Agro" in the North Kazakhstan region has introduced electronic maps and carries out online monitoring, control of sowing and harvesting operations which led to a reduction in unproductive costs and terms of work and increased productivity. For instance, fuel sensors allow you to save from one unit of equipment about one million tenge per season by reducing losses and theft of FLM.

Digitalization will increase competitiveness and productivity, provide food safety and attract investment in the industry. Totally, the economic effect until 2025 will be about 40 billion tenge. By 2021, it is planned to build 19,970 thousand km of fiber-optic communication lines and provide high-speed Internet to more than 1,249 rural settlements.

JSC "Holding" KazAgro " automated the process of receiving applications from agribusiness entities for loans and leasing, will be automated all types of services supplied by the group of companies of the holding. A Single digital platform will be created which units all measures of state support of agribusiness entities on the principle of "one window", internal business processes will be automated.

This year 100% digitization of pastures will be provided in agriculture of Zhambyl region. A situation center for control and distribution of water resources along the Talas river was opened in the region, smart technologies were introduced in 4 farms. In the future, it is planned to digitize 20 farms, 316 - to introduce elements of digitalization on the basis of knowledge distribution centers.

In rural areas of the region there are "digital offices", where the specialists of the Centers help residents to obtain e-government certificates, by the end of the year, thanks to the integration of information databases, they will be able to advise on obtaining services under all state programs. 32 offices are functioning and 34 more will be activated by the end of the year, in 2019 - the opening of 209 additional offices. In Zhambyl region, it is planned to launch the TarazHub project, which was created by analogy with the International Technopark of IT startups Astana Hub.

98 public services have been optimized and approved by the Interdepartmental Commission for the selection of public services. In

the near future it is planned to optimize the remaining 3, until 2022 – all public services. In accordance with the state program of agriculture due to the measures planned GDP growth of more than 3 trillion tenge, in which the expected effect of digitalization of agriculture will be 30%, or about 1 trillion tenge.

In the state program "Digital Kazakhstan" it is noted that the level of digitalization of the economy in the ranking made by the Boston Consulting Group, Kazakhstan ranks 50th out of 85 countries. According to preliminary estimates the direct effect of the digitalization of the economy by 2025 will create an added value of 1.7–2.2 trillion tenge.

The state provides full support to producers of agricultural products. However, rural producers need additional financial resources to accelerate digitalization. It is advisable to create a fund for digitalization of AIC which will attract investment in the country's agriculture and be attractive for making investment.

Kazakhstan faces an important task of performance of the international requirements and norms of the EAEU, to provide the control of food safety products coming to Kazakhstan from third countries and exported from the country to other EAEU States.

Performance of the requirements will allow to realize its export potential in the field of agriculture which will change not only the volume of production but also increase the technological development of the state agriculture.

Now digitalization is a strategic development priority in many countries. According to the forecasts of the world's leading experts, by 2020 a quarter of the world economy will be digital, and the introduction of technologies for digitalization of the economy, allowing the state, business and society to interact effectively is becoming an increasingly large-scale and dynamic process. More than 15 countries are realizing national digitalization programs: Denmark, Norway, UK, Canada, Germany, Saudi Arabia, India, Russia, China, South Korea, Malaysia, Singapore, Australia, New Zealand and Kazakhstan. China's Internet plus program integrates digital industries with traditional ones. Singapore forms a "Smart economy", Canada creates an ICT-hub in Toronto, South Korea in the program "Creative economy focuses on the development of human capital, entrepreneurship and dissemination of ICT achievements. Denmark focuses on the digitalization of the public sector.

The experience of countries such as the United States, Canada and Australia shows that the informatization of production, operation, management and services in agriculture with the introduction of digital technol-

ologies in this area transforms the model of turnover of agricultural products, stimulates the development of industrial parks and electronic trade in agricultural products, accelerates the demonstration and dissemination of digital technological achievements in agriculture, contributes to the economic development of rural areas due to their specificity.

Concluions

1. The main priority of Kazakhstan is the development of a new economy based on innovations and new technologies. High-tech industries are of strategic interest for the regions of Kazakhstan.

2. Digitalization will be a key tool for the development of four areas of state regulation of agriculture: the availability of financing for agribusiness entities; the availability of markets and export development; the effectiveness of state control and supervision.

3. In many countries, digitalization is a strategic priority for regional development and according to the forecasts of leading world experts, a quarter of the world economy will be digital, and the introduction of technologies for digitalization of the economy is becoming a dynamic process.

4. The state provides full support to rural producers. However, to accelerate digitalization, rural producers need additional financial resources. It is advisable to create a Fund for digitalization of agriculture, which will attract investment in agriculture of the country, and be attractive for investment.

Список литературы

1 Ушачев, И. Развитие инноваций – важнейшая составляющая аграрной политики России [Текст] / И. Ушачев, А. Колесников, В. Чекалин // АПК: экономика, управление. - 2019. - №5 – С. 22-31.

2 Экономика инноваций [Текст]: учебное пособие / Н.П. Иващенко. - М.: Экономический факультет МГУ им. М.В. Ломоносова, 2016. – 309 с.

3 Абылкасимова, Ж.А. Пути повышения инвестиционной активности предприятий региона [Текст] / Ж.А. Абылкасимова, М.М. Алибаева, А.Н. Рамашова., А.В. Гудалин // Вестник КарГУ. Серия «Экономика». – 2019. - № 2(94).- С. 129-137.

4 Ыдырыс, С.С. Мировой опыт управления инновационной деятельностью в сельском хозяйстве [Текст] / С.С. Ыдырыс, Ж.О. Тохаева // Проблемы агрорынка.– 2018.- № 1.- С. 16–21.

5 Габдуллина, Р.Ж. Агрпромышленный комплекс Республики Казахстан в контексте интеграционных процессов [Текст] / Р.Ж. Габдуллина, Г.К. Лухманова, Т.А. Таипов // Проблемы агрорынка.– 2018. - № 2.– С. 20-27.

6 Мизанбекова, С.К., Нурманбекова, Г.К. Комплексный подход использования цифровых технологий сельскохозяйственными формированиями [Текст]: материалы международной науч.-практич. конференции «Цифровое сельское хозяйство региона: основные задачи, перспективные направления и системные эффекты», посвящ. 70-летию экономического факультета ФГБОУ ВО Омский ГАУ.- Омск: Изд-во Омского гос.ун-та, 2019. – С. 96-100.

7 Александрова, Е.В. Факторы развития инновационной экономики региона [Текст] / Е.В. Александрова, С.А. Мохначев., С.Н. Суевтин., Н.П. Шамаева // Фундаментальные исследования.– 2015.– № 12.- Ч. 2.– С. 331-336.

8 Алимбетов, У.С. Анализ состояния и тенденции инновационного развития экономики [Текст] / У.С. Алимбетов, Г.З. Зайнелова, Н.Н. Краузе, З.М. Турдиева // Вестник Университета Туран.- 2018. – №3(79).– С.9-15.

9 Агаметова, О.Н. Региональная инновационная инфраструктура: актуальные проблемы развития [Текст] / О.Н. Агаметова // Проблемы развития территории. – 2013.- № 3 (65). – С. 42-51.

References

1 Ushachev, I. Development of innovations - the most important component of the agricultural policy of Russia [Text] / I. Ushachev, A. Kolesnikov, V. Chekalin // AIC: Economics, Management. -2019. - No. 5 - PP. 22-31.

2 Economics of innovation [Text]: textbook /N.P. Ivashchenko. - M.: Faculty of Economics, M.V. Lomonosov Moscow State University, 2016.- 309 p.

3 Abylkasimova, Zh.A. Ways to increase the investment activity of enterprises in the region [Text] / Zh.A. Abylkasimova, M.M. Alibaeva, A.N. Ramashova., A.V. Gudalin // Bulletin of KarSU. Series "Economics". - 2019.-№2(94).-P.129-137.

4 Idyrys, S.S. World experience of innovation management in agriculture [Text] / S.S. Ydyrys, Zh.O. Tohaeva // Problems of AgriMarket. - 2018. - No. 1.- PP. 16-21.

5 Gabdullina, R.Zh. The agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan in the context of integration processes [Text] / R.Zh. Gabdullina, G.K. Luhmanova, T.A. Taipov // Problems of AgriMarket. - 2018. - No. 2. - PP. 20-27.

6 Mizanbekova, S.K., Nurmanbekova, G.K. An integrated approach to the use of digital technologies by agricultural enterprises [Text]: proceedings of the International scientific and practical conference «Digital Agriculture of the Region: Main Tasks, Promising Directions and Systemic Effects», dedicated to the 70th anniversary of the Faculty of Economics of the FSBEI HE Omsk State Agrarian University.- Omsk: Publishing House of the Omsk State University, 2019.- PP. 96-100.

7 Alexandrova, E.V. Factors of development of the regional innovative economy [Text] / E.V. Alexandrova, S.A. Mokhnachev, S.N. Suetin, N.P. Shamaev // Fundamental research. - 2015. - No. 12.- Part 2. - PP. 331-336.

8 Alimbetov, U.S. Analysis of the state and trends of innovative economic development

[Text] / U.S. Alimbetov, G.Z. Zainelova, N.N. Krause, Z.M. Turdieva // Bulletin of the Turan University. - 2018. - No. 3 (79).– PP. 9-15.

9 Agametova, O.N. Regional Innovation Infrastructure: Relevant Issues of Development [Text] / O.N. Agametova // Problems of the territorial development.- 2013.-No.3(65).- PP. 42-51.

ҒТАХР 06.75.11
ӘОЖ 338.43

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК ӨНДІРІСІН ДАМЫТУҒА АРНАЛҒАН
АРНАЙЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ АЙМАҚТАР**

**СПЕЦИАЛЬНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЗОНЫ ДЛЯ РАЗВИТИЯ
АГРОПРОМЫШЛЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА КАЗАХСТАНА**

**SPECIAL ECONOMIC ZONES FOR THE DEVELOPMENT
OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN KAZAKHSTAN**

С.Т. ЖҰМАШЕВА*¹

э.ғ.к., доцент

Б.Ш. СЫЗДЫҚОВ²

э.ғ.д.

Ә.С. ӘБІЛҚАСЫМ²

экономика ғылымдарының магистрі

¹Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан

²Халықаралық гуманитарлы-техникалық университеті, Шымкент, Қазақстан
kazniiapk@mail.ru

С.Т. ЖУМАШЕВА¹

к.э.н., доцент

Б.Ш. СЫЗДЫКОВ²

д.э.н.

А.С. АБИЛКАСЫМ²

магистр экономических наук

¹Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

²Международный гуманитарно-технический университет, Шымкент, Казахстан

S.T. ZHUMASHEVA¹

C.E.Sc., Associated Professor

B.SH. SYZDYKOV²

Dr.E.Sc.

A.S. ABILKASYM²

Master of Economic Sciences

¹Kazakh research institute of economy of agro-industrial complex and rural development,
Almaty, Kazakhstan

²International University of Humanities and technology, Shymkent, Kazakhstan

Аңдатпа. Экономиканы басқару әдісі – арнайы экономикалық аймақтар (АЭА) құру талданған. Оларға тән ерекшеліктері мен негізгі белгілері анықталған. Өңірді жедел дамыту, республиканың АӨК-нің әлемдік шаруашылық байланыстар жүйесіне кіруін жандандыру, тиімділігі жоғары құрылымдар құру, тауарлардың жаңа түрлерін өндіруді игеру, олардың сапасын жақсарту және ассортиментін ұлғайту, инвестициялар тарту мақсатында осы

серпінге ие болса, өсу қарқыны негізінен өсімдік шаруашылығының өсу қарқынының

баяулауы есебінен төмендейді.

Ескерту – ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика Комитетінің мәліметтері бойынша құрастырылған

1 сурет – 2014-2018 жж. аралығындағы ауыл шаруашылығы өнімдері мен қызметтерінің салалар бойынша жалпы өнім құны, млрд. тг

Республика бойынша 2018 жылы 21,9 млн га егістік жерлер пайдаланылды және ол көрсеткіш бойынша әлемде алтыншы орында тұр. Дәнді дақылдар егістігі 15,2 млн га құрады, оның ішінде бидай – 11,4 млн га, картоп – 1,9 млн га, майлы дақылдар – 2,8 млн га, техникалық – 1,5 млн га, көкөніс және бақша – 2,5 млн га, жемшөптік – 3,3 млн га құраған. Елде жан басына шаққандағы ауыл шаруашылық өнімдері өте жоғары. Ал, ел бидай өндірісінен Канададан кейінгі екінші орында.

Ауыл шаруашылығын кешенді дамыту деңгейі әрқашан еліміздің экономикалық және әлеуметтік-саяси тұрақтылығының шешуші факторы болып қала бермек. Қазақстанның климаттық жағдайлары, қалыпты жылу белдеуі егін шаруашылығындағы барлық дақылдарын өсіруге және мал шаруашылығын дамытуға мүмкіндік береді. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарына инновациялық жүйені, жаңа технологияларды енгізудің негізгі мақсаты бәсекеге қабілетті жоғары сапалы өнім өндіру және өнімнің өзіндік құнын төмендету және ауыл шаруашылығы өнімдерінің ассортиментін кеңейту, ауыл шаруашылығы сапасының бәсекеге қабілеттілігін арттыру болып табылады [4].

Қазақстанның агроөнеркәсіп кешенінің қазіргі әлеуеті көптеген ауыл шаруашылық өнімдерін экспорттау арқылы алдыңғы

қатарлы аграрлық ел болуына үлкен мүмкіндіктер береді. Қазақстан экспортқа астық, мақта, ет, былғары, қаракөл терілері шикізаттарын шығаруда және осы шикізаттарды прогресивті технологияның негізінде бәсекеге қабілетті дайын өнім өндіретін өнеркәсіптерді дамытуды қолға алған.

Ауыл шаруашылығына жаңа технологияны енгізу мүмкіндіктерін ашуда арнайы экономикалық аймақтарды (АЭА) құрудың маңызы жоғары. Ал, ауыл шаруашылығында жаңа құрал-жабдықтардың өндірістік өнімділігін арттыруда дамыған заманауи инновациялар арқылы жүзеге асады. Сонымен қатар, ауыл шаруашылық кәсіпорындарын өндірістік кәсіпорындармен қатар, ауыл шаруашылығы қайта өңдейтін кәсіпорындар өндірісі өнімділігін арттыру және арнайы экономикалық аймақ төңірегіне шоғырландыра отырып, дамыған инфрақұрылымдық жүйеде өнімділігі мен сапа мәселесін шешу және импортқа төтеп беретін бәсеке қабілеттілікті және ассортименттік жүйесін жетілдіру еліміздің азық-түлік мәселелерін шешуде маңызды рөлге ие. Ауыл шаруашылығы кластерін құру және экспортты арттыру мен импортты тежеу еліміздегі арнайы экономикалық аймақтарда берілген жеңілдіктер мен қолдаудың негізінде қамтамасыз етіледі.

Дамыған елдерде ауыл шаруашылығы инновация мәселелеріне аса көңіл бөлін-

Аграрная политика: механизм реализации

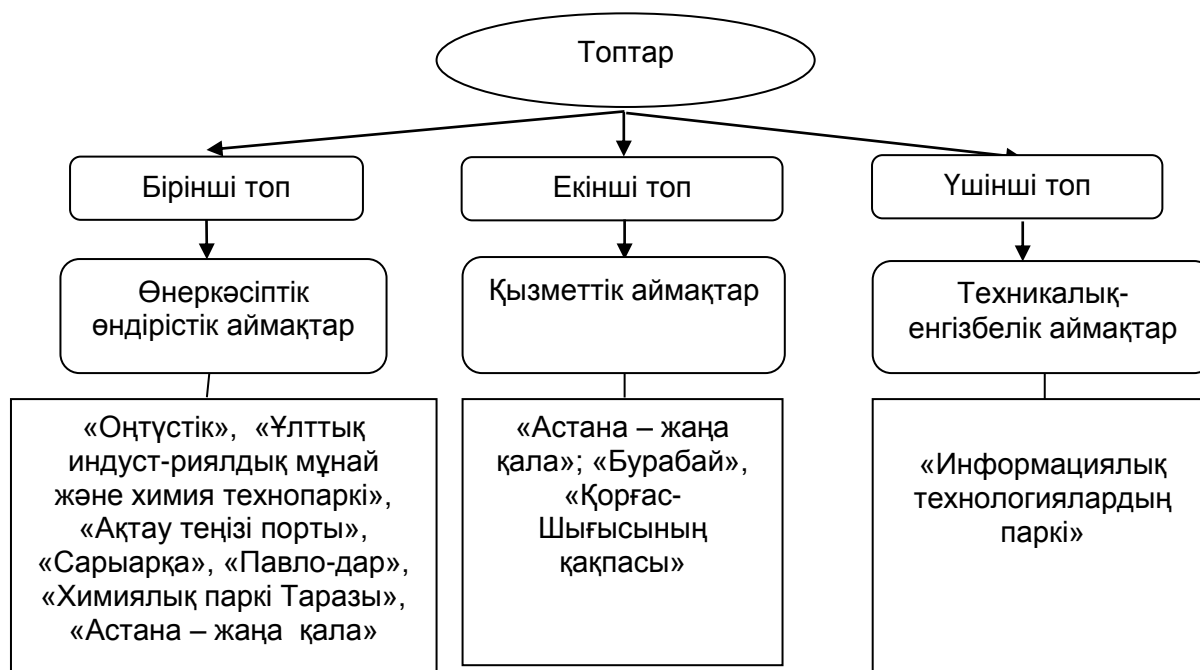
ген. Сонымен қатар, арнайы экономикалық аймақтарда инновациялық өндірісті дамытуға, технопарктерді құруда мемлекеттік жеңілдіктер мен қолдаулар қарастырылған. Канадада ауыл шаруашылығының өндірісін инновациялық жүйемен жанастыруда мемлекеттік бағдарламалар және қолдаулар қарастырылған. Сондай-ақ аталған елде технологиялық жаңарудың міндеті ауыл шаруашылығы субъектілеріне жүктелген. Жапония үкіметінің ғылыми-техникалық прогресті қамтамасыз ету, ғылымды қажетсінетін жоғары технологияларды ынталандыру шараларының ішінде аймақтық дамудың бағдарламалары көрнекі орын алады. Мұндай бағдарламалардың бірі – «Технополис» бағдарламасы. Жапонияның шеткері аймақтарындағы аудандардың жедел экономикалық дамуының жоспары болса да, бір уақытта олардың ғылыми-техникалық әлеуетін ұлғайтуға ғана емес, сонымен қатар тұтас елдің ғылыми-техникалық прогрестің қалыптасуына ықпал етеді [5].

Арнайы экономикалық аймақ (АЭА) интегралды және салалық болып екіге бөлінеді. Салалық арнайы экономикалық аймақта шаруашылықтың басым саласы жеделдете дамытылады. Арнайы экономикалық аймақ валюталық-қаржылық және салықтық жеңілдіктер беріледі, шетел капиталын тарту көзделеді. Шетелден әкелінген өнімге кеден салығы салынбайды не

салық мөлшері азайтылады, негізгі қорларды пайдалану мерзімі қысқартылады, ресурстарды пайдаланғаны үшін төлем мөлшері кемітіледі. Сонымен бірге арнайы экономикалық аймақты қазіргі заманғы инфрақұрылыммен (телефон, телефакс т.б.), шикізатпен, еңбек ресурстарымен үздіксіз қамтамасыз ету мәселелері де қарастырылады. Интегралды (яғни меншікті) арнайы экономикалық аймақта аймақ шаруашылығы жиынтық күйінде қаралады [6].

Қазақстанда арнайы экономикалық аймақтың (АЭА) әр түрлі түрлерін: сауда, экспорттық-өндірістік, ғылыми-технологиялық құру және дамыту көзделген және экономиканың басым салаларында құрылған. Әрбір АЭА-тың өз бағыты мен мақсаттары бар. Бірақ олардың барлығы жалпы функциямен біріктірілген – Қазақстан экономикасын әртараптандырудың катализаторы және елдің үдемелі индустриялық-инновациялық дамуы бойынша мемлекеттік бағдарламаның индикаторларына қол жеткізу құралы болу. АЭА-ның жалпы сипаты кедендік және салықтық жеңілдіктерді қамтитын қолайлы инвестициялық климаттың болуы болып табылады [7].

Қазақстандағы арнайы экономикалық аймақтардың (АЭА) құрылу ерекшеліктеріне байланысты негізгі үш топқа бөлуге болады және олар әр түрлі мақсаттар көздейді (2 сурет):

Ескерту – <http://business.gov.kz/ru/free-economic-zone/>

2 сурет – Арнайы экономикалық аймақтардың топтары

Бұл ретте жекелеген аудандарда ол облыс бойынша орташа өнімділіктен едәуір жоғары болды. Байзақ және Шу аудандарында күздік бидайдың өнімділігі 24 ц/гадан астам болды, Қордай және Сарысу аудандарында дәндік жүгерінің өнімділігі сәйкесінше 66,3 және 68,5 ц/га-ды құрады.

Облыс бойынша қант қызылшасының өнімділігі төмен күйінде қалып отыр. Ол 181,5 ц/га құрады, ал Қордай ауданында 245,8 ц/га тең.

Майлы дақылдардың түсімділігі облыс бойынша орташа 7,8 ц/га құрады, олардың түрлері бойынша айтарлықтай айырмашылық қалыптасқан. Күнбағыстың өнімділігі – 13,1 ц, сафлордың – 6,8 ц/га болды. Күнбағыстың жоғары өнімін Жамбыл ауданының шаруашылықтары алды (19,1 ц/га), ал Жуалы және Талас аудандарында ол тиісінше 6,1 және 7,4 ц/га деңгейінде болды.

Облыс бойынша картоптың орташа өнімділігі – 227,1 ц/га, көкөніс өнімділігі – 264,6 ц/га, бақша дақылдары 265,7 ц/га құрады. Талас ауданында картоптың өнімділігі 161,6 ц/га құрады, ал Жамбыл және Шу аудандарында ол жоғары болды және тиісінше 240,7 және 249,0 ц/га, яғни 48,9 және 54,1% жоғары.

Қабылданған зерттеу әдіснамасына сәйкес проблемалар ауыл шаруашылығы дақылдарының жекелеген түрлерінің өнімділік, өзіндік құны және бәсекеге қабілеттілік индекстері есептелген. Ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділік индексі талдау дәнді масақты дақылдарды (бидай, арпа), сондай-ақ дәндік жүгеріні өсірудің неғұрлым перспективалы аймақтары ортаазиялық таулы және тау бөктеріндегі шөлді-дала болып табылатынын көрсетті. Олардағы өнімділік индексі бірліктен асаты. Ең жоғары көрсеткіштерге Жамбыл, Қордай, Т.Рысқұлов атындағы, Сарысу аудандарында қол жеткізілді. Дәндік жүгеріні шөлді аймақты қоспағанда, екі аймақта орналастыру керек. Онда өнімділік индексі 1,14 және 1,13 шегінде болды.

Болашақта халықтың қантқа деген қажеттілігін қанағаттандыру үшін техникалық дақылдар – қант қызылшасы алаңын кеңейту көзделіп отыр. Талдау оның егістіктерін ортаазиялық таулы және тау бөктеріндегі шөлді-дала аймақтарында орналастыру керектігін көрсетті.

Картоп, көкөніс-бақша дақылдары өнімдеріне ішкі сұранысты қанағаттандырудың, сондай-ақ солтүстік облыстардың халқын көкөністермен қамтамасыз ету маңыздылығын және оларды өсірудің жоғары тиімділігін ескере отырып, облыста көкөніс-

бақша дақылдары егісін кеңейту қажет. Ортаазиялық таулы және тау бөктеріндегі шөлді-дала аймақтарында картоп пен көкөніс-бақша дақылдары егістіктерін кеңейту перспективалы болып табылады.

Ауыл шаруашылығы дақылдарының өзіндік құнының индекстері ортаазиялық таулы аймағы бидай, дәндік жүгері, көкөніс егістіктерін орналастыру және одан әрі кеңейту үшін қолайлы екенін көрсетті. Екінші – тау бөктеріндегі шөлді-дала аймағында өзіндік құн индексі бойынша жүгеріні дөнге, қант қызылшасын, көкөністер, бақша дақылдарын өсіру тиімді. Бау-бақша және жүзім шаруашылығы таулы және тау бөктеріндегі шөлді-дала аймақтарында дамуы тиіс.

Ауыл шаруашылығы дақылдарының бәсекеге қабілеттілік индексі талдау нәтижелері ортаазиялық таулы аймағы астық, оның ішінде бидай мен арпа, жүгері, қант қызылшасы, тау бөктеріндегі шөл дала аймағы жүгері, көкөніс пен қант қызылшасы дәнін өндіру үшін қолайлы екенін көрсетті. Дәнін алуға өңделетін осы аймақтағы жүгерінің бәсекеге қабілеттілік индексі – 1,29, сондай-ақ көкөністердікі – 1,23.

Облыстың табиғи-климаттық жағдайлары мал шаруашылығының барлық салаларын дамытуға мүмкіндік береді. 2018 жылы облыста 359 мың бас ірі қара мал, оның ішінде 158,3 мың бас сиыр, 2 610,5 мың бас қой мен ешкі, 116,9 мың бас жылқы, 18,6 мың бас шошқа, 6,2 мың бас түйе, 1 193,3 мың бас құс болды [8, 9].

Олардың табиғи аймақтар бойынша орналасуын талдау ірі қара малдың 100,9 мың бас (28%) ортаазиялық таулы аймағына, 190,3 мың бас (53,0%) тау бөктеріндегі шөлді-дала аймағына, 68,1 мың бас (18,9%) шөлді аймағына тиесілі екенін көрсетті. Қой мен ешкі санының басым бөлігі алғашқы екі аймаққа келеді.

Ортаазиялық таулы аймағында – 676,9 мың бас (25,9%), тау бөктеріндегі шөлді-дала аймағында – 1 410,1 мың бас (54%) орналастырылған, ал отарлы мал шаруашылығын дамыту үшін қолайлы жағдайы бар шөлді аймақта 523,4 мың бас қой бар, бұл олардың жалпы санының 20,1%-ын құрайды.

Ұқсас жағдай жылқы басын орналастыруға тән. Жылқы басының 81%-дан астамы алғашқы екі аймаққа келеді, ал шөлді аймақта тек 18,5%-ы ғана ұсталады. Ортаазиялық таулы аймақта 30 мың бас (25,6%), тау бөктеріндегі шөлді-дала аймағында 65,3 мың бас (55,8%) болды.

Облыста құс саны 1 193,2 мың басты құрады. Олардың орналасуы: ортаазиялық таулы аймақта 245,3 мың бас немесе 20,5 %, тау бөктеріндегі шөлді-дала аймағында – 770,7 мың бас (64,6 %) және шөлді аймақта – 177,2 мың бас (14,9%) болды.

Халықтың тамақ өнімдеріне қажеттілігін қанағаттандыруда мал шаруашылығы саласының өнімдері маңызды орын алады. 2018 жылы ет өндірісі 65 350 тоннаны құрады, оның 49,3% – сиыр еті, 27,1% – қой еті, 11,3% – жылқы еті, 6,4% – құс еті. Олардың табиғи аймақтар бойынша өндірісін талдау өнімнің жартысынан астамы тау бөктеріндегі шөлді-дала аймағына тиесілі екенін көрсетті. Атап айтқанда, ет өндірісіндегі аймақтың үлесі оның түрлері бойынша: сиыр еті – 54,2%, қой еті – 51,6%, жылқы еті – 53,2 %, құс еті – 73% құрады.

Бірінші: ортаазиялық таулы аймақтың салмақты үлесі сиыр етін өндіруде – 31,2%, қой етін өндіруде – 28,0%, шошқа етінде – 25,6%, жылқы етінде – 31,6%, құс етінде – 3%-ды құрады.

Тағамға қажетті ең маңызды өнім – сүт. Оның өндірісі облыс бойынша 303 626 тоннаны құрады, оның ішінде 168 314 тонна немесе 55,4%-ы екінші аймақта, 93 843 тонна немесе 30,9%-ы бірінші аймақта, 41 468 тонна немесе 13,7%-ы шөлді аймақта өндірілді. Әр сиырдан бір жылда облыс көлемінде 2 714 кг сүт өндірілді. Табиғи аймақтар мен әкімшілік аудандар бойынша оның талдауы тау бөктеріндегі шөлді-дала аймағында 3 185 кг және ортаазиялық-таулы аймақта 3 282 кг сүт сауылғанын көрсетсе, үшінші (шөлді) аймақта төмен және 1 706 кг құрады.

Сатылатын малдың орташа тірі салмағында айтарлықтай айырмашылықтар қалыптасты. Облыс бойынша ірі қара мал бойынша орташа көрсеткіш 352 кг болса ортаазиялық таулы аймағында 308 кг, тау бөктеріндегі шөлді-дала аймағында 372 кг, шөлді аймақта 300 кг құрады.

Союға сатылатын қойдың тірі салмағының айырмашылығы аз. Тауықтың жұмыртқалаушылық көрсеткіші төмен. Оның орташа көрсеткіші облыс бойынша 171 жұмыртқа болса, ортаазиялық таулы аймағында 130, тау бөктеріндегі шөлді-дала аймағында – 180 және шөлейт аймақта – 100 жұмыртқа құрады.

Табиғи аймақтар бойынша ауыл шаруашылығы өнімдері өндірісін орналастыруды дамыту және мамандандыруды тереңдету жоғары тиімділікке қол жеткізу, яғни аз шығындармен қажетті өнім өндіру мақсаты көзделеді. Бұған өзіндік құны

төмен, өткізу бағасы жоғары және өндіріс рентабельділігінің жоғары деңгейі бар өнім өндіру кезінде қол жеткізіледі. Тиісінше, аталған көрсеткіштер бойынша талдау жүргізілді.

Талдау облыс бойынша сойыс салмағындағы ірі қара мал етінің өзіндік құны 72 209 теңгені құрағанын көрсетті. Бұл ретте табиғи аймақтар бойынша айтарлықтай айырмашылық байқалады. Сиыр етінің ең жоғары өзіндік құны шөлді аймақта – 89 853 теңгені құрады, тау бөктеріндегі шөлді-дала аймағында ол 75 210 теңге болды, ортаазиялық таулы аймағындағы ең төмен, өзіндік құны – 58 791 теңге.

Сүт өндірісінің өзіндік құнында сондай-ақ табиғи аймақтар бойынша айырмашылықтар бар. Ол тау бөктеріндегі шөлді-дала аймағындағы 6 848 т/ц құрап шөлді аймақта 10 947 т/ц көтерілді, ал ортаазиялық таулы аймақта оның өндірісі 7 609 т/ц болды.

Облыста қой шаруашылығы дамыған, демек, сала өнімдерін өндіруді арзандату айтарлықтай маңызды. Облыс бойынша сатылған қойдың өзіндік құны оның табиғи аймақтар бойынша айтарлықтай айырмашылығы бар. Ол көрсеткіш облыс бойынша 80 966 т/ц болды; тау бөктеріндегі шөлейт-дала аймағындағы қойдың өзіндік құны 93 116 т/ц, ортаазиялық таулы аймағындағы орташа өзіндік құны 91 725 т/ц болды, ал шөлді аймақта шығындар 69 002 т/ц деңгейінде болды.

Өнімнің өзіндік құнындағы мұндай күрт айырмашылық шошқа шаруашылығы саласында байқалмайды. Облыс бойынша сатылған шошқа етінің өзіндік құны 54 970 т/ц құрады, аймақтар бойынша шамалы ауытқулары бар: ортаазиялық таулы аймағында ол орта көрсеткіштен жоғары болды (54 299 т/ц), тау бөктеріндегі шөлді-дала аймағында – 52 800 т/ц құрады.

Талдау шалғайдағы мал шаруашылығының кейбір салаларының өнімдері өндірісінің өзіндік құнының табиғи жағдайларға тәуелділігінің болуын көрсетті. Бұл қой, жылқы, түйе сияқты салаларға тән. Атап айтқанда, жылқы етінің өзіндік құны да табиғи белгілері бойынша, қой еті сияқты ерекшеленеді. Ол ортаазиялық таулы (59 799,8 т/ц) және шөлді аймақтарда (60 192 т/ц) төмен және тау бөктеріндегі шөлді-дала аймағында (72 470 т/ц) жоғары болды, ал облыс бойынша сатылған еттің орташа өзіндік құны 65 956 т/ц құрады.

Түйе шаруашылығымен ортаазиялық таулы аумақтан басқа екі аймақта айналысады. Облыс бойынша өткізілген түйе етінің өзіндік құны 66 685 т/ц болғанда, ол

Аграрная политика: механизм реализации

аймақтар бойынша ерекшеленді: тау бөктеріндегі шөлді-дала аймағында ол 75 700 т/ц, шөлді аймақта – 58 476 т/ц құрады.

Облыс бойынша 1 000 дана жұмыртқаның өзіндік құны 13 735 т болды. Шөлді аймақта өндіріс шығындары жоғары болды және 1000 дана жұмыртқаға 16 482 теңгені құрады, тау бөктерінде – шөлді-дала аймағында өзіндік құны 12 533 теңгені құрады.

Жалпы мал шаруашылығының барлық салаларында өндіріс рентабельді. Рентабельділік деңгейі өнім түрлері бойынша да, өңірлер бойынша да ерекшеленеді. Мал шаруашылығында облыс бойынша ет өндірісінің пайдалылық деңгейі 19,2%-ды құрады, ал шөлді аймақта 15,0%-ға дейін төмендеді, ортаазиялық тау аймағында 31%-ға дейін өсті.

Рентабельділік деңгейіндегі айырмашылық ауқымы әкімшілік аудандарда көп. Осыған ұқсас жағдай басқа салаларда да қалыптасты. Ең төмен тиімділікпен құс шаруашылығының дамуы сипатталады.

Өндіріс тиімділігін жан-жақты бағалау үшін мал мен құс өнімділігінің, өнімнің

өзіндік құны мен бәсекеге қабілеттілігінің индекстері есептелді және талданды.

Облыс бойынша мал мен құстың өнімділік индексі талдау ірі қара малды өсіру үшін ең қолайлы аймақ тау бөктеріндегі шөлді-дала аймағы болып табылатынын көрсетті. Ет және сүт өнімділігінің индекстері тиісінше 1,06 және 1,17 құрады. Ортаазиялық таулы аймақта бұл көрсеткіштер біршама төмен (0,88). Сүт өнімділігі индексі 0,63 құрады.

Қой шаруашылығын дамыту үшін екі аймақта қолайлы жағдай бар: Ортаазиялық таулы және шөлді. Оларда қой өнімділігінің индексі 1,05 құрады, ал тау бөктеріндегі шөлді-дала аймағында ол төмен болды және 0,97 құрады. Шошқа шаруашылығы тау бөктеріндегі шөлейт-дала аймағында жақсы дамиды, онда өнімділік индексі 1,07 болды.

Жылқыларды өсірумен үш аймақта айналысуға болады, сонымен қатар шөлді аймақта өнімділік индексі 1-ден төмен және 0,93 құрады. Құс шаруашылығын шөлді аймақты қоспағанда, екі аймақта дамыту керек (2 кесте).

2 кесте – 2018 жылғы Жамбыл облысындағы мал мен құс өнімділігінің индексі

Аймақ	Аудан	Ірі қара мал (ет)	Сыыр (сүт)	Қой мен ешкі (ет)	Қой (жүн)	Шошқа	Жылқы	Түйе	Құс (ет)	Құс (жұмыртқа)
Облыс	Байзақ	0,93	1,17	0,97	1,10	0,63	0,99	1,03	1,00	1,25
	Жамбыл	0,72	0,94	1,05	0,90	0,73	0,81	0,99	0,86	1,24
	Жуалы	0,88	0,88	1,05	1,14	0,85	1,00		1,00	0,76
	Қордай	1,06	1,26	0,87	1,57	1,07	1,03		1,38	1,05
	Т. Рысқұлов	0,87	1,13	1,03	1,38	1,06	0,98		0,95	0,64
	Мерке	1,32	0,97	1,05	1,38	0,78	1,11		0,95	0,28
	Мойынқұм	0,85	0,98	1,05	0,81		0,93	1,03	0,95	0,57
	Сарысу	0,88	0,63	1,00	0,67	0,59	0,90	0,99	0,76	0,98
	Талас	0,99	0,49	1,00	0,81	0,73	1,07	0,99	0,95	0,87
	Шу	1,11	0,94	0,95	0,71	0,94	1,16		1,33	0,94
Тараз қаласы	0,74	1,06	1,03	0,71	0,81	0,90		1,19	0,64	
Облыс бойынша жиыны		1,0	1,00	1,00		1,00	1,00		1,00	1,00
Ортаазиялық-таулы		0,88	0,88	1,05	1,14	0,85	1,00		1,00	0,76
Тау бөктеріндегі шөлді-дала		1,06	1,17	0,97	1,33	1,07	1,03	0,99	1,05	1,05
Шөл		0,85	0,63	1,05	0,81		0,93	1,03	0,95	0,58

Өнімнің өзіндік құнының индексі талдау кезінде оның басқалардан бір ерекшелігін ескеру қажет. Өзіндік құн индексі оның деңгейімен үйлеседі. Егер өнімнің

төмен өзіндік құны тең мәнділік кезінде оның сапа көрсеткіштері оны өндірудің неғұрлым жоғары тиімділігін қамтамасыз етсе, өзіндік құн индексінің төмен көр-

шетелдердің базарларында жеміс-көкөніс өнімдері мен көкөніс дақылдарының өнімдеріне сұраныс өте маңызды болып қалуда. Сыртқы нарықтарда мал шаруашылығы өнімдеріне сұраныс зор. Ресурстық әлеуетті, ерекше жер және еңбек ресурстарын, азық-түліктік тәуелділікті пайдаланудың төмен деңгейін еңсеру және бәсекеге қабілеттілікке қол жеткізу Ауыл шаруашылығын дамытудағы басымдықтарды айқындау және басымдықтарды іске асыруды мемлекеттік қолдау және ынталандыру шараларын әзірлеу қажеттілігін болжайды.

Жамбыл облысы үшін ресурстық әлеуетті ұтымды пайдалануды, өндірілетін өнімнің бәсекеге қабілеттілігіне қол жеткізуді қамтамасыз ететін жетекші салаларды таңдау арқылы ауыл шаруашылығын жедел дамыту басым болуы тиіс.

Табиғи аймақтар бойынша ауыл шаруашылығының орналасу жай-күйін, факторлардың жиынтығы бойынша оның тиімділігін зерттеу барысында ауыл шаруашылығының перспективалық салаларын негіздеуге және олардың 2030 жылға дейін даму болжамын беруге мүмкіндік берген нәтижелер алынды.

Мал шаруашылығының қарқынды дамуы құрама жем өнеркәсібін дамыту үшін алмастырылмайтын шикізат болып табылатын құнарлы азыққа және жүгері дәніне сұранысты арттырады. Қант қызылшасы өз уақытында облыс үшін дәстүрлі дақыл және оның дамуы экономикалық тұрғыдан мақсатқа сай болды. Облыстың суармалы жерлерінде көкөніс және бақша дақылдарын өсіру экономикалық жағынан тиімді, олар экологиялық таза өнім өндіру технологиясын игеру мүмкіндігін қоса алғанда, сапасы жағынан жоғары стандарттарға сәйкес келуі тиіс.

Тұжырымдар.

1. Мамандану жағдайын бағалау үшін табиғи аймақтар бойынша ауыл шаруашылығы дақылдарының егіс алқаптарын орналастыруға талдау жүргізілді, ол мыналарды көрсетті. Ауыл шаруашылығы дақылдарының егістіктері негізінен ортаазиялық таулы және тау бөктеріндегі шөлді-дала аймақтарында орналасқан.

Облыстың табиғи жағдайлары көкөніс және бақша дақылдарын өсіруге және жеміс дақылдары мен жүзімді өсіруге қолайлы.

2. Ауыл шаруашылығы дақылдарының бәсекеге қабілеттілік индексі талдау нәтижелері ортаазиялық таулы аймағы астық, оның ішінде бидай мен арпа, жүгері, қант қызылшасы, тау бөктеріндегі шөл дала аймағы жүгері, көкөніс пен қант қызылшасы

дәнін өндіру үшін қолайлы екенін көрсетті. Дәнін алуға өңделетін осы аймақтағы жүгерінің бәсекеге қабілеттілік индексі – 1,29, сондай-ақ көкөністердікі – 1,23.

3. Облыстың табиғи-климаттық жағдайлары мал шаруашылығының барлық салаларын дамытуға мүмкіндік береді.

4. Өнімнің жекелеген түрлерінің бәсекеге қабілеттілігінің интегралдық индексі талдау ірі қара малды дамыту үшін екі табиғи аймақ қолайлы екенін көрсетті – ортаазиялық таулы және тау бөктеріндегі шөлді-дала, шөлді аймақта бұл саланы дамыту қажет емес, қой шаруашылығы мен жылқы шаруашылығын барлық табиғи аймақтарда дамытуға болады, бірақ қой шаруашылығы үшін ең қолайлы шөлді аймақ болып табылады, жылқы шаруашылығы үшін тау бөктеріндегі шөлейт-дала аймағының қолайлылығы төмен, ал шошқа шаруашылығы үшін осы аймақ қолайлы.

Түйе шаруашылығын шөлді аймақта, тау бөктеріндегі шөлді-дала аймағында дамытқан жөн.

Әдебиеттер тізімі

1 Мадиев, Г.Р. Макроэкономические механизмы и инструменты регулирования индустриально-инновационного развития АПК РК [Текст]: монография / Г.Р. Мадиев, У.К. Керимова, А.Т. Есполов [и др.]. - Алматы: Изд-во «Ғылым ордасы», 2017. – 573 с.

2 Керимова, У.К., Айтмуратова, А. Пути увеличения экспорта ориентированной сельскохозяйственной продукции в Казахстане [Текст]: материалы науч-практич. конференции «Повышение эффективности социально-экономической деятельности государства и международных отношений в условиях обеспечения конкурентоспособности». – Алматы: Университет Нархоз, 2019.- С.30-34.

3 Ахметов, К.А. Системная оценка ресурсного потенциала сельского хозяйства на основе корреляционно-регрессионного анализа и моделирования производственными функциями [Текст] / К.А. Ахметов, Г.Р. Мадиев, А.Б. Бекбосынова //Проблемы агрорынка.- 2019.- №3.- С.58-67.

4 Мадиев, Г.Р., Бекбосынова, А.Б. Методические подходы к оценке использования ресурсного потенциала сельскохозяйственного производства [Текст]: материалы XIII международ. науч-практич. конференции «Проблемы экономики, организации и управления в России и в мире».- Прага: World Press s.r.o., 2019.- С.78-82.

5 Бекбосынова, А.Б. Ресурсный потенциал сельского хозяйства и факторы его эффективного использования [Текст]: материалы XIII международ. науч-практич. конфе-

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ОТРАСЛИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ САЛАСЫНДАҒЫ
АДАМИ КАПИТАЛ: ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҮРДІСТЕР

HUMAN CAPITAL IN AGRICULTURAL SECTOR OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN:
CURRENT TRENDS

Ж.С. БУЛХАИРОВА^{*1}

доктор PhD

Г.Т. КУНУРКУЛЬЖАЕВА²

К.Э.Н.

А.Ж. ИБРАШЕВА²

магистр экономических наук

¹Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, Нур-Султан, Казахстан,

²Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова, Актюбе, Казахстан

honeyzhu@mail.ru

Ж.С. БУЛХАИРОВА¹

PhD докторы

Г.Т. КУНУРКУЛЬЖАЕВА²

Э.Ф.К.

А.Ж. ИБРАШЕВА²

экономика ғылымдарының магистрі

¹С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университет, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

²Қ. Жұбанова атындағы Ақтөбе аймақтық университеті, Ақтөбе, Қазақстан

ZH.S. BULKHAIROVA¹

PhD

G.T. KUNURKULZHAJEVA²

C.E.Sc., Associate Professor

A.ZH. IBRASHEVA²

Master of Economic Sciences

¹S. Seifullin University, Nur-Sultan, Kazakhstan,

²K. Zhubanova Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan

Аннотация. Исследовано сложившееся состояние развития человеческого капитала в сельском хозяйстве Республики Казахстан. В настоящее время именно потенциал человеческих резервов индуцирует инновации в науке и производственных технологиях, что вызывает необходимость усиления требований к профессиональной подготовке работников. Выявлено, что особенности человеческих ресурсов в АПК обусловлены спецификой отрасли и особенностями воспроизводственного процесса в ней. Проанализировано влияние количества зарегистрированных производителей сельскохозяйственной продукции на занятость в аграрном секторе экономики. Показано, что, несмотря на тенденцию роста сельхоформирований в республике, решение проблемы трудоустройства остается актуальным и своевременным, хотя в последние годы она значительно уменьшилась. На динамику снижения занятого населения в аграрной сфере сказывается низкий уровень заработной платы; сокращение общей занятости; переток трудоспособных жителей из сельских территорий в города. Авторы отмечают, что человеческий фактор в аграрном производстве не может рассматриваться изолированно от комплекса задач экономического, социального и организационного характера. Дан анализ добавленной стоимости в агропромышленном комплексе на одного работника в различных странах, который свидетельствует, что Казахстан занимает лишь пятьдесят пятое место среди других государств мира. Исследования позволили сделать выводы о неудовлетворительной структуре использования человеческого капитала в аграрном секторе, невысоких затратах на содержание рабочей силы, неэффективном ее использовании на рынке труда.

Изменение роли человеческого капитала, расширение его структуры и функций, превращение из затратного фактора в основной производительный и социальный фактор развития и функционирования современного общества стимулируют формирование новой парадигмы развития.

Сегодня возникает необходимость в проведении более глубоких исследований в сфере воспроизводства и развития человеческого капитала, определения социальных приоритетов. Население сельских территорий, деятельность сельхозформирований требуют более глубокого анализа и оценки мотивации, мобильности трудовых ресурсов, потенциала их уровня развития. Это стало приоритетом одной из важнейших отраслей экономики – сельского хозяйства [3].

Материалы и методы исследования.

Методологическую основу данного исследования составили основные положения теории в области человеческого капитала, результаты теоретических и прикладных исследований по проблемам развития человеческого капитала в сельском хозяйстве и их эффективного использования в целях максимизации прибыли и снижения затрат. В исследовании применялись частные приемы экономического познания: экономико-статистические группировки, сравнительный метод, методы экспертных оценок, аналогий, математической статистики, экономико-математические и др.

Данное исследование сосредоточено на оценке современного состояния человеческого капитала в сельском хозяйстве и его влияния на агробизнес. Для оценки человеческого капитала применялись методы научного обобщения и классификации, метод системного анализа. Наряду с общенаучными методами применялся статистический анализ, который использовался для количественной и качественной оценки человеческих ресурсов, для выявления тех процессов, которые не учтены, и определения наиболее значимых категорий, дающих полную информацию о состоянии и развитии человеческого капитала в сельском хозяйстве. Необходима разработка мер регулирования и более эффективного использования человеческого капитала в сельском хозяйстве.

Результаты и их обсуждение. На современном этапе многие авторы считают, что человеческий капитал в сельском

хозяйстве – это способность работающего в этой сфере трудоспособного населения производить продукты питания и сельскохозяйственное сырье [4].

Характеристики человеческого капитала в сельском хозяйстве обусловлены спецификой отрасли и особенностями воспроизводственного процесса в ней. Прежде всего, следует отразить современное состояние и уровень человеческого капитала в сельском хозяйстве, обусловленные тенденциями его развития.

На рисунке 1 представлено количество зарегистрированных производителей сельскохозяйственной продукции на 1 июля 2019 года.

Согласно данным Комитета по статистике МНЭ РК, количество действующих юридических лиц РК в сельском хозяйстве в 1999 г. было 8 568 юридических лиц, а в 2018 г. – 12 420 [см.4]. Данные рисунка на 1 июля 2019 г. показывают, что наибольшее количество юридических лиц в сфере АПК – в Туркестанской области 3 731, Алматинской – 1 986 и Акмолинской – 1878. Касательно крестьянских (фермерских) хозяйств, высокая численность зарегистрирована на территории Туркестанской и Алматинской областей.

Однако, несмотря на тенденцию роста сельхозформирований в Республике Казахстан, проблема занятости в сельском хозяйстве остается актуальной [6] (рисунок 2).

Согласно данным рисунка 2, в последние годы занятость в сельском хозяйстве значительно уменьшается, в сравнении с 2014 г. в 2018 г. сократилась на 4,8 % структура занятости. В основном на динамику снижения занятого населения в аграрном секторе экономики оказывают влияние следующие факторы [см.6; 7]:

- невысокая заработная плата. Например, за январь-июль 2019 г. среднемесячная номинальная заработная плата одного работника составила 102 970 тенге, а в среднем по республике – 177 256 тенге;
- сокращение общей занятости на 1,2%;
- переток трудоспособного населения из сельских территорий в город, что приводит к перекосам на региональных рынках труда.

При анализе добавленной стоимости сельского хозяйства на одного работника в разрезе стран (таблица 1) можно увидеть, что Казахстан занимает 55-е место среди других стран мира.

жет обратиться за помощью в информационно-консультационную службу.

2. Объективность информации и консультаций. ИКС обеспечивает сельхозпроизводителей объективной информацией на основе научно-исследовательских работ и практического опыта.

3. Непосредственный обмен информацией между специалистами ИКС и сельхозпроизводителями имеет значительно большее значение, чем ее распространение.

4. Адаптация к изменяющимся потребностям аграрного бизнеса. ИКС может быстро приспосабливаться к изменяющимся информационным потребностям сельхозпроизводителей, так как это обеспечивается их тесным взаимодействием (обратная связь).

5. Сельхозпроизводители, их кооперативы, объединения и другие организации имеют возможность контролировать систему сельскохозяйственных знаний.

6. Научная составляющая ориентирована на потребности практики, необходимость внедрения новых знаний и передовых технологий.

7. Учебные заведения профильного направления на постоянной основе поддерживают образовательный уровень потребителей знаний, позволяющий воспринимать все новое.

8. ИКС тесно взаимодействуют или создаются на базе опытно-экспериментальных станций, высших учебных заведений, научно-исследовательских институтов и опытных хозяйств, что позволяет адаптировать научные разработки к полевым условиям, а сельхозпроизводители имеют возможность ознакомиться с ними в процессе внедрения и оценить их эффективность.

9. Работники службы внедрения имеют частые прямые контакты с сельхозпроизводителями непосредственно у них в хозяйствах.

10. Неформальные связи между специалистами исследовательских, учебных и внедренческих структур имеют такое же важное значение, как и формальные.

11. Эффект достигается тогда, когда все небольшие по территории регионы и районы страны имеют структурные подразделения по предоставлению сельскохозяйственных знаний (учебные заведения профильного направления, опытные станции и хозяйства, информационно-консультационные центры и др.) [3, 4].

По нашему мнению, вышеперечисленные факторы возможно дополнить такими, как проведение обучения и демонстрация

инновационных технологий непосредственно в хозяйствах с целью определения правильности использования полученных навыков и умений.

Все перечисленные факторы были выявлены в хорошо функционирующих системах сельскохозяйственных знаний, внесших значительный вклад в развитие сельскохозяйственного производства своих стран, например, США, Голландия, Австралия и Израиль. В странах, где служба внедрения и система сельскохозяйственных знаний развиты слабо эти факторы отсутствуют. Данные факторы могут послужить основой для создания системы критериев эффективности деятельности информационно-консультационной службы, оказывающей влияние на развитие сельскохозяйственного производства [5].

Для оценки экономической эффективности влияния ИКС на развитие сельскохозяйственного производства использовать данный подход затруднительно в связи с рядом ее характерных особенностей: во-первых, не весь труд работников ИКС ведет к увеличению стоимости конечного продукта; во-вторых, не все затраты на информационно-консультационное обслуживание могут быть вычленены из издержек производства и в-третьих, деятельность информационно-консультационных служб зачастую приводит к экономии затрат, снижению потерь и т.д.

Существуют различные подходы к оценке экономической эффективности деятельности информационно-консультационного обеспечения, оказывающего влияние на сельскохозяйственное производство:

- по объему информационно-консультационной деятельности;
- экономическим результатам непосредственных пользователей услуг информационно-консультационной службы;
- оценке эффективности деятельности службы со стороны потребителей услуг.

Специфика информационно-консультационной деятельности состоит в том, что не всегда результат проявляется быстро и находит достаточное финансовое или материальное отражение. В свою очередь, описанные методы имеют недостатки: они сложны в практическом применении и не могут охватить всего многообразия информационно-консультационного воздействия на сельскохозяйственное производство [6].

Экономический эффект от деятельности ИКС образуется у сельскохозяйственных производителей в виде разницы между

территорий [Текст] / А.Н. Арефьев // Инновации и инвестиции.- 2015.- № 6.- С. 278-280.

8 Программа развития территории Павлодарской области на 2017-2020 годы // Утверждена решением сессии Павлодарского областного маслихата (XLVI сессия, V созыв) от 10 декабря 2016 года № 398/46).- 2016.- (<https://pavlodar.gov.kz/programma-razvitija-territorii-pavlodarskoj-oblasti/>).

9 Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы [Текст]. – Астана, 2017. – 160 с.

10 Данные Комитета по статистике МНЭ РК.- 2019.- (<http://stat.gov.kz/>).

Spisok literatury

1 Amirova, M.A. Jeffektivnost' informacionno-konsul'tacionnogo obespechenija sel'sko-hozjajstvennogo proizvodstva: teoretiko-metodologicheskie aspekty [Текст] / M.A. Amirova, L.I. Kashuk, A.R. Soltangazinov //Problemy agropylnka. – 2018. - №1. - S. 61-65.

2 Mirzoeva, S.A. Osobennosti formirovanie i razvitie sistemy informacionno-konsul'tacionnogo obespechenija APK na regional'nom urovne [Текст] / S.A. Mirzoeva // Jekonomika v promyshlennosti. – 2016 - № 2. – S. 153-160.

3 Narynbaeva, A.S., Hamitova, Z.V. Informacionno-konsul'tacionnoe obespechenie dejatel'nosti sel'hoztovaroproizvoditelej v regione [Текст]: materialy mezhdunarod. nauch.-prakt. konferencii. - Barnaul: Altajskaja laboratorija SibNIIJeSH SFNCA RAN, 2018.- S. 119-121.

4 Kotans, S.S. Formirovanie jeffektivnoj struktury informacionno-konsul'tacionnoj sluzhby regiona [Текст] / S.S. Kotans // Fundamental'nye issledovanija.- 2015.- № 2.- Ch.10.- S. 2207-2212.

5 Kushnareva, I.G. Razvitie rynka informacionno-konsul'tacionnyh uslug regiona v sisteme prodovol'stvennogo obespechenija regiona [Текст] / I.G. Kushnareva [i dr.] // Vestnik Zabajkal'skogo gosudarstvennogo universiteta. - 2015. - № 6. - S. 118-127.

6 Shafieva, Je.T. Vlijanie informacionno-konsul'tacionnoj sluzhby na ustojchivoe razvitie APK regiona [Текст] / Je.T. Shafieva // Nauchno-metodicheskij zhurnal NovalInfo - №57. – 2016.- Т. 4 - Jekonomicheskie nauki. - S. 140-145.

7 Aref'ev, A.N. Informacionno-konsul'tacionnoe obsluzhivanie APK kak mehanizm vlijanija na ustojchivoe razvitie sel'skih territorij [Текст] / A.N. Aref'ev // Innovacii i investicii.- 2015.- № 6. – S. 278-280.

8 Programma razvitija territorii Pavlodarskoj oblasti na 2017-2020 gody // Utverzhdena resheniem sessii Pavlodarskogo oblastnogo maslihata (XLVI sessija, V sozyv) ot 10 dekabrja 2016 goda № 398/46).- 2016.- (<https://pavlodar.gov.kz/programma-razvitija-territorii-pavlodarskoj-oblasti/>).

9 Gosudarstvennaja programma razvitija agropylnnogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2017-2021 gody [Текст]. – Astana, 2017. – 160 с.

10 Dannye Komiteta po statistike MNJe RK.-2019.-(<http://stat.gov.kz/>).

Саланың дамуына мемлекет тарапынан қаржылық қолдаудың азаюы, материалды-техникалық қамтамасыз етудің бұрынғы жүйесінің бұзылуы, өнімге бағалардың теңсіздігі, жаңару мүмкіндігінің төмен болуы, қаржылық жетіспеушілік, ескірген қорлар мен ауқымды ресурсты қажет ететін технологиялардың аз болуы және т.б. факторлар кері әсерін тигізді.

Қазақстанда құс шаруашылығын дамытудың экономикалық тетіктерін зерттеу, оның қалыптасуы мен дамуы, бағалауы мен болжаудың ғылыми негізделген тұрғыда жасалуын талап етеді. Мәселенің теориялық және тәжірибелік маңыздылығы, сондай-ақ оның ғылыми зерттеудің жеткіліксіз болуы бұл бағыттағы жұмыстарды жалғастыруды қажет етеді.

Мұның барлығы құс өнімі өндірісінің азық-түлік нарығындағы жоғалтып алған орнын қалпына келтіруін, ең бірінші, оның бәсекеге қабілеттілігін арттыру арқылы қол жеткізілуін талап етеді. Нарықтық өзгермелер, Қазақстан экономикасы ашықтығының артуы, жаһандандудың әсері құс өнімі өндірісі кешенінің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың экономикалық тетіктерін жетілдіруді қажет етеді.

Бұл мақсаттың жүзеге асырылуы келесі міндеттердің шешімін табуы қажет етеді: елімізде құс шаруашылығының орнын және құс өнімі өндірісі құрылымын, оның экономикалық тетіктерінің мән-мазмұнын анықтау және даму бағыттарын нақтылап, жетілдіру жолдарын зерттеу болып табылады.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Қазақстанда құс шаруашылығын дамытудың экономикалық тетіктерінің мәселелерін қарастыру кезінде шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектеріне, ауыл шаруашылығы саласындағы заңнамалық актілердің, бағдарламалық құжаттар мен Үкіметтің қаулыларының, атап айтқанда, құс шаруашылығының әдіснамалық және құқықтық негіздеріне сүйеніп отырды. Таңдалған тақырыпты зерттеуде жүйелік талдау тәсілдерін, абстрактілі-логикалық, экономикалық-статистикалық әдістерді, экономикалық-математикалық модельдеуді, монографиялық және сараптамалық бағалау қолданылды.

Құс еті өнімдерінің ішкі кешенінің одан әрі тиімді дамуын интеграциялық үдерістерді жандандыру, мемлекеттік реттеу және мемлекеттік қолдау тетігін жетілдіру, құс саласының өндірістік әлеуетін қалпына келтіру, нығайту және арттыру үшін инновациялық құрамдастарды енгізу арқылы қамтамасыз етуге болады.

Құс шаруашылығын дамытудың экономикалық тетігінің тиімділігі әдіснамасын зерттеу өндірістік құс шаруашылығына қатысты оның сапалық және сандық жақтарын анықтауға мүмкіндік беретін көрсеткіштердің маңызды сипатын ашпайды.

Халықты құс шаруашылығы өнімдерімен қамтамасыз ету деңгейін бағалау кезінде азық-түлік өнімдерінің қажетті көлемін алуға сәйкестігі тұрғысынан елдің аталған саланың әлеуетін сипаттайтын көрсеткіштер жүйесі қолданылды.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Құс өсіру – ауыл шаруашылығының ерекше саласы ретінде маңызды орын алады және халықтың сұранысын қажетті сатылатын өніммен толық қамтамасыз етіп қанағаттандыра алады. Сонымен қатар, Қазақстанда құс өндірісінің тиімді жұмыс жасауы үшін саланың бәсекеге қабілеттілігін арттыратын бизнесті жүзеге асыру тетігін енгізу, қолданылатын ресурстардың ұтымды амалдарын және оларды тиімді бөлу мен дамушы технологияларды енгізу қажет. Ал бәсеке өндірістің тиімділігін арттыра түседі. Сол себепті, құс өнімі кешенінде, сонымен бірге жеке шаруашылықтарда, жалпы алғанда саланың толықтай бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету маңызды мәселе болып табылады.

Қазақстанда үй құстары ет, жұмыртқа, мамық, қауырсын берумен бірге, ол органикалық тыңайтқыштармен (құс қилары) қамтамасыз етеді. Сала өнімдері – арзан ақуызды тағамдардың негізгі көздерінің бірі екендігі белгілі. Республикада ауыл шаруашылық құстарынан: тауықтар, күркетауықтар, қаздар, үйректер өсіріледі. Бұдан басқа, гвинея құсы, бөдене, қырғауыл және басқа да құстардың түрлерін өсіру жұмыстары жүргізілуде.

А.Молдашев пен Г. Никитинаның пікірінше, ет өндірісінің кіші жүйесі өзін-өзі қамтамасыз ете алмайды. Бұл әсіресе құс етін өндірудің ішкі жүйесіне қатысты, бұл нарықтың маңызды үлесі (51,7%) импортын құрайды [1].

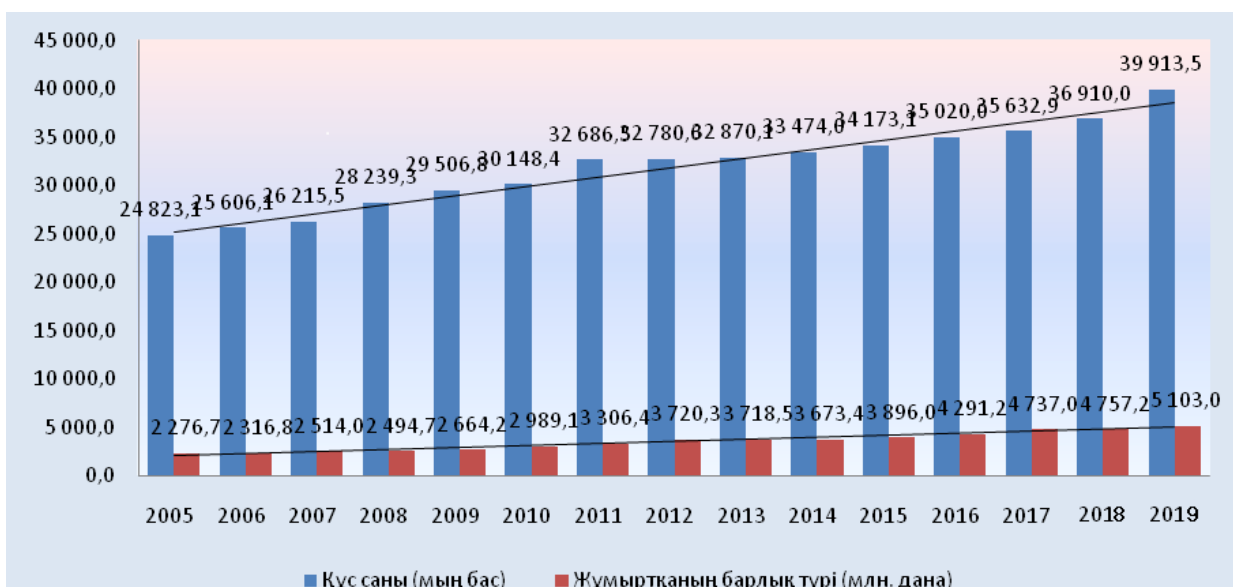
Қазақстанда қазіргі кезеңде мал шаруашылығының ішкі жалпы өніміндегі құс шаруашылығының үлесі 57% деңгейінде болса, ал мал ақуызын өндіруде 34%-ды құрайды. Құс еті өндірісіндегі шаруа (фермерлік) және үй шаруашылықтарының үлесі 6%-ды, ал жұмыртқа өндіруде 25%-ды құрайды [2,3].

Өз кезегінде бәсекелестіктің негізгі мақсаты – тұтынушыға талас, оның сұранысын барынша қанағаттандыру және нәтижесінде мемлекет құс өнімі кешенінің

экономикалық тиімділігінің өсуіне қол жеткізу. Бұл жетістікке әрине өндіріске қарқынды ресурстарды үнемдеу өндіріс технологияларын енгізу негізінде бәсекеге қабілетті өнімдер шығару арқылы, республика тұрғындарын жұмыртқа мен құс етімен толық қамтамасыз ету, сондай-ақ, әлемдік нарықты дамытудың нақты перспективаларын ескере отырып, экспортқа құс еті өнімдерін жеткізу көлемін ұлғайту сынды жұмыстар арқылы қол жеткізуге болады [4,5].

Қазақстанда ауыл шаруашылығы өнімінің жалпы көлемі 2018 жылы 4 474,1 млрд.теңгені құраса, бұл 2015 жылғы

көрсеткіштен 35,3 пайызға жоғары, соның ішінде өсімдік шаруашылығы – 2 411,5 млрд. теңге (32,1%), мал шаруашылығы 2 050,5 млрд.теңгені (39,5%) құрады. Еліміздегі жұмыс істеп келген және жаңадан салынған өндіріс қатарының тұтас технологиялық кезеңін құратын мамандандырылған құс өсіру кәсіпорындары мен құс фабрикаларын жаңарту және қайта құруымен, сонымен қатар құс шаруа қожалықтары мен жеке шаруашылықтардың дамуымен республика бойынша 2005-2019 жылдар аралығында құс басының саны 39,9 млн басқа дейін өсті (1 сурет).

Ескерту – Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері мен авторлардың сараптамалық зерттеулері негізінде есептелген

1 сурет – Қазақстан Республикасындағы құс саны мен жұмыртқа өндіру серпіні

1 суретте 2005-2018 жылдар кезеңінде жұмыртқа өндірісінің 2 826,3 млн. данаға немесе 24 пайызға өскен қарқыны байқалады. Сонымен бірге, елде 2018 жылы 2005 жылмен салыстырғанда құс басы 19,2 пайызға немесе 6 439,5 мың басқа артып отыр. Құс фабрикалары мен кәсіпорындарында құс еті мен жұмыртқа өндірісінің көлемінің 2005-2018 жылдар аралығында жоғарылауының негізгі себептері – осы саланың шаруашылықта тартымдылығы мен еліміздегі осы бағыттағы жүргізілген экономикалық саясатының дұрыс бағытта болуына байланысты.

Мұның бәрі, өз кезегінде, қысқа мерзім ішінде құс өндірісі кешенінің экономикалық тиімді жүйесін құруға мүмкіндік жасады, ол барлық деңгейлерде құс өндірісін бірыңғай басқару құрылымын ұсынды (республикалық, облыстық және құс өндірісін құру).

Экономиканың аграрлық саласын өнеркәсіптік негізге көшіру арқылы адамның биологиялық объектілерге әсер етуі, өндірістің техникалық және ұйымдастырушылық-экономикалық факторлары артып, оның табиғи жағдайларға тәуелділігі азаяды [6].

Қазіргі кезеңде Қазақстандағы жұмыртқа экспорты мен импортының серпіні оң үдерісте екендігі ауыл шаруашылығының келешектегі дамуының тиімділігіне әсер ететіні анық (2 сурет).

2 суретте 2018 жылы Қазақстан Республикасына 86,7 млн данадан астам жұмыртқа сырттан жеткізілген, яғни тұтынатын жұмыртқаның 2,2%-дан астамы импорттық өнімдер болып отыр. Алайда 90-жылдардағы реформалардан кейін елде теріс үрдіс – құс өндірісінің төмендеуі болған. 2005 жылдан құс өндірісінің өсуіне қарамастан, ішкі нарықта құс етінің көп

Экономический механизм хозяйствования

бөлігі бұрынғыша импортталатын өнім болып табылады. Қазақстандық құс етіне деген жалпы сұраныс 300 мың тоннаны құрайды. 2014-2018 жылдар аралығындағы Қазақстанда ет өнімдері импортының ең үлкен көлемі 2014 жылы 192,2 мың тонна ет өнімдерін құрады, бұл бағамен есеп-

тегенде 225,8 млн АҚШ долларын құрайды. АҚШ-тағы 1 кг тауық аяқтарының бағасы 2,6 -2,7 АҚШ долларын немесе 700-870 теңгені құрайды (2017ж.), ал 2018 жылғы қаңтарда импортталатын құс етінің 1 кг (франко келісілген портта) - 0,5 АҚШ долларын немесе 175 теңгені құрады.

Ескерту – Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері мен авторлардың сараптамалық зерттеулері негізінде есептелген

2 сурет – Қазақстандағы жұмыртқа экспорты мен импортының серпіні (млн дана)

Осыдан, АҚШ-тан келетін құс етінің импорты қазақстандық нарыққа демпингтік бағалармен таралатынын айтуға болады (3 сурет). Құс шаруашылығын импорттың кеңеюі мемлекет тарапынан жеткілікті түрде қорғалмаған. Ішкі құс етінің орташа тұтыну бағасы 750-1 500 теңге, ал импорт 700-870 теңгені құрайды. Демек, нарықтағы делдалдар құс етінің импорттауына мүдделі,

себебі оларды импорт еті ішкі нарыққа қарағанда әлдеқайда жоғары пайдаға кенелтеді [7].

Жүргізілген зерттеулер бүгінгі күні Қазақстандағы құс етінің өндірісі, экспорты мен импортының серпіні әлі де болса мақсатты бағытталуы керек екендігін көрсетіп отыр (3 сурет).

Ескерту – Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері мен авторлардың сараптамалық зерттеулері негізінде есептелген

3 сурет – Қазақстандағы құс етінің өндірісі, экспорты мен импортының серпіні, мың тонна

Құс етін өндірудің өсуі елімізде мемлекеттік қолдаудың арқасында құс өндіруші кәсіпорындар мен құс фабрикалары, сондай-ақ шаруа қожалықтары қарқынды дами бастады, бұл өз кезегінде құс өнімдері өндірісінің импортының шамалы да болса төмендеуіне әкелді. Қазақстанға арзан бағада әкелінетін құс еті импортының артуы мал шаруашылығының ең тиімді салаларының біріне зиян келтіретінін атап өту керек, бұның бірқатар келесідей жағымсыз салдары бар: өндіріс көлемінің азаюы; құс шикізатын және оның азық-түліктерін сатудың қысқаруы; халықты тамақпен қамтамасыз етудің импортқа тәуелділігі; ауылдағы жұмыссыздықтың өсуі (көптеген құс фабрикасы ауылдық жерлерде орналасқан).

Сондықтан, мал шаруашылығының импортқа тәуелділігін төмендету үшін саланы дамытудың жоғары қарқыны қажет. Құс етін өндіру көлемінің өсуі әкелінетін етті ішкі етке ауыстыру, импортты алмастыру арқылы еліміздің азық-түлік қауіпсіздігін нығайту үдерісін белсендіруге мүмкіндік береді [8].

Сонымен қатар, Қазақстанда соңғы жылдары мұздатылған және салқындатылған құс етінің өндірісі артқанын көрсетеді. 2018 жылы 2014 жылмен салыстырғанда өсім 72,3%-ды құрады. Құс өсіру кешенінің қарқынды дамуына асыл тұқымды құстарды өсіруге ынталандыру мен жәрдемдесу мақсатындағы субсидиялар, дотация-

лар түріндегі мемлекеттік қолдаулар көмек көрсетті.

Зерттеулер нәтижелері Қазақстанда негізінен, аймақтық құрылымда құс етінің импорты Ресейдің, Украинаның және Белоруссияның шекарасына жақын, яғни елдің шекаралас аймақтарында орналасқанын байқатты. Ақшалай түрде Батыс Қазақстан облысында 2018 жылы құс етінің импорт көлемі 62,9 млн АҚШ долларын, ал Ақтөбе облысы 27,5 млн АҚШ долларын құрады.

Елдегі құс өндірісін кеңейтуге және дамытуға оң әсер ететін негізгі фактор ол – жұмыртқа мен құс етін өндіруге мемлекеттік қолдау көрсетуі болып табылады. Жүйелі мемлекеттік қолдау елдегі құс өсіру саласын кеңейту мен дамытуда оң рөл атқаруы мүмкін. Еліміздегі құс өсіруді одан әрі ұлғайтуға кедергі келтіретін мәселелердің бірі – асыл тұқымды ет пен жұмыртқа беретін құс тұқымдарының болмауы. Бүгінде Қазақстанда ет пен жұмыртқа бағытындағы асыл тұқымды тауықтардың барлығы шетелден импортталады, олар үшін жыл сайын құс шаруашылығы кәсіпорындары шамамен 17 млн АҚШ долларын немесе 2,6 млрд. теңге жұмсалады.

Қазақстанның және Түркістан облысының мамандандырылған құс фабрикаларында жұмыртқа өндірудің экономикалық тиімділігінің салыстырмалы көрсеткіштері оңтүстікте оның рентабельділігінің жоғары екенін көрсетті (кесте).

Кесте – Қазақстанның және Түркістан облысының мамандандырылған құс фабрикаларында жұмыртқа өндірудің экономикалық тиімділігі

Көрсеткіштер	Жылдар			2018 ж. 2017 ж-ға (+/-)
	2016	2017	2018	
1 мың дана сатылған жұмыртқаның өзіндік құны, теңге				
Қазақстан Республикасы	11352	11176	11223	-129
Түркістан облысы	8152	9956	10285	2133
Мемлекет бойынша орташа деңгейге %	71,8	89,1	91,6	19,8
Жұмыртқа өндірісінің рентабельділігінің деңгейі (шығындар) %				
Қазақстан Республикасы	15,6	16,9	17,7	2,1
Түркістан облысы	51,7	43,4	30,9	-20,8
Мемлекет бойынша орташа деңгейден ауытқуы(+/-)	36,1	26,5	13,2	-22,9
Ескерту – Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері мен авторлардың сараптамалық зерттеулері негізінде есептелген				

1 кестенің көрсеткіштерінен көріп отырғанымыздай, Түркістан облысының мамандандырылған құс шаруашылығы кәсіпорындарының экономикалық тиімділігі елдегі орташа деңгеймен салыстырғанда әлдеқайда жоғары. Талдау көрсеткендей 2018 жылы жұмыртқаны өндірудің рентабельділігі облыста және республикада орташа

көрсеткіш сәйкесінше 30,9% бен 17,7%-ды құрады, ал облыстың өзіндік құнының орташа республикалық деңгейге шаққандағысы 92,%-ды құрады. 2016 жылдан бастап 2018 жылға дейінгі елдегі мың дана жұмыртқаның өзіндік құны жоғарылады, бұл бірқатар өндіріс факторларының қымбаттауымен байланысты болды. Түркістан об-

лысында мың дана жұмыртқаның өзіндік құны 2 133 теңгеге немесе аталған кезеңде 26,1%-ға өсті, ал сол кезеңдегі табыстылық деңгейі 2016 жылғы 51,7%-дан 2018 жылы 30,9%-ға дейін төмендеді. Осыдан шығатыны көрсеткіштердің арасындағы байланыс бір-біріне тікелей қатысты.

Құс өндіруші кәсіпорындардың өнімдерінің табыстылығына көптеген факторлар әсер еткенін атап өту керек, олардың функционалдық көрсеткіштерге қарағанда айырмашылығы бар өнімділік көрсеткіштерінің өзара байланысы ықтималдылық, корреляциялық болып келеді.

Талдау көрсеткендей, құс еті мен жұмыртқалардың өзіндік құнының құрылымында материалдық шығындардың, соның ішінде азық-түлік шығындарының үлесі жоғары болып отыр. 2015-2018 жылдарға арналған шығындардың деңгейін мың дана жұмыртқаға 2 236 теңгеге артқаны немесе 24,8%-ға өскені байқалады. Жұмыртқа өндірісінің рентабельділігі 2017 ж. 2013 жылмен салыстырғанда 1,8 есе төмендеген.

Түркістан облысындағы мамандандырылған құс шаруашылығы кәсіпорындарының экономикалық тиімділігі республикадағы орташа деңгеймен салыстырғанда әлдеқайда жоғары.

Қазіргі уақытта Түркістан облысындағы жұмыртқаның негізгі өндірушісі Сайрам ауданының аумағында орналасқан «Шымкент құс» құс фабрикасы болып табылады. Басқа аудандарда құс санының өсуіне қарамастан, халықтың жан басына шаққандағы жұмыртқалаушылық пен тұтыну көлемі төмендеді.

Облыста өндірілген барлық өнім негізінен нарықта (87%) және бартер бойынша (5,5%), сондай-ақ қоғамдық тамақтану жүйесі (7,5%) арқылы жартылай өңделген күйінде терең өңдеусіз сатылады. Сонымен қатар, нарық экономикасы дамыған елдердің тәжірибесіне сүйене отырып, жұмыртқа мен құс етін тұтыну ұдайы өсуде деп айтуға болады. Оларды тұтыну түрлері өзгеріп, жартылай фабрикаттарға сұраныс артуда. Осыған байланысты, құс шаруашылығының сою цехтарын құс ұшаларын өзірлеу, ысталған өнімдерді, жартылай фабрикаттарды, консервілерді өндіруге бағыттау қажет.

Түркістан облысындағы құс еті өндірісінің құндық көрсеткіштерін талдау үшін облыстың 2015-2018 жылдардағы негізгі кәсіпорындарындағы құс етінің барлық көлемінен 60,6% «Ордабасы Құс» ЖШС үлесіне тиесілі екенін аңғаруға болады, ал 2018 жылы үлес салмағы 82,4% құрады.

Сонымен қатар, құс етінің құны 2018 жылы 3 825,3 млн теңгеге жетті және бұл 2014 жылмен салыстырғанда 77,2%-ға өскенін көрсетеді.

Сондай-ақ, "Ордабасы Құс" ЖШС-нің құс етінің 3 есеге өсуі байқалады. «Инфрастрой ЛТД» ЖШС құс етінің құны 46,6%-ға төмендеу кезеңінде импорттық инкубациялық жұмыртқаларды сатып алу үшін айналым қаражатының жетіспеуінен қиын сәттерді өткізген еді. Осы құс шаруашылықтарын дамыту үшін болашақта өз аналық табын болуы және аналық табынның өсімін молайтуға арналған толықтыру балапандарын өз бетінше өсіру қажет.

Түркістан облысындағы құс шаруашылығы кәсіпорындарының 2014-2018 жж. орта есеппен қызметінің нәтижелерін талдау, шаруашылық жүргізудің әр түрлі типіне байланысты үш құс шаруашылығы кәсіпорындарында бордақылау мерзімдері әр түрлі екенін көрсетеді. Егер «Инфрқұрылыс ЛТД»-да бордақылау мерзімі 49 күн жалғасса, онда «Ордабасы Құс» ЖШС-да күркетауықтарды бордақылау мерзімі 135 күнді құрайды және орташа тапсыру салмағы 20 кг құрайды, ал күркетауықтың аналығы 105 күн ішінде тапсыру салмағын орташа 10 кг қосады.

Қазақстанда агроөнеркәсіптік кешенге арналған мемлекеттік қолдау бағдарламалары құс өндіруші бизнесті дамыту үшін қолайлы инвестициялық ахуал құрғандығын айта кету керек. Осылайша, инвестициялық субсидияларды енгізу отандық өндірістің ағымдағы өсу қарқынын жеделдетуге, жеке инвестициялар ағынының ұлғаюына және банктік кредиттеу үшін жаңа құс фабрикаларының тартымдылығын арттыруға бағытталған. Жаңа және қолданыстағы құс фабрикалары үшін бәсекелестікті қамтамасыз етудің маңызды факторы өндірістің ауқымдылығы болмақ, яғни, өндіру көлемін жылына 20 мың тоннаға дейін арттыру. Ірі құс фабрикалары отандық сұраныстарды қанағаттандыру үшін асыл тұқымды құстарды ұйымдастыру мәселелерін өз бетімен шеше алады, бұл өз кезегінде жас құстардың импортына тәуелділікті төмендетеді және олардан туындайтын валюталық тәуекелдерді де азайтады [9,10].

Тұжырымдар.

1. Құс өнімі өндірісі кешенінің орнықтылығы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру, өндірістің барынша тиімді құрылымын қалыптастыру мақсатында құс шаруашылығының даму бағыттарын зерттеу ерекше маңызға ие болып табылады. Өндіріс пен өнімді таратуды ұйымдастыруға кешенді

бағыт алу ғана тауар өндірушілерге бәсекеге қабілетті артықшылыққа ие болуға мүмкіндік береді.

2. Ішкі нарықтағы құс өсіру саласының өсуі мен дамуы халыққа құс өнімдерін сатылымының тұрақтылығын сақтауда. Бұдан шығатыны, құс өндіруші кәсіпорындарда өнімді қайта өңдеуді дамыту қажет, себебі жұмыртқа, жұмыртқа ұнтағы және салқындалатын құс етін өндіруді қоса алғанда, өңделген өнімдерге сұраныс артуда.

3. Жоғарыда аталған зерттеулерді талдау негізінде біз Қазақстанның құс шаруашылығының экономикасын мамандандырылған құс өндіруші кәсіпорындары мен құс фабрикаларының өндірісін шаруашылық іші технологиялық интеграциялау негізінде бұл өндірістік қуаттарды ірі сауда базарларына және ірі елді мекендерге жақындатып шоғырландыру арқылы дамыту керек деген қорытындыға келдік.

4. Шаруа (фермерлік) қожалықтары мен халықтың жеке қосалқы шаруашылықтарындағы құс өндірісінің дамуын шектеудің қажеті жоқ, өйткені шағын және орта бизнестің белгілі бір артықшылықтары да бар және олар елдегі ауқымды құс өндіріс саласын тиімді толықтыра алады.

Әдебиеттер тізімі

1 Молдашев, А.Б. Проблемы устойчивого функционирования продовольственной системы Республики Казахстан [Текст] / А.Б. Молдашев, Г.А. Никитина // Проблемы агро-рынка.-2019.-№ 2.- С. 11–19.

2 Yesbolova, A. System based Development of the Poultry Sector in Kazakhstan in Mid Term Perspective [Text]/ A. Yesbolova, M. Maciejczak, S. Ibraimova, A. Akhelova, Zh. Sabdenova, G. Kunafina //Journal of Applied Economic Sciences .- 2017.- Vo. XI.- Issue 5(43).- PP. 804-811.

3 Программа развития птицеводства в Казахстане на 2018-2027 годы. Разработана по поручению Министерства сельского хозяйства РК Союзом птицеводов Казахстана [Текст] .-Астана: Фолиант, 2018.- 36 с.

4 Yesbolova, A. Issues and Prospects of Poultry Industry Development in Kazakhstan [Text]/ A. Yesbolova, A. Mergenbaeva, C. Abdikarimova, Zh. Kudyrova, C. Kunafina, M. Maciejczak //Journal of Advanced Research in Law and Economics. - 2016. -Vol. VII. -N3(17).- PP. 685 - 697.

5 Ускенов, М. К. Экономический анализ состояния и развития птицеводства в Республике Казахстан [Текст] / М. К. Ускенов, А.Б. Айдарова, А.Е. Есболова // Вестник КазЭУ.-2016.- № 2(109).– С. 99–107.

6 Aidarova, A. The Economic Analysis and Prerequisites for Creation of a Cotton and Textile Cluster in the Republic of Kazakhstan [Text] / A. Aidarova, M. Uskenov, A. Zhakeshova // Indian Journal of Science and Technology. – 2016. – № 9 (5).- PP.137-143.

7 Опанасюк, И.В. Особенности формирования и эффективности птицепродуктового подкомплекса регионального АПК [Текст]: монография / И.В. Опанасюк, Н.С. Абрамова. – Тюмень: ТИУ, 2016. – 77 с.

8 Хачемизова, Э.А. Организационно-экономический механизм формирования кооперативных организаций в птицеводстве региона[Текст] / Э.А. Хачемизова // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. – № 12 (7). – С. 1305-1308.

9 Молдашев, А.Б. Проблемы формирования экспортных ресурсов мясного животноводства в Казахстане [Текст]/ А.Б. Молдашев, Г.А. Никитина // Проблемы агрорынка.-2018.- № 2.– С. 7–15.

10. Есболова, А. Е. Состояние и обоснование перспектив развития отрасли птицеводства в Казахстане [Текст]/ А. Е. Есболова// Вестник КазЭУ.-2016.- № 3(110).– С. 38–48.

Әдебиеттер тізімі

1 Moldashev, A.B. Problemy ustojchivogo funkcionirovanija prodovol'stvennoj sistemy Respubliki Kazahstan [Tekst] / A.B. Moldashev, G.A. Nikitina // Problemy agrorynka.-2019.-№ 2.- S. 11–19.

2 Yesbolova, A. System based Development of the Poultry Sector in Kazakhstan in Mid Term Perspective [Text]/ A. Yesbolova, M. Maciejczak, S. Ibraimova, A. Akhelova, Zh. Sabdenova, G. Kunafina //Journal of Applied Economic Sciences .- 2017.- Vo. XI.- Issue 5(43).- PP. 804-811.

3 Programma razvitija pticevodstva v Kazahstane na 2018-2027 gody. Razrabotana po porucheniju Ministerstva sel'skogo hozjajstva RK Sojuzom pticevodov Kazahstana [Tekst].- Astana: Foliant, 2018.- 36 s.

4 Yesbolova, A. Issues and Prospects of Poultry Industry Development in Kazakhstan [Text]/ A. Yesbolova, A. Mergenbaeva, S. Abdikarimova, Zh. Kudyrova, S. Kunafina, M. Maciejczak //Journal of Advanced Research in Law and Economics. - 2016. -Vol. VII. -N3(17).- PP. 685 - 697.

5 Uskenov, M.K. Jekonomicheskij analiz sostojanija i razvitija pticevodstva v Respublike Kazahstan [Tekst] / M. K. Uskenov, A. B. Aidarova, A. E. Esbolova // Vestnik KazJeU.-2016.- № 2(109).– S. 99–107.

6 Aidarova, A. The Economic Analysis and Prerequisites for Creation of a Cotton and Textile Cluster in the Republic of Kazakhstan [Text] /

на зор үміт артамыз. Аквамәдениет саласы дамыту мен қаржыландыруға зәру».

Браконьерлікпен күресу де – маңызды мәселе. Браконьерлік жұмыспен күрестің төмендігі, біріншіден, теңіз қайықтар мен шапшаң жүретін катерлер тапшы. Сондықтан солтүстік Каспий бойынша бақылау жұмыстары толық деңгейде жүргізілмейді. Екіншіден, жанар-жағармай үшін бөлінетін қаржы да жетіспейді. Мәселен, Атырау облысына браконьерлікпен күрес үшін жылына керекті мөлшердің 30 пайызы ғана бөлінеді. Бұл сома Жайық өзенін бақылауға ғана жетеді. Ал өңірде одан басқа Каспий теңізі мен Қиғаш өзені бар.

Қазақстан территориясында қызыл кітапқа енген балықтар – бекіре, ақсерке, шортанның кейбір түрлері сұранысқа ие. Халыққа қолжетімді сазан, дөңмаңдай, сонымен қатар, сүйегі аз, еті дәмді көксерке балығы да өтімді. Дегенмен, балық шаруашылығы ішкі сұранысты өтей алмай отыр. Жыл сайын елге шамамен 27 мың тонна балық сырттан әкелінеді екен. Ішкі нарықты қанағаттандыру үшін қолдан балық өсіруді бір ізге салу керек.

Балық өсірудің тиімділігі жоғары: «Сазан, ақ амур, бақтақ түрлерін өсіру тиімді. Олар асырауға қолайлы, шығыны аз, су талғамайды. Мәселен, ірі қараның төлін өсіру үшін 2 жыл уақыт кетеді. Ал балықтың өсу мерзімі өте қысқа. Жабық су қоймаларында сазан аналығын гипофиз гармонин салу арқылы бір жылда екі рет уылдырық шашқызуға болады. Бір аналық 2 млн уылдырық тастап, оның 15%-ы, яғни 150 мыңы тірі қалады. Шамамен алғанда 70 мың балық өсіп шығады. Жақсы жем, қолайлы күтім көрсетілсе, 1 жылда солардан таза 70 мың балық етін алуға болады [2].

Балық шаруашылығымен айналысатын деушілер үшін ғылыми кеңес беретін мекемелер бар. «Қазақ балық шаруашылығы ғылыми-зерттеу институты» ЖШС балық шаруашылығының, оның ішінде гидробиология, ихтиология, аквамәдениет саласындағы барлық мәселелерге әдістемелік-кеңестік көмек көрсетеді. Сондай-ақ, зерттеу институтында жасалған заманауи жобалар тауарлық өнімді өсіріп-көбейтуге көмектеседі.

Қазақстанда балық өнімдерінің айналымын автоматтандырылған есепке алуды енгізу жоспарлануда. Қазақстанда балық шаруашылығын дамыту отандық агроөнеркәсіп кешенінің басымдықтары қатарына шығарылды. АӨК дамытудың мемлекеттік бағдарламасы тауарлық балық өсіру көлемінің 2021 жылға қарай 1,6 мыңнан 5 мың тоннаға дейін өсуі болжанып отыр, бұл

қайта өңдеу қуаттарының жүктелуін арттыруға мүмкіндік береді. Жалпы алғанда, елімізде балық шаруашылығын дамыту үшін барлық жағдай бар-ішкі су айдындарының 3 млн гектары болған жағдайда (Каспийсіз). Соңғы жылдары ел балық өнімдерінің экспортын арттырып, импортын төмендетті. 17 қазақстандық кәсіпорын экспортталатын балық өнімдерінің сапасына Еуропалық одақтың талаптарына сәйкес келеді, ал ҚХР тізіліміне 52 отандық өндіруші енгізілген. Қазақстандық балық өнімдері 10-нан астам елге экспортталады: Австрия, Германия, Грузия, Канада, Қырғызстан, Литва, Нидерланды, Польша, Ресей, Румыния, Тәжікстан, Өзбекстан, Украина, Чехия [3].

Тауарлы балық шаруашылығын дамыту үшін балық өсіру шаруашылығына арналған техника мен жабдықтарды сатып алуға инвестициялық салымдар кезінде шығындардың 30%-ын өтеу; бекіре, албырт және тұқы балық түрлерін өсіру кезінде балықтарға арналған жем құнының 30%-ын өтеу сияқты бағыттар бойынша мемлекеттік қолдау көзделген. АӨК мемлекеттік бағдарламасын түзету шеңберінде балық отырғызу материалына арналған шығындарды субсидиялау арқылы мемлекеттік қолдау шараларын кеңейту бойынша ұсыныстар дайындалды. Айта кету керек, балық өсірумен айналысатын кәсіпкерлерді қолдау үшін 2014 жылдан бастап жабық сумен жабдықтаумен (УЗВ) балық өсіру қондырғыларын және бағбандарды құруға 20% көлемінде инвестициялық салымдарды субсидиялау бағдарламасы жүзеге асырылды.

Сонымен қатар балық шаруашылығы саласындағы мемлекеттік қызметтерді автоматтандыру енгізіледі. Бүгінде сегіз қызмет түрі «Е-лицензиялау» және «Азаматтарға арналған үкімет» мемлекеттік корпорациясы бойынша ақпараттық жүйе арқылы көрсетіледі [4]. Атап айтқанда, осылайша Қазақстан аумағына флоралар мен фаунаның сирек түрлерін әкелуге рұқсат алуға, ішкі нарықта сауда үшін бекіре уылдырығының маркасын алуға, балық аулаудың шығу тегі туралы анықтаманы және басқа да бірқатар басқа да құжаттарды алуға болады.

2018 жылы мемлекеттік мүлік Тізілімінің веб-порталы арқылы балық шаруашылығы су айдындарын және/немесе учаскелерін бекітіп беру бойынша конкурс өткізу рәсімін цифрлау жоспарлануда. Бұдан басқа, оның көлеңкелі айналымының жолын кесу мақсатында балық өнімдерін нарықта жылжыту мониторингін енгізу бойынша шаралар қабылдануда, ол үшін балық өнімдерінің айналымын бақылаудың автомат-

тандырылған жүйесін құру мәселесі пысықталуда. «Автоматтандырылған есепке алу» рұқсат беру құжаттарының санын қысқартуға алып келеді, сондай-ақ сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін болдырмауға мүмкіндік береді, бұл нарыққа қатысушылар (балықшылар, тасымалдаушылар, өндірушілер, экспорттаушылар) үшін қолайлы жағдай жасайды.

Осыған байланысты балық шаруашылығы субъектілері арасында квоталар бөлу, ауланған балықты есепке алу электрондық форматқа ауыстырылатын болады, сондай-ақ балық өнімдерін қайта өңдеушілер мен экспорттаушыларға оның шығу тегінің заңдылығын растау қажеттілігі жойылады. Шаруашылық жүргізуші субъектілер электронды құжаттарды (ауланған балық туралы мәліметтер және орны ауыстырылатын балық көлемі туралы мәліметтер) өз бетімен толтырады, осылайша бақылау толығымен автоматтандырылады, адам факторы алынып тасталады [5].

Елімізде балық шаруашылығы субсидияланады. 2017 жылдан бастап елімізде биоресурстарды сақтау және балық шаруашылығына қатысты бизнесті реттеуге арналған жаңа ереже күшіне енді. Атырауда бас қосқан Батыс өңірлік қоршаған ортаның жанашырлары мен табиғат пайдаланушылар осы мәселені тағы да талқылады. Балық өсірушілерге арналған субсидия, табиғат қорғау мекемесі қызметкерлерінің әлеуметтік қорғалуы және басқа да салаға қатысты өзгерістер өсімдіктер мен жануарлар дүниесін қорғауға арналған жаңа заң актісінде көрініс тапқан. Еліміздің балық өсірушілері үшін жағымды жаңалық: биылдан бастап мемлекет балық шаруашылығын субсидиялауды қолға алмақ. Осылайша үкімет өңірлердегі балық шаруашылығын субсидиялау арқылы саланы жаңа деңгейге көтеруді көздеп отыр. Бүгінде балық өсірушілер үшін балықтың азығын табу өзекті мәселеге айналған. Себебі бекіре балығын өсірушілер қажетті азықты шетелден қымбат бағаға сатып алып отыр. Енді ол шығындардың бір бөлігін мемлекет мойнына алады.

Бұл инвестициялық субсидия тауарлы балық шаруашылығы мен жабық су қоймаларына қажет арнаулы техника мен қондырғы алуға бағытталған. Ал жеке балық өсірушілерге 30%-дық субсидия бар. Сондай-ақ ірілендірілген кооперативтерге – 50%-ға дейін. Онан өзге балық азығын шетелдерден тасымалдауға кеткен шығынның 30%-ы мемлекет есебінен өтеледі. Сонымен қатар өндірістік кооперативтердің

балық аулау және жүзу құралдарының саны шектеледі. Өйткені кооперативтер балық аулауға бөлінген лимиттің көлеміне қарамастан ау құралдарын артығымен пайдаланады. Бұл өзен-көлдердегі тәртіптің бұзылуы мен браконьерлік әрекеттердің көбеюіне жол ашады. Сондай-ақ биылдан бастап балық аулау телімдерін екінші тұлғаға жалға беруге тыйым салынды.

Балық қорын қорғауға бағытталған жаңа ережеде балық аулауға мүлде тыйым салынған құралдарды сату да заңмен шектеледі. Әсіресе Жайық-Каспий бассейніндегі су мақұлықтары үшін қатерлі қытайлық ау құралдарын сатуға және пайдалануға мүлде рұқсат жоқ. Сондай-ақ жаңа заң ережесінде табиғат қорғаушы мекеме қызметкерлерін әлеуметтік қорғауға жете көңіл бөлінген. Алдағы жылдардан бастап олардың еңбекақысы 25%-ға өсетін болады және табиғат жанашырларын қызметтік пәтермен, жер телімімен қамтамасыз ету де қарастырылған [6].

Атырау облысы – балық шаруашылығын дамытуға аса көңіл бөліп отырған өңірлердің бірі. Қазір тоғанда екі мекеме қызыл балық түрлерін асыраумен айналысып жатыр. Олардың жобалық көрсеткіштері: компаниялардың бірі жылына 60 тонна балық және 1 тоннаға дейін қара уылдырық, ал екінші кәсіпорын 100 тонна тауарлы балық еті және 1 тоннаға дейін қара уылдырық өндіріп отыр. Қазіргі таңда балық шаруашылығымен айналысатын кәсіпорындардың жұмысы қызу жүріп жатыр. 500 келіге жуық қара уылдырықты өндіріп, кәсіпорындар оны өзімізде және алыс-жақын шетелдерге сатуға мүмкіндік алып отыр. Балық аулауға берілген квотаны қазіргі таңда балық саласында қызмет атқарып жүрген 17 мекеме толығымен қолданауда. Балық саласындағы 17 мекеменің екеуінде еурокод бар. Яғни, ол кәсіпорындар өнімін Еуропа елдеріне өткізу мүмкіндігіне ие. Өзендерді тереңдету жұмысының арқасында балықшылар Қиғаш, Жайық өзендерінде балық түрлерінің көбейгенін байқаған [7].

Тұжырымдар.

1. Балық шаруашылығы ауыл шаруашылығындағы басты саланың бірі болып табылады. Балық шаруашылығынан балықтан жасалатын өнімдермен, емдік дәрілер және мал азығымен қамтамасыз етілуі тікелей байланысты. Осыған орай балық шаруашылығы кәсіпорындары алдында барлық экономикалық мүмкіншілікті пайдаланып, балық шаруашылығы өнімдерінің өнім-

Ауыл шаруашылығында айналым активтерін пайдалану тиімділігі бірқатар ішкі және сыртқы факторларға байланысты. Ішкі факторларға ұйымның стратегиясын, шаруашылық және баға саясатын, активтердің құрылымын, қорларды бағалау әдіс-темесін жатқызуға болады. Сыртқы факторлардың арасында ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау деңгейін, инфляция қарқынын, экономиканың нақты секторын несиелеу жөніндегі банк саясатын, өңірдің қаржы жүйесінің жай-күйі мен серпінін, географиялық орналасуын, өндіріс ауқымын, ұйым қызметінің саласын, салалық тиесілікті атап көрсетуге болады.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Бұл тақырыпты зерттеуде, ауыл шаруашылығының өндірістік әлеуетін дамыту, аталған саладағы айналым қаражаттарын пайдалану ерекшеліктеріне байланысты шетелдік және отандық экономист ғалымдардың ғылыми еңбектері ілімдік және әдіснамалық негіз ретінде пайдаланылды.

Зерттеу мәселесінің әдіснамалық мәселелерін негіздеу және шешуде авторлар қазіргі экономикалық ілімнің негізгі ережелеріне сүйеніп, айналым қаражаттарының тиімділігін анықтауда салыстырмалы, жүйелі талдау тәсілдерін пайдаланды.

Ғылыми зерттеудің ақпараттық базасы ретінде еліміздің ауыл шаруашылығы саласындағы айналым қаражаттарын пайдалануға қатысты отандық және шетелдік жарияланымдар мен ғылыми-теориялық, ғылыми-практикалық конференциялар материалдары, бұқаралық ақпарат құралдарының материалдары, мерзімді басылым мақалалары қолданылды.

Зерттеу әдістері ғылыми абстракция және экстраполяция, индукция және дедукция әдістері болып табылды. Теориялық ережелерді негіздеу жалпы ғылыми әдістер мен тәсілдерді, талдау және синтездеу әдісін, жүйелі және кешенді тәсілдерді қолдану негізінде жүзеге асырылды, ресми статистикалық материалдар мен интернет желісінің ақпараттық әлеуетінен басқа жеке бақылаулар мен ғылыми және тәжірибелік қызметтің қорытындыларының деректері пайдаланылды.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Белгілі бір дәрежеде аграрлық секторда айналым капиталын қалыптастыру, оның шеңбер айналымы және пайдалану тиімділігі ауыл шаруашылығы өндірісінің саласына байланысты. Мәселен, өсімдік шаруашылығында түрлі өндірістік циклдарға айналым қаражатын салу бір мезгілде жүргізілмейді. Алдымен капитал бір өндірістік

циклде оны аяқтағанға дейін пайдаланылады, содан кейін келесі циклға қаражат салу басталады (ағымдағы және болашақ кезеңдердің өніміне арналған жұмыстар қатар орындалатын жағдайлардан басқа). Айналымдағы қаржы активтері, өндірістік салымдар және еркін қаржы айналымы ретінде пайдаланылатын аванстық қаржы ресурстары осы өндірісте циклдік жасауға мүмкіндік береді.

Өсімдік шаруашылығында айналым қаражатын пайдаланудың ерекше өзгешелігі осы саладағы шеңбер айналымының ұзақтығы топырақ-климаттық және биологиялық факторларға байланысты болып табылады [1].

Соңғылары тұқымдардың себу сапасын, өсімдіктердің сорттық ерекшеліктерін (пісу мерзімдерін, кебу мен ауруларға төзімділікті, себінділікті, тамыр жүйесінің даму сипатын), олардың дамуының әр түрлі кезеңдерінің ұзақтығын қамтиды. Сонымен қатар, өсімдік шаруашылығы саласындағы өндірістік циклда айналымдағы еңбек заттары адамның еңбегінің қатысуынсыз табиғи факторлардың әсеріне ұшырайтын уақытты қамтитынын ұмытпауға болмайды. Бұл туралы өз уақытында К. Маркс айтқан болатын, ол өндіріс уақыты мен жұмыс уақыты арасындағы айырмашылық ауыл шаруашылығында, әсіресе егіншілікте көрінеді, өйткені мал шаруашылығында өндіріс уақыты (кәсіпорындар (ұйымдар) өндірісінің құралдары өндіріс сатысында болатын уақыт) және жұмыс уақытын (дайын өнім алу үшін еңбек құралдарының көмегімен адамның үздіксіз әсер етуіне жүзеге асырылатын уақыт) бөлуге болмайды, ол бір уақытта болады.

Өсімдік шаруашылығында, керісінше, егін егудің аяқталуынан және егін жинау басталғанға дейін өсімдіктердің өсуі мен дамуы, негізінен, табиғи факторлардың әсерінен болады, бұл осы саланың айналым активтерінің айналуының табиғи жағдайларына тәуелділігін түсіндіреді. Сондықтан, өсімдіктердің пісіп жетілу уақытының ұлғаюына немесе олардың солуына ықпал ететін қолайсыз табиғи жағдайлар болған жағдайда өндіріс саласына аванстық құнының белгілі бір массасын қосымша салу қажеттілігі пайда болады.

Өсімдік шаруашылығындағы өндіріс уақыты мен жұмыс уақыты арасындағы елеулі сәйкессіздік еңбек үдерістеріндегі жиі үзілістерге байланысты. Саланың бұл басты ерекшелігі айналым қаражатын ұйымдастыруға айтарлықтай әсер етеді, ол арқылы біз айналым қаражаты жүйесін құру үрдісін түсінеміз.

Өсімдік шаруашылығындағы аванс құнының шеңбер айналымының бірінші сатысы өндірістік қорларда шоғырланған материалдық құндылықтарды сатып алу, өндірістің мұқтаждарына жеке еңбек заттарын пайдалану, сондай-ақ жалақы төлеуге арналған қаражатқа аванс беру болып табылады [2]. Бұл әрекеттер өндіріс үрдісін бастау үшін қажетті шарт болып табылады, осы кезеңде ақша қаражатын айналымның осы кезеңі үшін қажетті материалдық құндылықтарды ғана сатып алуға бағыттау орынды екенін атап өткен жөн, бұл көп жағдайда барлық айналым қаражатын пайдалану тиімділігінің деңгейін алдын ала айқындайды.

Айналым қаражаттарының шеңбер айналымының екінші сатысында (өндірістік) айналым үрдісі үзіледі, еңбек заттары өндірістік үдеріске қосылып, аяқталмаған өндіріс нысанына ие болады. Осы кезеңде айналым айналымға айналымдағы қаражаттың басты массасы енеді, ал ол аяқталғаннан кейін бұрын құрылған қорлар өзінің бастапқы табиғи нысанын жоғалтады. Өндірістік сатының аяқталуы дайын өнімді алуды білдіреді, оның шамасы табиғи және құндық мәнде өзге де тең жағдайларда бастапқы аванстық қаражатқа қарағанда міндетті түрде үлкен мөлшерге ие болуы тиіс, ұлғаю еңбекпен жасалған қосымша өнім есебінен жүреді.

Қорытынды, үшінші айналым кезеңінде өнімді сату жүзеге асады, сатып алушылармен есеп айырысу аяқталады және ақшалай қаражат түседі. Бұл ұдайы өндірістің қалыпты үрдісін қамтамасыз етеді: ақша қаражаты келесі шеңбер айналымын бастау үшін өзінің бастапқы нүктесіне қайтарылады. Айналым активтерін басқарудың дұрыс ұйымдастырылуына көп жағдайда ауыл шаруашылығы ұйымдарының өндірістік қызметінің нәтижелері байланысты [3].

Өсімдік шаруашылығына қарағанда, мал шаруашылығы үшін салымдардың үлкен біркелкілігі тән, алайда, мал шаруашылығында өндірістік циклге капиталды салудың белгілі бір тізбегі жоқ. Сонымен қатар, мал шаруашылығының әр түрлі салаларына айналым қаражатының қозғалысына әсер ететін ерекше белгілер тән. Мал шаруашылығы ұйымдарының өндірістік мамандануы түсімінің түсуіне, оның жұмсалыуына, сондай-ақ саладағы аванстық құн шеңбер айналымына айтарлықтай әсер етеді [4]. Мәселен, сүт мамандандыруы бар шаруашылықтарда жыл ішінде түсім бір-қалыпты түседі, ал айналым кезеңі басқа мамандандыруы бар мал

шаруашылығы ұйымдарына қарағанда қысқа болады. Етті мал шаруашылығымен, шошқа шаруашылығымен және құс шаруашылығымен айналысатын шаруашылықтарда да айналым ұзақтығы бірдей емес. Тауарлы шошқа және құс шаруашылығында қаражаттың айналым ұзақтығы қысқа, ал етті және асыл тұқымды мал шаруашылығында ұзақ болып табылады. Етті мал шаруашылығы өнімдерін өндіретін шаруашылықтардың аяқталмаған өндірісінде, авансталған қаражаттар әдетте ұзағырақ болады (бірнеше айдан бір жылға дейін және одан да көп). Біз Ақмола облысының әр түрлі мамандандырылуы бар мал шаруашылығы ұйымдарында айналым активтерін пайдаланудың тиімділігіне салыстырмалы талдау жүргіздік (кесте).

Ұйымның іскерлік белсенділігі және оның қызметінде айналым активтерін пайдалану қарқындылығы соңғысының айналым коэффициенті неғұрлым жоғары болған сайын соғұрлым жоғары болады. Алайда, кестеде көрсетілгендей, айналымдылық салалық ерекшеліктерге байланысты болады. Айналым активтері айналымының неғұрлым жоғары жылдамдығы «Макинск құс фабрикасы» ЖШС-де байқалады, оның негізгі қызмет түрі ауыл шаруашылығы құстарын өсіру, сондай-ақ қосалқы өнімдерді қоса алғанда, құс етімен көтерме сауда болып табылады. 2018 ж. осы ұйымның айналым активтері 3,4 айналым жасады, бір айналым ұзақтығы 102 күнді құрады.

Бұл «Заря» ЖШС және «Бастау» ЖШС-не қарағанда тиісінше 146 және 161 күнге аз. «Заря» ЖШС қызметінің негізгі түрі шошқа өсіру, ал «Бастау» ЖШС – ірі қара малын асылдандыру болып табылады. Бұл ретте есептер 2018 жыл жағдайында ет құс шаруашылығында маманданған ұйымдағы қорлардың бір айналымының ұзақтығы, тек 15 күнді құрады, бұл тауар шошқа шаруашылығы мен асыл тұқымды мал шаруашылығына мамандандырылған ұйымдарға қарағанда тиісінше 13 және 14 есе аз. Құс фабрикасының қаржылық циклінің ұзақтығы басқа маманданған мал шаруашылығы ұйымдарына қарағанда үш есе қысқа болды. Сонымен қатар, дебиторлық берешек айналымының көп саны «Бастау» ЖШС сатып алушылардан төлемдердің неғұрлым тиімді жиналғанын көрсетеді. Ұқсас мамандануы бар бір саладағы ұйымдардың айналымдылық коэффициенттерінің салыстырмалы талдауы активтерді басқару тиімділігінің қазіргі айырмашылықтарын көрсете алады.

нысты. Бұл ауыл шаруашылығындағы айналым активтерінің жетіспеушілігін жою үшін қажетті шарт болып табылады. Қазақстанның жекелеген банк құрылымдары қазіргі уақытта айналым қаражатын толықтыруға арналған түрлі несиелер мен несиелер желілерін әзірлеуде.

Елдің азық-түлік қауіпсіздігі міндеттерін кезең-кезеңмен іске асыру халықты ұсынылатын медициналық нормалардан төмен емес көлемде азық-түлік өнімдерімен қамтамасыз ету қажеттігінен және импорттық өнімді барынша ауыстыруға ұмтылудан туындайды. Азық-түлік қауіпсіздігі Қазақстанда ұлттық қауіпсіздігінің бір бөлігі болып табылады. Өйткені, бірде-бір ел халықтық тамаша тамақ өнімдеріне деген сұранысын қанағаттандырмастан, ұлттық, соның ішінде экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етуі мүмкін емес [7].

Қазіргі уақытта көп айтылатын ауыл шаруашылығы өнімдерінің меншікті өндірісін арттыру тауар өндірушілерде кеңейтілген қайта өндіруді жүзеге асыру үшін жеткілікті көлемде айналым қаражатымен өзін-өзі қамтамасыз ету мүмкіндігінің болмауымен ғана шектеліп отыр. Жағдай АӨК-нің жекелеген салалары арасында да, АӨК мен экономиканың басқа секторлары арасында да тауарлар мен қызметтерге бағалардың сақталып отырған теңсіздігімен күрделене түсуде. Сонымен қатар, агроөнеркәсіптік кешендегі еңбек өнімділігі ең төменгі деңгейде қалады – шамамен 1,5 млн теңге (бұл жыл ішінде бір қызметкер өндірген сома) немесе 4,5 мың теңге болып отыр [8].

Белгілі болғандай, баға теңсіздігі нарықтық экономикасы дамыған барлық елдерде байқалады, оның негізгі себептері сұраныс пен ұсыныстың әр түрлі икемділігіне және оларды жетілдіру салдарынан ресурстарға бағаның өсуіне байланысты соңғы жылдары ауыл шаруашылығы өніміне бағалардың төмендеуі беталысы болып табылады. Баға тепе-теңдігінің бұзылуы өндіріс кірістілігінің төмендеуінің негізгі себебі болып табылады. Сондықтан шетелдерде ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдаудың тиімді жүйесі әзірленді. Мәселен, ЕО елдерінде фермерлердің кірісіндегі мемлекеттік субсидиялар 49%-ды, Норвегияда – 77%-ды, Финляндияда – 71%-ды, Швецияда – 59%-ды, Жапонияда – 66%-ды құрайды. Қазақстан Республикасында 2021 жылға дейін ауыл шаруашылығын қолдауға республикалық және жергілікті бюджеттерде көзделген жалпы шығыстар барлығы 3 119,8 млрд. теңгені құрайды [9].

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, мемлекеттің аграрлық сектордың айналым активтерін қалыптастырудағы рөлі мыналардан тұрады: тыңайтқыштардың, тұқымның, жемнің, жанар-жағар майдың және т.б. ішкі нарығын қорғаудың тиімді бағдарламасын әзірлеу; ауыл шаруашылығы өнімдері нарықтарының тиімді жұмыс істеуі үшін жағдай жасау; ауыл шаруашылығы өнімдерін мемлекеттік сатып алу қорын қалыптастыру; баға тепе-теңдігіне, мемлекеттік реттеу мен өзін-өзі реттеуді үйлестіруге, отандық тауар өндірушілерді ынталандыру мен қолдауға негізделген баға тетігінің пәрменді жүйесін құру. Сондай-ақ нарықтық инфрақұрылымды қалыптастыруға, оған ауыл шаруашылығы өнімдерін жаппай өндірушіге қол жеткізуді қамтамасыз етуге ерекше назар аудару қажет [10].

Қолданылатын айналым қаражатының жоғары сапасы мен төмен өзіндік құны өндірістік үрдісті олардың аз санымен жүзеге асыруға, демек, материалдық-ақша және еңбек ресурстарының салыстырмалы түрде аз жұмсалуына мүмкіндік береді. Бұл ретте айналым қаражатының айтарлықтай елеулі бөлігі тікелей ауыл шаруашылығында құрылатындықтан, оларды пайдалану тиімділігін арттыру көбінесе нақты шаруашылық жүргізуші субъектідегі еңбек тәртібінің деңгейімен байланысты екенін ескеру қажет. Осыған байланысты шетелдерде қазіргі уақытта қызметкерлерді ұқыпты қарау, шикізат пен материалдарды үнемді пайдалану рухында тәрбиелеуге көп көңіл бөлінеді, бұл, әсіресе жапон фирмаларына тән. Осы бағыттағы жұмысты жандандыру Қазақстан экономикасының аграрлық секторында да айналым активтерін пайдаланудың тиімділігін айтарлықтай арттыруға алып келеді.

Тұжырымдар.

1. Белгілі бір дәрежеде аграрлық секторда айналым капиталын қалыптастыру, оның шеңбер айналымы және пайдалану тиімділігі ауыл шаруашылығы өндірісінің саласына байланысты.

2. Өсімдік шаруашылығындағы өндіріс уақыты мен жұмыс уақыты арасындағы елеулі сәйкессіздік еңбек үдерістеріндегі жиі үзілістерге байланысты. Саланың бұл басты ерекшелігі айналым қаражатын ұйымдастыруға айтарлықтай әсер етеді, ол арқылы біз айналым қаражаты жүйесін құру үрдісін түсінеміз.

3. Өсімдік шаруашылығына қарағанда, мал шаруашылығы үшін салымдардың үлкен біркелкілігі тән, алайда, мал шаруашылығында өндірістік циклдарға капиталды

салудың белгілі бір тізбегі жоқ. Сонымен қатар, мал шаруашылығының әр түрлі салаларына айналым қаражатының қозғалысына әсер ететін ерекше белгілер тән.

4. Өндірістік қордағы айналым құралдарының айналуын жеделдету мақсатында олардың тиісті сақталуын және бүкіл өндірістік үрдіс ішінде үнемді пайдаланылуын қамтамасыз ету керек. Осыған байланысты, ауыл шаруашылығында айналым қаражатын тиімді пайдалану мәселесін шешуде оларды нормалауды жетілдіру маңызды мәселе болып табылады.

5. Қолданылатын айналым қаражатының жоғары сапасы мен төмен өзіндік құны өндірістік үрдісті олардың аз санымен жүзеге асыруға, демек, материалдық-ақша және еңбек ресурстарының салыстырмалы түрде аз жұмсалыуына мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1 Самохвалова, А.Ю. Особенности управления оборотными средствами в сельском хозяйстве России [Текст] / А.Ю. Самохвалова, С.М. Клевцов // Таврический научный обозреватель.- 2016.- № 7.- С. 66–69.

2 Цугленок, О.М. Экономическое содержание оборотных средств в современных условиях [Текст] / О.М. Цугленок // Эпоха науки.-2018.- №16.-С. 151–153.

3 Губина, А.Ю. Оценка оборотных активов сельскохозяйственной организации в контексте формирования финансовой политики [Текст/ А.Ю. Губина // Экономика и бизнес: теория и практика.-2018.-№9.- С. 69-73.

4 Дмитриева, И.Ю. Модели эффективного управления оборотными активами в отраслях сельского хозяйства [Текст] / И.Ю. Дмитриева, В.В. Владимиров // Аграрный научный журнал.- 2015.-№ 3.- С. 81-84.

5 Управление прибылью и использование оборотного капитала в сельскохозяйственных организациях: коллективная монография /М.В. Шатохин. - Курск: Деловая полиграфия, 2016. - 126 с.

6 Герасименко, О.А. Проблемы управления оборотным капиталом организаций АПК [Текст] /О.А. Герасименко, Е.В. Гладченко, Ю.О. Смирнова // Экономика и предпринимательство. –2016. - №12. – С. 70-74.

7 Жолмұханова, А.Ж. Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігі: мәселелер мен даму перспективалары [Мәтін] / А.Ж. Жолмұханова, Ә.Ж. Қойтанова, Ш.Е. Альпеисова // Проблемы агрорынка.-2018.-№ 4.-Б. 14–21.

8 Жақсыбаев, Қ.Р. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенінің инвестициялық қызметі [Мәтін] / Қ.Р. Жақсыбаев // Проблемы агрорынка.-2018.-№2.- Б. 50–58.

9 Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017–2021

жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 29 желтоқсандағы № 894 қаулысы [Мәтін].- Алматы: Аккорды, 2017.- 217 б.

10 Герасименко, О. А. К проблеме определения оптимального размера чистого оборотного капитала сельскохозяйственных организаций [Текст] / О.А. Герасименко, А.Э. Барабаш, А.В. Рыкулина // Международные научные исследования.- 2017.- №1.- С. 41-44.

Әдебиеттер тізімі

1 Samohvalova, A.Ju. Osobnosti upravlenija oborotnymi sredstvami v sel'skom hozjajstve Rossii [Текст] / A.Ju Samohvalova, S.M. Klevcov // Tavricheskij nauchnyj obozrevatel'.- 2016.- № 7.- С. 66–69.

2 Cuglenok, O.M. Jekonomicheskoe soderzhanie oborotnyh sredstv v sovremennyh uslovijah [Текст] / O.M. Cuglenok // Jepoha nauki.- 2018.- №16.-С. 151–153.

3 Gubina, A.Ju. Ocenka oborotnyh aktivov sel'skohozjajstvennoj organizacii v kontekste formirovanija finansovoj politiki [Текст/ A.Ju. Gubina // Jekonomika i biznes: teorija i praktika.- 2018.-№9.- С. 69-73.

4 Dmitrieva, I.Ju. Modeli jeffektivnogo upravlenija oborotnymi aktivami v otrasljah sel'skogo hozjajstva [Текст] / I.Ju. Dmitrieva, V.V. Vladimirov // Agrarnyj nauchnyj zhurnal.- 2015.- № 3.- С. 81-84.

5 Upravlenie pribyl'ju i ispol'zovanie oborotnogo kapitala v sel'skohozjajstvennyh organizacijah: kollektivnaja monografija / M.V. Shatohin. - Kursk: Delovaja poligrafija, 2016.- 126 s.

6 Gerasimenko, O.A. Problemy upravlenija oborotnym kapitalom organizacij APK [Текст] /O.A. Gerasimenko, E.V. Gladchenko, Ju.O. Smirnova // Jekonomika i predprinimatel'stvo. –2016. - №12. – С. 70-74.

7 Zholmұhanova, A.Zh. Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігі: мәселелер мен даму перспективалары [Мәтін] / A.Zh. Zholmұhanova, Ә.Ж. Қойтанова, Ш.Е. Альпеисова // Problemy agrorynka.- 2018.-№ 4.-Б. 14–21.

8 Zhақсыбаев, Қ.Р. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенінің инвестициялық қызметі [Мәтін] / Қ.Р. Zhақсыбаев // Problemy agrorynka.-2018.-№2.- В. 50–58.

9 Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017–2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 29 желтоқсандағы № 894 қаулысы [Мәтін].- Алматы: Аккорды, 2017.- 217 б.

10 Gerasimenko, O.A. K probleme opredelenija optimal'nogo razmera chistogo oborotnogo kapitala sel'skohozjajstvennyh organizacij [Текст] / O.A. Gerasimenko, A.Je. Barabash, A.V. Rykulina // Mezhdunarodnye nauchnye issledovanija. - 2017. - №1. - С. 41-44.

Аудитору необходимо дать оценку системам бухгалтерского учета и внутреннего контроля, принятым в проверяемом предприятии, чтобы определить вероятность возникновения ошибок, влияющих на достоверность финансовой отчетности.

Учетная и налоговая политика на сельскохозяйственном предприятии формируется в соответствии с предъявляемыми требованиями к ведению бухгалтерского и налогового учета в Республике Казахстан.

Материал и методы исследования.

Доходы, расходы и финансовые результаты оказывают существенное влияние на финансовое состояние, платежеспособность и благополучие сельскохозяйственных предприятий. Поэтому эти объекты управления должны подвергаться тщательной проверке в системе внутреннего и внешнего аудита с целью установления достоверности показателей финансовых результатов, выявления неиспользованных внутренних резервов и их мобилизации для оптимизации расходов и повышения прибыльности всех видов деятельности сельскохозяйственных организаций. Эффективный аудит финансовых результатов предприятий аграрного профиля требует надлежащей его организации, разработки и использования специальных стандартов, методических и технических способов аудита, позволяющих раскрывать содержание фактов хозяйственной жизни, связанных с доходами, расходами и финансовыми результатами, и влияющих на них факторов для познания предмета и достижения поставленной цели аудита. Формирование финансовых результатов и управление ими в сельском хозяйстве связаны с длительностью производственного процесса, сезонным характером деятельности, несовпадением процессов труда и получения продукта от этого труда, наличием и использованием специфических средств труда (биологических активов) и всего авансированного материального оборотного капитала в сельхозпредприятиях. Исследование проведено с использованием описательного метода, сравнительного анализа и обобщения. Источниками исследования послужили научные статьи по проблемам организации учета и аудита результатов финансовой деятельности в сельскохозяйственных предприятиях.

Результаты и их обсуждение. Согласно международному стандарту аудита «Планирование» требуется разработка общей стратегии и детального подхода к проверке, сроку проведения и объему

аудита. На этапе планирования аудитор разрабатывает как общую программу аудита, так и детальный подход к ожидаемому характеру, временным рамкам и объему работ по каждой из областей аудита.

Цель аудита формирования финансовых результатов - установление соответствия применяемой предприятиями методики учета операций по формированию финансовых результатов нормативным документам для установления достоверности конечного финансового результата и бухгалтерской (финансовой) отчетности во всех существенных аспектах.

В задачи аудитора при проверке учета доходов входит следующее:

- оценка соответствия бухгалтерской (финансовой) отчетности данным синтетического и аналитического учета составляющих конечного финансового результата;
- подтверждение соответствия оформленным предприятием бухгалтерских операций действующему законодательству в области бухгалтерского учета;
- контроль правильности получения прибыли (убытка) от продаж;
- проверка достоверности формирования и отражения прибыли (убытка) от прочих операций;
- точный учет формирования чистой прибыли;
- безошибочный бухгалтерский учет доходов будущих периодов [1].

Источники информации при аудите формирования финансовых результатов:

■ организационно-распорядительные документы: учредительные документы (информация о виде деятельности, способе распределения прибыли), протоколы собраний учредителей (решения о распределении прибыли), учетная политика;

■ первичная документация: документы, служащие основанием для отражения в учете операций по продаже товаров, оказанию услуг, по учету затрат на производство продукции и другие первичные документы, служащие основанием для одобрения и отражения в учете хозяйственных операций, связанных с формированием и использованием финансовых результатов;

■ регистры аналитического и синтетического учета;

■ отчетность: бухгалтерский баланс (форма № 1) (прибыли, убытки), ст. «Доходы будущих периодов», Отчет о прибылях и убытках (форма № 2), Отчет об изменениях капитала (форма № 3).

Аудитору необходимо дать оценку системам бухгалтерского учета и внутреннего

контроля, принятым в проверяемом предприятии, чтобы определить вероятность возникновения ошибок, влияющих на достоверность финансовой отчетности [2].

Немаловажную роль аудит играет и в управлении. Прибегая к различным процедурам проверок можно получить достоверную и объективную информацию, что и заключается в определении аудита. В системе управления аудит занимает промежуточное место между получением информации и принятием управленческого решения.

При этом показатели динамики баланса или горизонтальный анализ позволяют установить их абсолютное отклонение и темпы роста на конец года по сравнению с началом [3].

Следующий шаг аудитора на этапе планирования – определение ключевых по значимости областей проверки и составление аудиторской программы по проверке учета доходов и расходов на сельскохозяйственном предприятии.

В программе аудита указываются следующие основные положения:

- ◆ цель аудита;
- ◆ основные участки работы предприятия и объекты учета, подлежащие проверке;
- ◆ характер проверки (сплошная, выборочная, визуальная и т.д.);
- ◆ предполагаемая продолжительность проверки [4].

В программе аудиторской проверки указано последовательное осуществление необходимых аудиторских процедур и их исполнителей.

Таким образом, первоначальным этапом аудиторской проверки доходов и расходов на предприятиях сельскохозяйственной отрасли является общее ознакомление с деятельностью предприятия, а также планирование аудиторской проверки и составление детальной программы аудита. На последующих этапах будет осуществлена детализация аудита путем составления конкретных проверочных процедур.

Аудиторская проверка начинается с ознакомления с отделом бухгалтерского учета сельскохозяйственного предприятия.

Среди документов, подлежащих проверке, должны быть выделены следующие первичные документы, регистры учета, формы финансовой отчетности, отражающие состояние учета доходов и расходов:

- приказ об учетной политике предприятия;
- договора на реализацию готовой продукции;

- оборотно-сальдовые ведомости по корреспондирующим счетам;
- карточки корреспондирующих счетов;
- главная книга;
- форма №1 (Бухгалтерский баланс);
- форма №2 (Отчет о прибылях и убытках).

Далее было необходимо детализировать процедуры аудита и включить их в программу аудиторской проверки [5].

При аудите доходов и расходов на предприятии необходимо проверить следующие аспекты:

- достоверность и своевременность исчисления доходов от основной деятельности;
- правильное отражение в учете расходов по реализации готовой продукции;
- объективные исчисления себестоимости реализованной готовой продукции.

Рассмотрим последовательно все области аудита и составим процедуры аудиторских тестов.

Особенно важным этапом аудита является проверка правильности отражения в учете и отчетности предприятия статей расходов, и доходов [6].

Аудит данного раздела начинается с составления перечня вопросов, которые необходимо рассмотреть аудитору. Программа аудита расходов включает:

1. Знакомство с учетной политикой предприятия (неизменность выбранного метода учета затрат, его соответствие с нормативными документами.
2. Правильное отнесение материальных затрат.
3. Правомерность начисления износа по основным средствам.
4. Обоснованность косвенных расходов и способов их распределения по объектам [7].

В этом случае необходимо определить затраты, образующие себестоимость продукции (работ, услуг). Эти затраты группируются с их экономическим содержанием на:

- материальные затраты;
- затраты на оплату труда;
- износ основных средств;
- отчисления и прочие затраты (налоги, сборы).

Изучая затраты на оплату труда (фактическая выплата заработной платы осуществляется за выполненные работы, услуги), аудитор должен принять во внимание, что выплаты заработной платы, исчисленные исходя из расценок тарифных ставок или окладов в соответствии с принятыми на предприятии формами и системами оплаты труда, включаются в себестоимость в

6 Sheremet, A.D. Audit [Tekst]: ucheb. / A.D. Sheremet, V.P. Sujc.- M.: INFRA-M, 2017. - 375 s.

7 Voronina, L.I. Audit: teorija i praktika [Tekst]: ucheb./ L.I. Voronina. -M.: INFRA-M, 2018. - 344 s.

8 Kazakova, N.A. Audit [Tekst]: ucheb. dlja akademicheskogo bakalav-riata / N.A. Kazakova [i dr.]- M.: Jurajt, 2018. - 409 s.

9 Bajanova, O.V. Buhgalterskij uchet v sel'skom hozjajstve [Tekst]: praktikum / O.V. Bajanova.- Perm': IPC «Prokrost#», 2016.- 32 s.

IRSTI 06.71.07
UDC 339.564.2

STATE REGULATION OF AGRICULTURAL SECTOR OF AKTOBE REGION
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫНЫҢ
АГРАРЛЫҚ СЕКТОРЫН МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ АГРАРНОГО СЕКТОРА
АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

SH. NIYAZBEKOVA^{*1}

C.E.Sc.

G.S. KALDENOVA¹

C.E. Sc.

M.G. KAIYRGALIYEVA²

C.E. Sc.

¹Moscow University named after S.Yu. Witte, Moscow, Russia

²Baishiev University, Aktobe, Kazakhstan

shakizada.niyazbekova@gmail.com

Ш.У. НИЯЗБЕКОВА¹

Э.Ф.К.

Г.С. КАЛДЕНОВА¹

Э.Ф.К.

М.Г. КАЙЫРГАЛИЕВА²

Э.Ф.К.

¹С.Ю. Витте атындағы Мәскеу университеті, Мәскеу, Ресей

²Баишев университеті, Ақтөбе, Қазақстан

Ш.У. НИЯЗБЕКОВА¹

К.Э.Н.

Г.С. КАЛДЕНОВА¹

К.Э.Н.

М.Г. КАЙЫРГАЛИЕВА²

К.Э.Н.

¹Московский университет им. С.Ю. Витте, Москва, Россия

²Баишев университет, Ақтөбе, Қазақстан

Abstract. The theoretical foundations of economic mechanism of State regulation of agricultural sector and the need for public support, taking into account the natural and economic conditions for production of agricultural products in Kazakhstan, are generalized. Foreign and domestic experience is considered. The article analyzes the dynamics of the growth of livestock population, the increase in budget subsidies in the Aktobe region. Based on this study, the share of subsidies for the sectoral programs “Kulan”, “AltynAsyk”, “Sybaga”, “Yrys” was determined, which is

aimed at developing livestock production in the republic, which significantly contribute to solving the problems of purchasing breeding animals and improving the results of breeding work. According to the authors, despite the increase in livestock production, its volumes are insufficient, due to the increase in the population's consumption of meat and meat products. A significant number of livestock population are in private farms with a low level of veterinary and zootechnical services, low-productive genetic properties of animals. The volumes of investment in agricultural production of the region are shown, which allow annually commissioning new enterprises for production of agricultural raw materials and their processing. The stages of small business development in agriculture of the Republic of Kazakhstan and its main driving factors are presented. Small enterprises should play a significant role in the import substitution of goods, especially livestock products, contribute to the expansion of competition. Being more flexible in responding to changes in consumer demand, they can use local sources of raw materials, more fully take into account regional needs, and create favorable conditions for the employment of all groups of the population.

Аңдатпа. Аграрлық секторды мемлекеттік реттеудің экономикалық тетігінің теориялық негіздері және Қазақстандағы аграрлық өнім өндірісінің табиғи және экономикалық жағдайларын ескере отырып, оны мемлекеттік қолдаудың қажеттілігі жинақталған. Шетелдік және отандық тәжірибе қарастырылған. Мақалада Ақтөбе облысында мал басының өсу серпіні, бюджеттік субсидияның артуы талданған. Осы зерттеу негізінде "Құлан", "Алтын асық", "Сыбаға", "Ырыс" салалық бағдарламалары бойынша республикадағы мал шаруашылығын дамытуға бағытталған субсидиялар үлесі, асыл тұқымды малдарды сатып алудың мәселелерінің шешіміне, асылдандыру жұмыстарының нәтижелерін жақсартуға елеулі дәрежеде ықпал ететіні анықталған. Авторлардың мәліметтері бойынша, мал шаруашылығы өнімдерін өндірудің ұлғаюына қарамастан, халықтың ет және ет өнімдерін тұтынуының өсуіне байланысты оның көлемі жеткіліксіз. Мал басының едәуір саны мал дәрігерлік және зоотехникалық қызмет көрсету деңгейі төмен, малдардың өнімділігі төмен генетикалық қасиеттері бар жеке қосалқы шаруашылықтарда орналасқан. Жыл сайын ауыл шаруашылығы шикізатын өндіру және оны қайта өңдеу бойынша жаңа кәсіпорындарды пайдалануды енгізуге мүмкіндік беретін облыстың агроөнеркәсіптік өндірісіне инвестициялау көлемі көрсетілген. Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығында шағын бизнесті дамыту кезеңдері және оның негізгі қозғаушы факторлары ұсынылған. Шағын кәсіпорындар тауарлардың, әсіресе мал шаруашылығы өнімдерінің импортын алмастыруда елеулі рөл атқаруы тиіс, бәсекелестікті кеңейтуге ықпал етеді. Тұтыну сұранысының өзгеруіне неғұрлым икемді әрекет ете отырып, олар жергілікті шикізат көздерін пайдалана алады, өңірлік қажеттіліктерді толық есепке алады, халықтың барлық топтарын жұмысқа орналастыру үшін қолайлы алғышарттар жасайды.

Аннотация. Обобщены теоретические основы экономического механизма государственного регулирования аграрного сектора и необходимость его господдержки, с учетом природных и экономических условий производства аграрной продукции в Казахстане. Рассмотрен зарубежный и отечественный опыт. В статье проанализирована динамика роста поголовья скота, увеличения бюджетного субсидирования в Актюбинской области. На основе данного исследования определена доля субсидий по отраслевым программам «Кулан», «Алтын Асык», «Сыбага», «Ырыс», направленных на развитие животноводства в республике, в значительной степени способствующих решению проблем приобретения племенных животных, улучшения результатов селекционной работы. По данным авторов, несмотря на увеличение производства животноводческой продукции, объемы его недостаточны, в связи с ростом потребления населением мяса и мясопродуктов. Значительное количество скотопоголовья находится в личных подсобных хозяйствах с низким уровнем ветеринарного и зоотехнического обслуживания, низкопродуктивными генетическими свойствами животных. Показаны объемы инвестирования в агропромышленное производство области, позволяющие ежегодно вводить в эксплуатацию новые предприятия по производству сельскохозяйственного сырья и его переработке. Представлены этапы развития малого бизнеса в сельском хозяйстве Республики Казахстан и основные его движущие факторы. Малые предприятия должны сыграть существенную роль в импортозамещении товаров, особенно продукции животноводства, способствовать расширению конкуренции. Более гибко реагируя на изменение потребительского спроса, они могут использовать местные источники сырья, полнее учитывать региональные потребности, создавать благоприятные предпосылки для трудоустройства всех групп населения.

Despite the fact that there is an increase in animal husbandry, it does not correspond to the volume of subsidies allocated. Thus, in 2016-2018, the volume of subsidies paid to agriculture increased by 22%, livestock products by an average of 2%. This indicates the inefficiency of state support for animal husbandry.

Also, due to the large consumption of meat and meat products of the local population, the increase in the number of livestock is insufficient, which is 55,5% (table 4) of livestock in private farms with a low level of veterinary and zootechnical work, in connection with which low-productive and weak genetics of farm animals.

Table 4 - Share of livestock in private agriculture, thousand heads

Type of pets	OPM livestock	%	Livestock KH	%	Livestock JC	%
The big pet	220,1	54,2	152,4	37,5	33,4	8,3
The little pet	537,5	51,0	283,9	27,0	46,6	4,4
Pig	4,3	10,4	1,7	4,1	33,1	80,3
Horse	27,1	25,5	68,7	66,4	10,4	10,1
Camel	7,5	44,6	9,1	54,2	0,1	0,6
Total	796,5	55,5	515,8	35,9	123,6	8,6

Source: compiled by the authors on the basis of statistical data

One of the main objectives of the development of the agro-industrial complex is to increase the volume of agricultural production by stimulating investment to create new industries or expand existing production facilities. Currently, subsidiaries of JSC "NUH "KazAgro" provide benefits for repayment of interest rates on loans for lending products and replenishment of fixed and working capital in the framework of state support programs [6].

In this regard, in order to improve attracting investment in agriculture the Ministry of agriculture of the Republic of Kazakhstan developed and approved the rules of subsidizing on compensation of part of costs incurred by the agro-industrial complex costs when investing in investment. Subsidies are subject to all types of agricultural machinery, technological equipment, irrigation equipment, production equipment, etc. in accordance with these Rules [8].

These tools are not enough to actively stimulate agricultural entities to implement investment projects in priority sectors of the agro-industrial complex [7].

In the period from 2016 to 2018, investments in agriculture are growing (table 5).

Table 5 - Attraction of investments, million us tenge

In accounting year	Volume of investment subsidies	Volume of attracted investments in agriculture
2016 year	399,5	5 053,7
2017 year	623,4	6 347,0
2018 year	2 049,3	11 768,9

Source: compiled by the authors on the basis of statistical data

Table 5 shows that the increase in investment subsidies will contribute to a greater attraction of investment in agriculture. Every year, new production facilities for processing agricultural products and production of raw materials were put into operation. So, in 2015, renewed dairy plant LLP "Ice", commissioned a meat processing plant LLP "Aktobe meat cluster", in 2016 put into operation a plant for the production of canned meat in APK "Aibek", this year commissioned a greenhouse complex "Greenhouse Kazakhstan" with a production capacity of 6,5 thousand tons per year, with an area of 9,5 hectares [9].

General will have a positive impact on the regional economy [10].

Conclusion.

1. For sustainable management of the agro-industrial complex, agribusiness entities need funds to replenish basic (leasing of agricultural machinery) and working capital, mainly attracted from borrowed funds of financial organizations. However, depending on the characteristics of agricultural production (dependence on natural resources, low productivity and low productivity compared to other sectors of the economy), financial institutions provide short-term loans to agricultural producers with high interest rates.

The implementation of major projects will ensure the food security of the region, as well as increase the export potential, which in

Thus, according to the National Bank of Kazakhstan, the average interest rate on

loans issued to agricultural entities in the period from 2010 to 2018 was from 14 to 19% per year, and in other sectors of the economy – from 10 to 13%.

As a result, agribusiness entities pay high interest on the loan to replenish stable and current assets, which leads to an increase in the cost of production in production and reduce its competitiveness.

2. The relatively small participation of second-tier banks, microcredit organizations and credit partnerships in the financing of agricultural projects is explained by their lack of long-term sources of financing and high credit risks in the field of agriculture.

3. The main link of state regulation of agriculture in the Republic of Kazakhstan remains direct budget support for agricultural producers, the rejection of which in modern conditions is not yet feasible. However, it is important to choose the right direction of direct budget support. For example, the payment of subsidies for manufactured products, which will give a real effect, and not on production.

4. In agriculture of Kazakhstan there are such elements of the economic mechanism of state regulation as financial, credit and budget, tax, price, investment, etc., aimed at the implementation of both current and future tasks of development of the agro-industrial complex. The point is for their effective and targeted use and understanding that the development of the agricultural economy largely depends on the standard of living of the rural population. It is expected to reliably ensure the food security of the country and sustainably develop the production potential of agriculture in real market conditions.

Список литературы

1 Қазақстан Республикасының индустриалды-инновациялық дамуының стратегиясы. - 2017.- (<http://www.industria.aktobe.gov.kz>).

2 Нурумов, А.А. Государственная финансовая поддержка развития АПК РК [Текст] / А.А. Нурумов // Актуальные проблемы экономики. - 2014. - № 2 (152). - С. 87-93.

3 Фаламтор сайттары. - 2018.- (<http://www.aktobegazeti.kz>).

4 Ақтөбе облысының 2016-2020 жылдарға арналған аумақты дамыту бағдарламасы. - 2016.- (<http://www.industria.aktobe.gov.kz>).

5 Ақтөбе облысының индустриялық-инновациялық даму басқармасы. - 2018. - (<http://www.industria.aktobe.gov.kz>).

6 Ұлт жоспары – бес институционалдық реформаны жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадам. - 2015.- (<http://www.akorda.kz>).

7 Смагулова, Ш.А. Развитие агропромышленного комплекса Республики Казахстан / Ш.А. Смагулова, Г.Ж. Доскеева, Н.М. Радько // Проблемы агрорынка. - 2015.- N3.- С. 14-20.

8 Щербик, Е.Е. Источники финансирования АПК в условиях инновационного развития экономики региона / Е.Е. Щербик, Ю.П. Мищенко // Вестник Казахстанско-Американского Свободного университета. - 2014. - №2. - С. 78-83.

9 Приоритеты и перспективы развития сельскохозяйственного производства в Республике Казахстан. - 2018.- (<http://www.articlekz.com/article/6256>).

10 Бейсенғалиев, Б.Т. Проблемы и перспективы инновационного развития агропромышленного комплекса Казахстана / Б.Т. Бейсенғалиев // Вестник КарГУ им. Е.А. Букетова. - 2018.- N2.- С. 20-23.

References

1 Strategy of industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan. - 2017. - (<http://www.industria.aktobe.gov.kz>).

2 Nurumov, A.A. State financial support for the development of agriculture of the Republic of Kazakhstan [Text] / A. A. Nurumov // Actual problems of the economy. - 2014. - No. 2 (152). - PP.87-93.

3 Internet sites. - 2018. - (<http://www.aktobegazeti.kz>).

4 The program of development of the territory of Aktobe region for 2016-2020. - 2016. - (<http://www.industria.aktobe.gov.kz>).

5 Department of industrial and innovative development of Aktobe region. - 2018. - (<http://www.industria.aktobe.gov.kz>).

6 The national plan – 100 concrete steps to implement Five institutional reforms. - 2015. - (<http://www.akorda.kz>).

7 Smagulova, Sh.A. Development of agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan / Sh.A. Smagulova, G.Zh. Doskeeva, N.M. Radko/Problems of AgriMarket. - 2015.-N3.-PP.14-20.

8 Shcherbik, E. E. Sources of financing of agriculture in terms of innovative development of the economy of the region / E.E. Shcherbik, Yu.P. Mishchenko // Bulletin of the Kazakh-American Free University. - 2014. - No. 2. - PP. 78-83.

9 Priorities and prospects of development of agricultural production in the Republic of Kazakhstan. - 2018. - (<http://www.articlekz.com/article/6256>).

10 Beisengaliyev, B.T. Problems and prospects of innovative development agro-industrial complex of Kazakhstan / B.T. Beisengaliyev // Bulletin of E.A. Buketov KSU. - 2018. - N2. - PP. 20-23.

FOOD INDUSTRY OF KAZAKHSTAN IN THE EAEU

ЕЭО ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТАҒАМ ИНДУСТРИЯСЫ

ПИЩЕВАЯ ИНДУСТРИЯ КАЗАХСТАНА В УСЛОВИЯХ ЕАЭС

A.K. JUSSIBALIYEVA *¹

C.E.Sc., Associated Professor

G.I. AKHMETOVA²

C.E.Sc.

ZH. ATANIYAZOV²

C.E.Sc., Associated Professor

¹*S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Nur-Sultan, Kazakhstan*

²*K. Zhubanov Aktobe Regional State University, Aktobe, Kazakhstan*

d_aruzhan2011@mail.ru

A.K. ДЖУСИБАЛИЕВА¹

э.ф.к., қауымдастырылған профессор

Г.И. АХМЕТОВА²

э.ф.к.

Ж. АТАНИЯЗОВ²

э.ф.к., доцент

¹*С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

²*Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті,*

Ақтөбе, Қазақстан

A.K. ДЖУСИБАЛИЕВА¹

к.э.н., ассоциированный профессор

Г.И. АХМЕТОВА²

к.э.н.

Ж. АТАНИЯЗОВ²

к.э.н., доцент

¹*Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, Нур-Султан, Казахстан*

²*Актюбинский региональный университет им. К.Жубанова, Актобе, Казахстан*

Abstract. The authors analyzed the development of food industry and agriculture from the standpoint of foreign economic activity. The main problems of integration economic processes in the conditions of the Eurasian Economic Union are revealed. The structure of export and import of livestock and crop production products, ready food products of Kazakhstan with the EAEU countries by major product groups for the first half of 2019 is presented. Perspective directions of cluster formation in food production sectors are considered. A comparative analysis of production volumes of agricultural sector and food industry is presented. The interpretation in the form of tables indicating the geography of export and import of food products of the republic among the States of the Eurasian Economic Union is shown. The problems and directions of the development of agricultural production in the frame of State programs to support agricultural sector are identified. The list of government subsidized spheres of food industry of the republic has been studied. The analysis of the dynamics and indices of industrial production of food and beverages, which largely depend on the development of agriculture and food sector of economy, is shown. Long-term directions for improving agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan by 2027 were considered in seven priority sectors. The authors note that in order to assess the macroeconomic effect of functioning of the AIC within the EAEU, attention should be paid to the development of the industry in conjunction with the needs of the domestic and foreign markets.

Аңдатпа. Авторлар сыртқы экономикалық қызмет тұрғысынан азық-түлік индустриясы мен агроөнеркәсіптік кешеннің дамуына талдау жасаған. Еуразиялық экономикалық одақ жағдайында интеграциялық экономикалық процестердің негізгі мәселелері анықталған. 2019 жылдың бірінші жартыжылдығында негізгі тауар топтары бойынша ЕЭО елдерімен

development of inte-gration processes was a natural result of the growth of the international movement of goods and factors of their production [1].

One of the priorities of agricultural policy is to create the necessary conditions for the expansion of domestic production and increase the competitiveness of products of the food industry and agro-industrial complex on the basis of the formation of integration relations and improvement of state regulation. Kazakhstan's food industry and the agro-industrial sector as a whole is concentrated in the segments of food production, in the flour and starch industries, in the production of meat and meat products, as well as dairy products. The food industry of the country has a significant presence in the domestic market. However, there is a predominance of the share of imported products in a number of commodity items of the food industry.

Material and methods of research. The authors used complex methods of scientific generalization, the method of macroeconomic analysis and synthesis, the statistical method, and the graphical method. In particular, the authors used specific methods of macroeconomic research, such as the method of macroeconomic aggregation. The theoretical basis of the research within the publication was the work of domestic and foreign scientists and economists in the field of regional and international economic integration. The analytical base of the study was the regulatory legal acts in the field of economic integration of Kazakhstan in the EAEU, the Treaty on the Eurasian Economic Union, the Regulation on the Eurasian Economic Commission and other agreements concluded within the EAEU, as well as official Internet resources of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan, Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan. The main statistical and analytical materials are displayed using tables. The object of research is the dynamics of the development of the food industry and agribusiness in Kazakhstan in the EAEU. The subject of the study is the macroeconomic indicators of the development of the above sectors of the national economy and the integration factors of Kazakhstan in the single economic space (hereinafter referred to as the CES). To analyze the macroeconomic state of development and functioning of the food industry of Kazakhstan in the EAEU, the authors drew attention to the development of the industry's production, coupled with the development

of the consumption market, both internal and external.

Results and their discussion. The Eurasian Economic Union (hereinafter - the EAEU) is an international integration economic association, which is an international organization of regional economic integration with international legal personality. Currently, 5 countries are already EAEU member states: Kazakhstan, Russia, Belarus, Armenia and Kyrgyzstan. The EAEU Treaty establishes the Parties to the Eurasian Economic Union, within the framework of which freedom of movement of goods, services, capital and labor is ensured, as well as a coordinated, coordinated or uniform policy in the sectors of the economy defined by this Agreement and international treaties within the EAEU. The main directions of the coordinated macroeconomic policies of the member states within the EAEU include:

- ensuring the sustainable development of the economies of member states using the integration potential of the EAEU and the competitive advantages of each member state;
- the formation of common principles for the functioning of the economy of member states and ensuring their effective interaction;
- creating conditions for increasing the internal stability of the economies of member states, including ensuring macroeconomic stability, as well as resistance to external influences and others [2].

If we analyze the state of mutual trade of Kazakhstan with the EAEU in the current 2019, then according to the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy (hereinafter - the MNE) of the Republic of Kazakhstan, then in January – April 2019, mutual trade of the Republic of Kazakhstan with the EAEU countries amounted to 6 125.8 million USD, which is 0.1% more than in January-April 2018, including export amounted to USD 1 865.3 million (decreased by 3.8%), import – 4 260.5 million US dollars (increased by 1.9%). Of the total foreign trade turnover of Kazakhstan with the EAEU countries, 92.6% falls on the Russian Federation, 4.1% - on the Kyrgyz Republic, 3.1% - on the Republic of Belarus and 0.1% - on the Republic of Armenia [3].

Table 1 shows the commodity structure of export and import of Kazakhstan to and from the EAEU countries for January-April 2019.

As can be seen from the data of tables 1, mineral products, as well as metals and products from them, occupy a large share in the commodity structure of Kazakhstan's exports. In the commodity structure of imports of the Republic of Kazakhstan, the largest share is occupied by imports of machinery, equipment,

Рынок продовольственной продукции

Table 3 - The volume of production in the food industry, billion tenge

	2014	2015	2016	2017	2018	2019 (January- April)
Food production	298,2	310,9	381,8	446,3	502,4	496,7
Beverage production	63,1	65,6	67,9	78,1	97,3	116,3
Total production:	361,3	376,5	449,7	524,4	599,7	613

*Note: The table was developed by the authors based on the source [лк. 3].

It should be noted that support for the food industry by injecting capital investment has declined. So, in January-April 2019, the total amount of investments in fixed assets of the food industry amounted to 25.9 billion tenge, and decreased by 20.9% compared to 2018. The share of investments in the food industry amounted to only 0.9% of the total investment in fixed assets of the Republic of Kazakhstan. It should be noted that in 2018, investments in fixed assets of the food industry reached a record amount over the past 5 years and reached 32.7 billion tenge, which amounted to 1.2% of the total amount of investments in fixed assets in 2018.

The number of operating enterprises in the food industry of Kazakhstan at the end of August 2019 reached 2.7 thousand entities, which is 5.7% more than in the same period last year. Of these, 2 600 business entities

(enterprises) operate in small business, the remaining 134 - in medium-sized business, including 2 400 companies engaged in food production, and 343 companies engaged in the production of beverages.

In order to support producers of small and medium-sized businesses, the subsidiary of the National Manager of Halling «Baiterek» Fund «Damu» has been organizing exhibitions of domestic producers «ULTTYQ ÓNIM» since 2015. In 2019, the exhibition was attended by representatives of more than 500 companies from all over Kazakhstan, as well as from Turkey, Azerbaijan, South Korea and Russia.

On the basis of tabular data, called the Structure of exports and imports of the Republic of Kazakhstan by major commodity groups with the EAEU countries, we have compiled the following analytical tables 4,5.

Table 4 - Kazakhstan imports with the EAEU countries by commodity groups For January-August 2019

	Imports (thousand us dollars)		In % to the total		
	all import (by major product groups)	products of ani- mal and vegeta- ble origin, ready-made food products		total im- ports (by major product groups)	products of ani- mal and vegeta- ble origin, ready-made food products
Countries EAEU (total):	9 279 473,4	1 297 625,7	Countries EAEU (total):	100%	14,0%
Russia	8 696 299,9	1 167 024,3	Russia	100%	90,0%
Belarus	413 215,0	100 819,1	Belarus	100%	7,7%
Armenia	3 852,9	1 930,7	Armenia	100%	0,15%
Kyrgyzstan	166 105,6	27 851,6	Kyrgyzstan	100%	2,14%

*Source: The table is developed by the authors on the basis Structure of imports by main commodity groups with the EAEU countries [7].

As can be seen from the data of table 4, imports of animal and vegetable products and finished food products account for a considerable share of 14.0% of all imports by major commodity groups from the EAEU countries.

In January-August 2019, food and food products worth 1 297 626 thousand dollars US were imported from the EAEU countries. The lion's share of this group of goods was imported from Russia and amounted to 90.0%,

from Belarus - 7.7%, from Armenia - 0.15%, from Kyrgyzstan - 2.14%.

As can be seen from the data of table 5, the export of livestock and plant products and finished food products accounts for 10.0% of all exports by major commodity groups to the EAEU countries. The main trade partner of Kazakhstan among the EAEU countries in food and food products both in exports and imports is the Russian Federation.

covered from the national budget. Therefore, 1/5 of purchases of food products is carried out through state orders.

Based on the above data, it can be concluded that the food industry is import-dependent, since most sectors/sub sectors, despite the existing domestic production, are more dependent on supplies to the domestic market from other countries. In particular, the most import-dependent sectors of Kazakhstan (the share of imports in domestic consumption is more than 30%) are the production of meat products, dairy products (for example, cheese and cottage cheese, butter), tea and coffee, sugar and wine and vodka products. There is a high level of import dependence on fruits and vegetables, including fruits, fish processing products, the share of imports in domestic consumption is more than 70%. However, in the industry under consideration there are sectors aimed at both saturations of the domestic market and external markets. This is the production of pasta, flour, cereals and vegetable oils. In our opinion, this reduction in production is primarily due to a decrease in the purchasing power of consumers and the presence of inflationary trends in the country's economy, which negatively affect the dynamics of consumption of basic food products included in the consumer basket of the population.

State support of employment in the agrarian sector is one of the primary priorities of not only agrarian but also economic policy. The program for the development of productive employment and mass entrepreneurship for 2017-2021 «Enbek», which aims to promote productive employment of the population and involve citizens in entrepreneurship, plays a major macroeconomic role. One of the objectives of the implementation of the Program is training in the basics of entrepreneurship under the «Bastau Business» project, which involves unemployed persons, regardless of registration at the Employment Centers and self-employed persons with entrepreneurial potential, members of agricultural cooperatives, as well as people living in rural areas and in small cities of Kazakhstan [10].

Despite the existing import dependence on some food products, the positive dynamics of growth in production, the contribution of the food industry in the GDP of Kazakhstan remains stable. At the same time, the share of the industry in the volume of manufacturing industry in 2018 is high - 23.8%. According to the results of 2018, the share of the food industry in the total volume of industry is 8.9%. In the production of food industry in the context of commodity groups, high growth in value vol-

umes is expressed by a high rate of growth in prices for food products. It should be noted that the growth in the value of the food industry amounted to 39.8%, while physical volumes on average increased by 3.5%. Thus, during the period from 2015 to June 2019, food prices increased by more than 30%. The consumer price index in May 2019 compared to December 2018 amounted to 104.2%. Food prices for January-June 2019 increased by 4.8% [Ik. 3].

It can be stated that the import dependence of the country has been formed for the main food products. In order to assess the macroeconomic effect of the development of the food industry and the agricultural sector of Kazakhstan and their readiness to operate in the EAEU, attention should be paid to the development of the manufacturing industry, coupled with the development of the consumer market, both internal and external (in particular, the markets of Russia, Belarus, Armenia and Kyrgyzstan).

Conclusion:

1. The main trading partner of Kazakhstan among the EAEU countries in food and food products, both in export and import is the Russian Federation.

2. In the food industry in the context of commodity groups, high growth in value volumes is expressed by a high rate of growth in prices for food products. The production of food and beverages in Kazakhstan depends to a great extent on the development of production of agricultural goods, as well as food products.

3. The food industry is import-dependent, as most sectors / sub sectors, despite the development of domestic production, are more dependent on supplies to the domestic market from other countries.

4. Dynamic development and significant expansion of production capacities of agriculture and agro-industrial sector is multiplicatively connected with active state support of these spheres, subsidizing and concessional lending of economic entities and enterprises-producers of agricultural and food products to increase the presence of domestic goods in domestic consumption, as well as the development of new export markets.

Список литературы

1 Джусибалиева, А.К. Макроэкономическое развитие отраслей экономики в условиях ЕАЭС [Текст] / А.К. Джусибалиева, М.Д. Сайымова // Экономика и статистика. -2016. -N3.- С. 8-23.

2 Договор о Евразийском экономическом союзе. -2019.- ([http// www.economy.gov.kz](http://www.economy.gov.kz)).

3 Данные официального интернет-ресурса Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан.-2019.- (<http://www.stat.gov.kz>).

4 О взаимной торговле Республики Казахстан со странами ЕАЭС в январе-апреле 2019 года.-2019.-(<http://zakon.kz>).

5 Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы].-2017.-(<http://www.moa.gov.kz>).

6 Экспресс-информация. Итоги работы промышленности в январе-июне 2019 г. - 2019.- (<http://www.stat.gov.kz>).

7 Экспресс-информация. Структура импорта и экспорта по основным товарным группам со странами ЕАЭС.-2019.-(<http://www.stat.gov.kz>).

8 Меры государственной поддержки предприятий пищевой промышленности // Национальная палата предпринимателей Республики Казахстан «Атамекен».- 2019.- (<http://www.atameken.kz>).

9 Джусибалиева, А.К. Направления реализации аграрной политики Казахстана [Текст] / А.К. Джусибалиева, Н.Т. Байкадамов., Б.З. Жумагалиева // Проблемы агро-рынка.-2019.-N3.-С. 34-42.

10 Бодаухан, К. Проблемы внутренней миграции и занятости в аграрном секторе Казахстана [Текст] / К. Бодаухан, А.К. Джусибалиева, Б.Ж. Болатова // Проблемы агро-рынка.-2019.-N1.-С. 171-180.

1 Jussibaliyeva, A.K. Macroeconomic development of economic sectors in the EAEU [Text] / A.K. Jussibaliyeva, M.D. Saiymova // Economics and statistics.-2016.-N3.-PP.8-23.

2 Treaty on the Eurasian economic Union.- 2019.- (<http://economy.gov.kz>).

3 Data of the official Internet resource of the Committee on statistics of the Ministry of national economy of the Republic of Kazakhstan.- 2019.-(<http://stat.gov.kz>).

4 On mutual trade of the Republic of Kazakhstan with the EAEU countries in January-April 2019.-2019.(<http://zakon.kz>).

5 State program on development of agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021.-2017.-(<http://moa.gov.kz>).

6 Express information. The performance of industrial sector in January-June 2019.-2019.- (<http://stat.gov.kz>).

7 Express information. Structure of imports and exports by main commodity groups with the EAEU countries.-2019.-(<http://stat.gov.kz>).

8 Measures of state support of food industry enterprises. // National chamber of entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan «Atameken».-2019.-(<http://atameken.kz>).

9 Jussibaliyeva, A.K. Directions of realization of agrarian policy in the Republic of Kazakhstan [Text] / A.K. Jussibaliyeva, N.T. Baikadamov, B.Z. Zhumagaliyeva // Problems of AgriMarket.-2019.-N3.-PP.34-42.

10 Bodaukhan, K. Problems of internal migrations and employment in the agrarian sector of Kazakhstan [Text] / K. Bodaukhan, A.K.Jussibaliyeva, B.Zh. Bolatova // Problems of AgriMarket.-2019.-N1.-PP.171-180.

References

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Мақала авторлары мерзімді басылымдардағы материалдарды, интернет-ресурстарды, сондай-ақ ұн тарту өнеркәсібін Қазақстан Республикасында және шет елдерде дамыту бойынша жүргізілген зерттеулер барысында алынған мәліметтерді пайдаланды.

Зерттеуді авторлар келесі зерттеу әдістерін қолдана отырып жүргізді:

– сипаттау әдісін авторлар мақаланың негізі ретінде Қазақстанның ұн тарту өнеркәсібі туралы мәліметтерді жинау және талдау процедураларын қолданған кезде пайдаланды;

– салыстырмалы талдау және жалпылау әдісі, зерттеліп отырған мәселе бойынша ғылыми мақалалардың материалдарды қолданғанда пайдаланылды;

– сараптамалық-логикалық әдіс, бұл әдісті авторлар зерттеу нысанының дамуын болжауда пайдаланды;

– авторлар зерттеу нәтижелерін жалпылау және қорытынды жасау үшін абстрактілі-логикалық әдісті қолданды.

Зерттеу барысында Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің ресми статистикалық ақпараты, сондай-ақ Астық жөніндегі Халықаралық Кеңестің (IGC) соңғы бес жылдағы мәліметтері зерттелді, ұн тарту өнеркәсібін дамыту үшін сыртқы және ішкі нарықтардың сегменттері және өндірілетін өнімнің негізгі тұтынушыларына талдау жүргізілді.

Мақаланы жазу кезінде авторлардың негізгі міндеттері Қазақстандағы ұн тарту өнеркәсібінің қазіргі кездегі дамуын қарастыру болды, сонымен бергі шет елдермен салыстырғанда саланы дамытудың басым бағыттары зерттелді. Осыған сүйене отырып, негізгі оң және теріс факторларға талдау жүргізілді.

Нәтижелер және оларды талқылау. Қазақстанда 2011 жылдан бастап бидай дақылдары егістігінің төмендеуі байқалады. 2011 жылдан бастап 2019 жылға дейін егістік алаңы 1,069 мың гектарға азайтылды. Майлы дақылдар, жемшөп және бұршақты дақылдар дөңді дақылдарды алмастырып отыр (1 кесте).

1 кесте – Қазақстандағы астық егістігінің алаңы, мың га

Егістік алаңының га/жж.	2015ж.	2016ж.	2017ж.	2018ж.	2019ж.
астық	14 982	15 404	15 405	15 150	15 400
о.ішінде бидай	11 771	12 437	11 977	11 410	11 400
Ескерту – мәліметтер негізінде құрастырылған [1, 2].					

Ауыл шаруашылық ғалым қызметкерлерінің мәліметтері бойынша Қазақстанның барлық астық өсетін аймақтарында, болашақта егін өнімділігіне қолайлы жағдайлар қалыптасуда: қолайлы географиялық орналасуы, қолайлы климаттық жағдайы, жоғары өндірістік әлеует және жоғары сапалы бидайды өсіру үшін бай тәжірибе [3].

Біріккен Ұлттар Ұйымының Азық-түлік және ауыл шаруашылық ұйымдарының (FAO) болжамына сәйкес, бидай өндірісінің әлемдік өсімі 2020 жылға қарай 11% құрайды деп күтілуде. Қазақстан астық өндірісін негізінен өнімділікті 40%-ға арттыру арқылы өсіреді [4].

2018-2019 маркетингтік жылы астық экспорты астық жөніндегі Халықаралық кеңестің есебінде 9,5 млн тоннаға болжам жасалған. Өткен маусымда 0,3 млн тоннаға көп астық экспортталды.

Соңғы жылдары Қазақстаннан экспортталатын астықтың орташа мөлшері (астыққа қайта есептегендегі ұн) 7,5-8,5 млн тонна деңгейінде. Бұл көлемдегі ұн физикалық көлемнің үштен бір бөлігін алады, ал

ақшалай түрде – табыстың жартысына жуығы [5].

Қазақстандық бидайдың негізгі экспорттық нарығы – Орталық Азия елдері, атап айтқанда Өзбекстан, Тәжікстан және Ауғанстан. Бұл елдерге астық экспорты жылдан-жылға артып келеді.

Қазақстандық астықтың белсенді сатып алушылары – Еуропалық Одақ елдері, Таяу Шығыс аймағының елдері және Қытай. Қазақстан БАЭ мен Түркиядағы басқа астық өндірушілермен бәсекелеседі. Сондай-ақ астық ең жақын көрші – Ресейге экспортталады. Сонымен бірге астық негізінен ТМД елдерінен импортталады [6].

Қазақстанның ұн тарту саласы – бұл тек қазақстандық өсімдік шаруашылығының ғана емес, сонымен бірге тұтастай ауыл шаруашылық саласының локомотиві. Соңғы 15 жылда Қазақстанның ұн тарту өнеркәсібі өндіріс көлемін 2,2 еседен жоғары, ал ұн экспортын 13 еседен жоғары арттырды. Қазақстан бидай ұнын сыртқы нарықта тұтынуға қарағанда көп сататын әлемдегі жалғыз ел болып табылады. Бидай ұнын жан басына шаққандағы өндіру және

Рынок продовольственной продукции

экспорттау бойынша Қазақстан әлемде бірінші орында тұр [7].

Қазақстан сонымен қатар бидай ұнын экспорттау бойынша әлемдік көшбасшы

болып табылады және соңғы 15 жыл ішінде әлемдегі көшбасшылардың үштігіне кірді (2 кесте).

2 кесте – Әлемдегі ірі ұн экспорттаушылар, мың тонна

Елдер / маркетингтік жыл	2016-2017 жж.	2017-2018 жж.	2018-2019 жж.
Түркия	5 318	5 000	4 900
Қазақстан	3 194	3 400	3 300
Аргентина	1 008	1 050	950
Иран	310	495	950
ЕО	1 094	850	800
Пәкістан	854	800	800
Украина	562	599	500
Ескерту – [қараңыз 8]			

Ұн өндірісінің дамуы экономиканың басқа салаларын дамытуға үлкен мультипликативті әсер етеді. Теміржол көлігі, сауда, энергетика – бұл ұн тарту өнеркәсібіне қатысты негізгі бағыттар. Астықты қайта өңдеу елдің астық нарығын дамытудың ғана емес, сонымен бірге тұтастай аграрлық өнеркәсіптік кешенді дамытудың қуатты факторы болып табылады.

2018-2019 маркетингтік жылы Қазақстаннан бидай ұнының экспорты бір жыл бұрынғы 3,4 млн тоннаға қарағанда 3,3 млн тонна деңгейінде болжам жасалды. Тауар жеткізілімінің төмендеуінің себептерінің бірі – ағымдағы маусымда оның өндірісінің күтілетін төмендеуі.

Астық жөніндегі Халықаралық кеңестің болжамына сәйкес, 2018-2019 маусымда

бидай ұны бойынша әлемдік сауда көлемі 2017-2018 маркетинг жылының нәтижесімен салыстырғанда 100 мың тоннаға артатын болады және 17,2 млн тоннаға жетеді. Бұл көрсеткіш 2016-2017 маркетингтік жылдағы рекордтық деңгейден кейін екінші орынды алады (17,7 млн тонна) [9].

Ағымдағы маусымдағы маңызды оқиға, негізгі экспорттаушылар арасында Иран позициясының нығаюы болмақ. Иран 2018-2019 маусымда өнім жеткізілімдерін ұлғайта алатын 2017-2018 маркетинг жылының ТОП-10 экспорттаушыларының бірі болады. Әлемдік нарықтағы Иран ұнының болжамды ұлғаюы бәсекелестікті күшейтеді және болашақта басқа негізгі елдерден өнімдер экспорты өсуінің шектеуші факторы болады (3 кесте) [қараңыз 9].

3 кесте – Ұнның экспорты жалпы көлеміндегі үлестің өзгерісі, %

Елдер / маркетингтік жыл	2017-2018 жж.	2018-2019 жж.
Түркия	29	28
Қазақстан	20	19
Аргентина	6	5
Иран	3	3
ЕО	5	5
Пәкістан	5	5
Украина	3	3
Басқа	29	29
Ескерту – [қараңыз 8].		

2018-2019 маркетингтік жылы бидай ұнының ірі импорттаушысы Ауғанстан болып қала береді, оған бір жыл бұрын жеткізілген 2,8 млн тоннаға қарсы 3 млн тонна жеткізілетін болады (4 кесте).

Ұнды шетелдік сатып алушылардың артуына байланысты республикада бидайдың жалпы жиылымы төмендеді. Сонымен қатар, Ауғанстанда өңдеу қуаттарының тап-

шылығы негізгі болып қалып отыр [қараңыз 8]. 2018 жылғы сәуірде ұнның импортын азайту үшін Ауғанстан осы өнімдерді Қазақстаннан әкетуге баж салығын 5%-ға дейін азайтты. Сонымен қатар, қазақстандық бидайды сатып алатын ұн өндірушілер үшін бидайға баж салығы 2,5%-ға дейін төмендетілді.

4 кесте – Әлемдегі ірі ұн импорттаушылар мың, тонна

Рынок продовольственной продукции

Елдер / маркетингтік жыл	2016-2017жж.	2017-2018жж.	2018-2019жж.
Ауғанстан	2999	27 778	3 000
Ирак	2393	2 825	2 700
Өзбекстан	863	965	875
Ангола	805	800	830
Бразилия	593	700	700
Судан	583	600	620
Сирия	531	500	550
Ескерту – [қараңыз 8].			

Дегенмен, Ауғанстан үкіметі Ауғанстандағы қиын экономикалық жағдайға байланысты жабылған қайта өңдеу зауыттарына оралу үшін бидай импортын ұлғайтуды мақсат етіп отыр.

Қазақстан ұнының негізгі экспорттық бағыттары – Орталық Азия және Ауғанстан елдері. Қазіргі уақытта Ауғанстан – Қазақстан үшін өнімді өткізетін жалғыз ірі нарық. Алайда, бұл позиция күшті емес және ол жоғалуы мүмкін. Атап айтқанда, егер астықтың бағасы көтерілсе, Пәкістан ауған нарығына оралып, Қазақстанды ығыстыруы мүмкін. Әсіресе, ауған нарығы ерекше сапалы ұнды қажет етпейтін болса, оны басқа нарықтардан да сатып ала алады.

Ұн тарту өнеркәсібі саласындағы соңғы жылдардағы үрдістердің бірі – Орталық Азия елдері ұн импортының көлемін біртіндеп азайтып, астық сатып алуға көшуде. Қазақстанның ұн экспортына қатысты жағдай біртіндеп нашарлай түсуде.

Өзбекстанға (әкетілетін бидай ұнына акциз салығын енгізу) және Тәжікстанға (астық пен ұн импорты бойынша сараланған ҚҚС енгізу) осы елдердің саудаға тарифтік емес шектеулерді қолдануымен байланысты қазақстандық ұнның жеткізілуі төмендеді.

Ауғанстан Қазақстаннан ұн экспортының негізгі нарығына айналды. Алайда бұл Қазақстан үшін нарықты белсенді жаулап алу мен бәсекелестерді басып алу емес, қолайлы жағдайлардың болуымен байланысты болды.

Әлемдік бағаның күрт төмендеуіне орай, Ауғанстандағы Пәкістан ұнының тартымдылығы төмендеді, онда үкімет ауыл шаруашылық саласын қолдау үшін бидайдың сатып алу бағасын жоғары деңгейде белгілейді (бір тонна үшін 380 доллар). Пәкістандағы экспорттаушыларға бөлінген экспорттық субсидиялар бұл жағдайды сақтай алмады. Нәтижесінде Пәкістаннан Ауғанстанға ұн жеткізудің күрт қысқаруы, Қазақстан ұнына сұранысты арттырды [қараңыз 6].

Қазақстанның көрші мемлекеттері қазақстандық ұнның Ауғанстанға транзитіне қызығушылық танытпайды, өйткені олардың өздері осы нарықты жаулап алуға үмітті. Өзбекстан қазақстандық астықты қайта өңдеудің толлингтік сызбасын қолдана отырып, Ауғанстан нарығында Қазақстанның ұн зауыттарымен бәсекеге түсе бастады. Бір тонна қазақстандық ұнды транзиттеу үшін «Өзбек темір жолдары» тарифі 65 долларды құрады. Сонымен бірге, өзбек ұн өндірушілері ішкі тариф бойынша 22 долларға төмен төлейді, олар үшін ішкі тарифі әрекет етеді және бұл қазақстандық ұн өндірушілерді тең емес жағдайда қалдырады.

Саланың негізгі проблемалары – сату нарықтарының жоғалуы, көрші елдер тарапынан демпинг, және соның салдарынан әлемдік нарықтардағы бәсекеге қабілеттіліктің әлсіз болуы, астық тасымалдаушылардың тапшылығы, ҚҚС-ты қайтару мәселелері болып табылады.

Қазақстандық ұнның импорттаушы елдері саудада тарифтік емес шектеулерді қолдана бастады, бұл өз елдеріне ұннан гөрі астық жеткізуге қолайлы жағдай туғызды.

Қазақстандық экспорттаушылар үшін 18% ҚҚС және 5% акциз қолданылады. Сонымен бірге тасымалдау үшін сараланған теміржол тарифтері де қолданылады: ұн үшін – едәуір жоғары, ал астық үшін – едәуір төмен.

Бұған дейін Қазақстан ұнының негізгі сатып алушысы Өзбекстан болды. Бірақ үкімет бизнес жүргізу саясатын өзгертті: астық Қазақстанда сатып алынады, ал өңдеу Өзбекстанда жүзеге асырылады. Өңдеушілер салықтан толығымен босатылған. Егер өңдеуші өзінің ұнын шетелде сатса, онда оған толлинг сызбасы қолданылады: ол импортталған астықты сатып алатындығын хабарлайды және алынған өнімді экспорттауға келіседі. Экспортталғаннан кейін компания барлық ҚҚС қайтарып алады [10].

Тәжікстан да осы үлгіде әрекет етеді, сараланған ҚҚС бекітілген: ұн үшін 18% және астық үшін 10% алады.

Қырғызстан бидай импорты кезінде ҚҚС нәлдік мөлшерлемесін қолданады.

Көптеген отандық диірмендер жоғары сапаны қажет етпейтін, байытусыз ұнды Ауғанстанға жеткізеді. Сонымен қатар, қазақстандық бидай ұны дәстүрлі ауған табанан дайындау үшін ең қолайлы болып саналады.

Қазақстан ұнның Тәжікстандағы дәстүрлі нарықтары жоғалды, енді Өзбекстан мен Ауғанстанда жоғалтып жатыр. Соңғы бірнеше жыл ішінде Ауғанстан сапасыз қазақ ұнын белсенді сатып алды, бірақ қазір ол қазақ астығынан жасалған өзбек ұнын сатып алуда [қараңыз 7].

Бидай бағасының күрт көтерілуіне және Өзбекстанның астыққа сұранысының жоғары болуына байланысты, қазақстандық өндірушілерге ауыл шаруашылық өнімдерін өңдеу және экспорттау тиімсіз болады.

Демек, Ауғанстан мен Өзбекстан үшін Қазақстаннан шикізат сатып алып, оны өз ұн зауыттарында қайта өңдеу тиімдірек. Сондықтан қазақстандық саудагерлер Қазақстаннан бидайды белсенді түрде экспорттап, жергілікті диірмендерді шикізатсыз қалдыруда.

Солтүстік Қазақстан облысындағы ұн өндіретін кәсіпорындар 43% жүктелген. Қазақстан ұнының негізгі сатып алушысы Ауғанстанды Өзбекстан бәсекелестері өз жағына тартып алды. Өзбекстан, Қырғызстан және Тәжікстан, ұнға акциз салығымен Қазақстанның ұн өндірушілеріне айтарлықтай кедергі келтірді. 2012 жылға дейін Өзбекстандағы барлық ұн Қазақстаннан болатын. Соңғы алты-жеті жыл ішінде Өзбекстан Ауғанстанға ұн экспорттайтын елдердің қатарына қосылды, осылайша қазақстандық өнім экспортының үлесі азайды.

Қазақстандық ұн өндірушілер үшін тағы бір мәселе – көлік қызметі қымбаттап, астық тасымалы жабық вагондарда жүзеге асырылды, бұл Өзбекстан импорттаушылары үшін тиімді.

Ішкі нарықта сатуға шығарылған барлық жоғары және бірінші сұрыптағы бидай ұны міндетті түрде темірі бар дәрумендермен, минералдармен және басқа заттармен байытуға (байытуға) жататындығы заңмен бекітілген. Бұрын оны БҰҰ қолдайтын, қазір ұн өндіретін кәсіпорындар ұнды өз қаражаты есебінен байыта бастады. Бұл ұн өнімдерінің қымбаттауына алып келеді.

Тұжырымдар.

1. Саладағы мәселелердің болуының бір себебі, өңделген ауыл шаруашылық өнімдері саласында нақты экспорттық стратегиясының болмауы. Қазақстанда бұл кезеңде ауыл шаруашылық өнімдеріне нақты тұжырымдалған және тиімді сауда саясаты жоқ, жалпы мәселені шешу үшін қажет болып табылаты, министрліктер мен ведомстволардың өзара іс-әрекетін қамтамасыз ететін жүйе жоқ.

2. Бірыңғай сыртқы сауда саясатын қалыптастыру жұмыстарын жалғастыру қажет. Бұл мәселені шешу үшін отандық өнімді экспорттауға жауапты қадағалаушы мемлекеттік орган қажет.

Сыртқы нарықтар үшін күрес тек мемлекеттің міндеті ғана емес, ол жалпы мемлекеттік міндет, оны шешуге тығыз байланысты мемлекеттік-жеке серіктестік жағдай қажет.

Саланың мәселелерін шешу үшін астықты өңдеу және тасымалдауды ынталандыратын шараларды қабылдау қажет. Мысалы, теміржол көлігін субсидиялау. Ресейде теміржол тарифтерін субсидиялау сызбасы әр түрлі бағыттарда қолданылады. Отандық ұн импортына шектеулер енгізген және салықты көтерген серіктестерге ұқсас шараларды қолдану керек, мысалы, ұн экспортын субсидиялау.

3. Отандық ұн тарту өнеркәсібін қолдау үшін қажетті шараларды басқа елдердің, атап айтқанда Қытайдың тәжірибесін қолдану арқылы табуға болады. Қытайдағы ҚҚС 13-17% құрайды. Ауыл шаруашылық өнімдерін экспорттау кезінде Қытайда ҚҚС қайтарымы 0%, ал өңделген өнім экспорты үшін 100% құрайды.

4. Саланың мәселелерін шешу үшін жаңа логистикалық дәліздері бар жаңа өткізу нарықтарын іздеу қажет. Түркіменстан арқылы Ауғанстанға ұн жеткізуге арналған көлік дәлізін дамыту стратегиялық маңызды болып келеді, сонымен қатар қазақстандық ұн өндірушілердің экспорттық бағыттарының бірі дайын ұн өнімдерін (макарон, кондитерлік өнімдер) сатып алуға дайын Қытай болуы мүмкін.

Әдебиеттер тізімі

1 Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан. - (<http://www.stat.gov.kz>).

2 Покидаев, Д. В Казахстане намолочено 5,5 млн. тонн зерна / Д. Покидаев // Курсив. – (<http://www.kursiv.kz-news-ekonomika-2019-09-v-kazakhstane-namolocheno-55-mln-tonn-zerna>).

3 Гриднева, Е.Е. Қазақстандағы арпа нарығының даму болашағы [Текст] / Е.Е. Гриднева, Г.Ш. Калиакпарова, К.Ш. Сыздыкова // Аграрлық нарық проблемалары. – 2018. - № 4. - С.141-146.

4 Мизанбекова, С.К. Вопросы устойчивого развития зернопродуктового подкомплекса Казахстана [Текст] / С.К. Мизанбекова, Б.Б. Калыкова, И.Т. Мизанбеков // Проблемы Агрорынка. – 2018. - № 2. - С.139-147.

5 Гриднева, Е.Е. Современные тенденции развития зерновых культур в Казахстане [Текст] / Е.Е. Гриднева, Г.Ш. Калиакпарова, К.Ш. Сыздыкова // Экономика и статистика. - 2019. - № 3. – С. 62-67.

6 Посыпать голову мукой: Казахстану объявили торговую войну. - (<http://www.agroinfo.kz/posypat-golovu-mukoj-kazahstanu-obyavili-torgovuyu-voynu>).

7 Ган, Е.А. Рынок зерна и муки Казахстана: тренды развития и вызовы [Текст] / Е.А. Ган // Вестник «Верный хлеб». – 2018. - №2 (5). – С. 5-6.

8 Международный совет по зерну, IGC. - (<http://www.igc.int/ru>).

9 Мировой рынок муки: усиление роли Ирана как экспортера и развитие переработки в странах-импортерах.-(<http://www.apk-inform.com/ru/exclusive/topic/1101008>).

10 Мукомолы: в стране отсутствует четкая торговая политика. - (<http://www.24.kz/ru/news/social/item/297073-mukomoly-v-strane-otsutstvuet-chetkaya-torgovaya-politika>).

Әдебиеттер тізімі

1 Комитет по статистике Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan. - (<http://www.stat.gov.kz>).

2 Pokidaev, D. V Kazahstane namolocheno 5,5 mln. tonn zerna / D. Pokidaev // Kursiv. – (Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки. 09-v- kazahstane-namolocheno- 55-mln-tonn-zerna).

3 Gridneva, E.E. Қазақстандағы арпа нарығының даму болашағы [Текст] / Е.Е. Gridneva, G.Sh. Kaliakparova, K.Sh. Syzdykova // Аграрлық нарық проблемалары. – 2018. - № 4. - С.141-146.

4 Mizanbekova, S.K. Voprosy ustojchivogo razvitija zernoproduktovogo podkompleksa Kazahstana [Tekst] / S.K. Mizanbekova, B.B. Kalykova, I.T. Mizanbekov // Problemy Agrorynka. – 2018. - № 2. - S.139-147.

5 Gridneva, E.E. Sovremennye tendencii razvitija zernovyh kul'tur v Kazahstane [Tekst] / E.E. Gridneva, G.Sh. Kaliakparova, K.Sh. Syzdykova // Jekonomika i statistika. - 2019. - № 3. – С. 62-67.

6 Posypat' golovu mukoj: Kazahstanu ob#javili trgovuju vojnu. - (<http://www.agroinfo.kz/posypat-golovu-mukoj-kazahstanu-obyavili-torgovuyu-voynu>).

7 Gan, E.A. Rynok zerna i muki Kazahstana: trendy razvitija i vyzovy [Tekst] / E.A. Gan // Vestnik «Vernyj hleb». – 2018. - №2(5).– С. 5-6.

8 Mezhdunarodnyj sovet po zernu, IGC. - (<http://www.igc.int/ru>).

9 Mirovoj rynek muki: usilenie roli Irana kak jeksportera i razvitie pererabotki v stranah-importerah.-(<http://www.apk-inform.com/ru/exclusive/topic/1101008>).

10 Mukomoly: v strane otsutstvuet chetkaja trgovaja politika. - (<http://www.24.kz/ru/news/social/item/297073-mukomoly-v-strane-otsutstvuet-chetkaya-torgovaya-politika>).

использования объемов продовольствия. Рассчитан баланс импорта и экспорта казахстанского ассортимента продуктов питания после глубокой обработки зерновых на перерабатывающих предприятиях. Высокий потенциал пищевой промышленности республики позволяет отрасли значительно повысить масштабы производства. Республика Казахстан станет крупным экспортером, развитой индустриальной страной с широким ассортиментом экологически чистой органической продукции, что, в свою очередь, повысит качество жизни населения и обеспечит продовольственную безопасность страны.

Abstract. The place of Kazakhstan on the world grain market has been determined. Its role in the food industry and promising opportunities for the export of environmentally friendly products in the context of increasing demand for grain and its processed products in the world have been explored. One of the serious problems of this industry has been identified: the desire of flour mills to reduce costs through the use of cheap resources, including low-quality raw materials and the labor of low-skilled workers. Taking into account the peculiarities of the territorial location, the conditions for production of flour in Kostanay, North Kazakhstan and Pavlodar regions are described. The current state and indicators of utilization of production capacities of grain processing enterprises are analyzed. The dynamics of production of flour and flour products in these regions for 2018-2019 is presented. The average annual capacity of flour processing enterprises and the degree of use of food volumes were explored. The balance of import and export of the Kazakhstani assortment of food products after deep processing of grain at processing enterprises is calculated. The high potential of the food industry of the republic enables the industry to significantly increase the scale of production. The Republic of Kazakhstan will become a major exporter, a developed industrial country with a wide range of environmentally friendly organic products, which, in turn, will improve the quality of life of the population and ensure food security of the country.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, астық дақылдары, өндіріс, қайта өңдеу, өндірістік қуаттар, ұн өнімдері, экспорт, импорт, бәсекеге қабілеттілік, азық-түлік.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, зерновые культуры, производство, переработка, производственные мощности, мучные изделия, экспорт, импорт, конкурентоспособность, продукты питания.

Keywords: agriculture, grain crops, production, processing, production facilities, flour products, export, import, competitiveness, food.

Кіріспе. Қазақстанның астық нарығы неғұрлым дамыған салалық нарықтардың бірі [1]. Қазірдің өзінде астық дақылдарын ірі экспорттаушылар қатарына кіреміз. Астық экспорты жақсы, бірақ оның қайта өңделген өнімдерін экспорттау одан да тиімдірек болмақ. Қазақстанның орасан зор экологиялық таза аумақтары мен экологиялық таза азық-түлік өнімдері астық өндірісін одан әрі дамытудың перспективалық мүмкіндіктерін көрсетеді. Сондықтан ауыл шаруашылығы өндірісінде сапалы серпіліс жасау, ұн өнімдерін қайта өңдейтін кәсіпорындардың жұмысын нығайту аса маңызды деп есептейміз. Қазақстандық бидай сапасы бойынша әлемдегі ең үздіктердің біріне жатады. Сондықтан, басқа мемлекеттер Қазақстанның сапалы бидайын ұн және ұн өнімдерінің ассортиментін өндіру кезінде олардың сапасын жақсартушы ретінде пайдаланады. Ондағы негізгі мақсат түпкі өнімнің бағасын арзандату.

Қазақстандағы қазіргі кездегі ұн өндіретін кәсіпорындар – еліміздің тамақ индустриясының аса маңызды саласы: бұл

саланың дамуы Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде, ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының дамуында, шағын және орта бизнестің дамуы мен жаңа жұмыс орындарын құруда ерекше маңызға ие. Дегенмен, әлем бойынша астық өнімдеріне сұраныстың жылдан-жылға артуы бұл саланың кейбір проблемалық тұстары бар екендігін көрсетіп отыр. Қазақстандағы астық нарығының басты проблемасы – оны қайта өңдеу саласындағы жұмыстардың жүйелі ұйымдастырылмауымен тікелей байланысты.

Қазақстан Республикасының тамақ өнеркәсібінің жоғары әлеуеті салаға өндіріс көлемін едәуір арттыруға мүмкіндік береді. Қазақстан негізгі экспорттаушы, кеңейтілген экологиялық таза органикалық өнімдері бар дамыған ауыл шаруашылығының қуаты бола алады.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Қазақстандық ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспорттық әлеуетін арттыруға ықпал ететін саланы индустрияландыру міндеттерінің бірі – терең ғылыми зерттеулер және

Рынок продовольственной продукции

Оның басты себебі – 2019 жылдың жаз айында болған құрғақшылық және егін жинау кезіндегі жаңбырдың тікелей әсер етуі. Нәтижесінде астық жинау мөлшері 2018 жылмен салыстырғанда 2 млн тоннаға аз. Бұл дегеніміз ұн өнімдерінің бағасының қымбаттауына алып келеді.

1 кестеде Қазақстанның Қостанай, Солтүстік Қазақстан және Павлодар облыстарындағы ұн және ұн өнімдерін өндіру динамикасы келтірілген. Мәліметтерден көріп отырғанымыздай, қарастырылып отырған үш облыс бойынша да өнімнің басым түрлерінің жылдан-жылға артып отырғанын көреміз. Әсіресе, дәнді дақылдардан жасалған жарма, ірі тартылған ұн және

түйіршіктер мен өнімдер барлық облыста өсу көрсеткішімен сипатталады. Дегенмен, Қостанай облысында бидай мен меслиннің ұсақ тартылған ұны 2017 жылды 2016 жылмен салыстырғанда 15,1% артқан, ал 2018 жылды 2017 жылмен салыстырғанда керісінше 9,8% төмендеп отыр. Солтүстік Қазақстан облысында жаңа піскен нан өнімі 2017 жылды 2016 жылмен салыстырғанда 1 857 тоннаға немесе 5,9%, 2018 жылды 2017 жылмен салыстырғанда 2 302 тоннаға немесе 7,8% азайған. Ал Павлодар облысында макарондар, кеспелер, кускус және ұннан жасалған ұқсас өнімдерді өндіру көлемінің әр жыл сайын азайып отырғаны байқалады [7,8].

1 кесте – Қостанай, Солтүстік Қазақстан және Павлодар облыстарындағы ұн және ұн өнімдерін өндіру динамикасы 2016-2019 жж.

Облыстар	2016	2017	2018 жылмен ауытқу (+/-)	2018	2017 жылмен ауытқу (+/-)	2019 жылдың қаңтар-тамыз айларына
Бидай мен меслиннің (бидай мен қара бидайдың қоспасы) ұсақ тартылған ұны, тонна						
Қостанай	1 120 351	1 289 855	+169 504	1 163 749	-126 106	589 443
Павлодар	52 293	57 858	+5 565	66 837	+8 979	62 717
Солтүстік Қазақстан	370 531	354 691	-15 840	431 469	+76 778	217 953
Өзге де дәнді дақылдардан жасалған жарма, ірі тартылған ұн және түйіршіктер мен өнімдер, тонна						
Қостанай	2 921	4 497	+1 576	6 375	+1878	4 946
Павлодар	20 144	27 326	+7 182	32 631	+5305	19 759
Солтүстік Қазақстан	901	925	+24	1 171	+246	1 546
Жаңа піскен нан, тонна						
Қостанай	47 159	45 211	-1 948	41 874	-3337	28 365
Павлодар	38 406	39 320	+914	36 230	-3090	24 728
Солтүстік Қазақстан	31 390	29 533	-1 857	27 231	-2302	17 487
Макарондар, кеспелер, кускус және ұннан жасалған ұқсас өнімдер, тонна						
Қостанай	26 155	28 933	+2 778	27 189	-1 744	18 688
Павлодар	8 766	8 455	-311	8 231	-244	4 944
Солтүстік Қазақстан	18 662	19 113	+451	22 868	+3 755	16 586

Аталған өнім түрі бойынша талдау жасасақ, 2017 жылды 2016 жылмен салыстырғанда 311 тоннаға немесе 3,5%, 2018 жылды 2017 жылмен салыстырғанда 244 тоннаға немесе 2,6% азайған. Осы жағдайлардан Солтүстік аймақтағы үш облыста өнімнің әр түрі бойынша өндіріс тұрақсыздығы байқалады.

2018 жылы 20,8 млн тонна астық шикізаты өндірілген. Дәнді дақылдарды қайта өңдегеннен кейінгі өнімдерінің ассортименті мен көлемі келесідей:

- ұн – 4 млн. тоннадан астам;
- күрішті қоса алғандағы, ірі тартылған жарма мен ұн – 250 мың тонна;
- кеспе және макарон – 170 мың тонна;

– крахмал және сироптар – 60 мың тонна.

Бұл мәліметтерден Қазақстанның ұн өндіру саласы елдің ішкі қажеттіліктерін толық қамтамасыз етіп отырғандығын көруге болады.

2 кестеде дәнді дақылдарды қайта өңдегеннен кейінгі өнімдерінің ассортиментінің кейбір түрлері (ұн) елдің ішкі қажеттіліктерінен асып түссе, кейбір өнім ассортименттерінің (жарма, кеспе және макарондар) жеткіліксіз болғаны көрсетілген.

2 кесте Қаржы министрлігі Мемлекеттік кірістер комитетінің статистикалық деректері мәліметтерінен көріп отырғанымыздай Қазақстанның дәнді дақылдарын қайта өңдегеннен кейінгі өнім ассортиментінің

Рынок продовольственной продукции

түрлері бойынша ұн өнімі ішкі қажеттілікті толық қамтамасыз етіп отыр. Күрішті қоса алғандағы, ірі тартылған жарма мен ұн өнімдерінің импорты – 5,0%; кеспе және макарон өнімінің импорты – 19,5%. Демек,

Қазақстанның стратегиялық мүмкіндігі жоғары болып табылатын дәнді дақылдар саласын одан әрі дамыту үшін қайта өңдеу кәсіпорындарының өндірістік қуатын толық пайдалану маңызды [9].

2 кесте – Қазақстанның дәнді дақылдарды қайта өндегеннен кейінгі өнім ассортиментінің импорты мен экспортының балансы, 2018 ж.

Өнім	Отандық өнімдермен қамтамасыз етілуі, %	Импорт, %	Өндіріс, мың тонна	Экспорт, %	Ішкі тұтыну, %
Ұн	99,0	1,0	астам 4 000,0	58	42
Жарма	95,0	5,0	250,0	43	57
Кеспе және макарон	80,5	19,5	170,0	23	77

Республиканың ұн өндіру кәсіпорындарының қолда бар қуаттары елдің ішкі қажеттілігінен 2,4 есе артық және ұн экспортын тұрақты қамтамасыз ете алады.

2018 жылғы статистикалық деректер бойынша Қазақстанда ұнды қайта өңдеу бойынша кәсіпорындардың орташа жылдық қуаты мен өндіріс көлемі келесідей:

– бидай мен меслиннен жасалған ұсақ тартылған ұндарды қайта өңдеу қуаты – 9 886,4 мың тонна, ал қайта өңделгені – 3 544,1 мың тонна. Есепті жылы орташа жылдық қуатты пайдалану – 35,8%;

– жаңа піскен нанды өңдеу қуаты 644,6 мың тоннаны құрайды, ал өңделгені – 71,3 мың тонна. Есепті жылы орташа жылдық қуатты пайдалану – 42,8%;

– макарондар, кеспе, кускус және ұсас ұн өнімдерін қайта өңдеу қуаты – 309,8 мың тонна, қайта өңделгені – 157,2 мың тонна. 2018 жылғы орташа жылдық қуатты пайдалану – 50,8%. Осы мәліметтерден өндірістік қуаттылық толық пайдаланылмай келеді. Сондықтан, ұн өнімдерін қайта өңдеудің жылдық қуаттылықтарын толық пайдалану есебінен экспорт көлемін ұлғайту өзекті мәселе екендігін атап өткен дұрыс.

Келтірілген статистикалық деректер нақты болу үшін республиканың солтүстік бөлігінде орналасқан Қостанай, Солтүстік Қазақстан, Павлодар облыстарындағы ұн және ұн өнімдерін қайта өңдеу қуаттылықтарын пайдалану жағдайын қарастырамыз.

3 кестеден көріп отырғанымыздай, республика бойынша және Қостанай, Павлодар, Солтүстік Қазақстан облыстары бойынша ұн және ұн өнімдерін өндіретін кәсіпорындардың өндірістік қуаты 2018 жылы 35-50% шамасында ғана болып отыр. Тек Қостанай облысы бойынша ғана өнімнің макарон, кеспе, кускус және ұн өнімдерін қайта өңдеу түрі оң нәтижені құрап отыр (83,1%), оның өзінде 100% жетпейді.

Қарастырылып отырған облыстардың ішінде қайта өңделген өнімнің барлық түрлері бойынша Қостанай облысы республика бойынша басымдылыққа ие. Атап айтқанда, бидай мен меслиннің (бидай мен қара бидайдың қоспасы) ұсақ тартылған ұны – 44%, жаңа піскен нан бойынша – 52,8%, макарон, кеспе, кускус және ұннан жасалған өнімдер бойынша 83,1% тиеселі. Жалпы алғанда өндіріс қуаты толық пайдаланылмай отыр [10].

3 кесте – Қазақстан және оның кейбір аймақтарындағы ұн өнімдерін қайта өңдеу кәсіпорындарының өндірістік қуатты пайдалану дәрежесі (Қостанай, Солтүстік Қазақстан, Павлодар облыстары), 2018 жыл

Облыстар	Жыл басындағы қуаты	Жыл соңындағы қуаты	Есепті жылы қолданыстағы орташа жылдық қуаты	Шығарылған өнім немесе өңделген шикізаттың саны	Есепті жылы орташа жылдық қуатты пайдалану, %
Бидай мен меслиннің (бидай мен қара бидайдың қоспасы) ұсақ тартылған ұны, тонна					
Қазақстан Республикасы	9 973 252	10 644 511	9 658 515	3 622 075	37,5
Қостанай	2 329 862	2 590 824	2 507 213	1 121 559	44,7
Павлодар	157 955	193 392	158 717	55 522	35,0
Солтүстік Қазақстан	1 118 451	1 349 816	1 150 466	369 989	32,2
Өзге де дәнді дақылдардан жасалған жарма, ірі тартылған ұн және түйіршіктер мен өнімдер, тонна					
Қазақстан Республикасы	143 226	161 468	138 485	60 038	43,4

3 KAZDATA - marketingovye tehnologii.- 2019.- (http:// www.blog.kazdata.kz).

4 Ajmurzina, B.T. Қазақстанның аграрлық секторының азық-тылік қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі рөлі [Текст] / B.T. Ajmurzina, M.Zh. Kamenova, M. Bataj // Problemy agrorynka. – 2019. - №2. - B. 20-26.

5 Kapanova, S.T. Қазақстан халқы үшін азық-тыліктің экономикалық қолжетімділігі [Текст] / S.T. Kapanova, A.I.Gizzatova, S.M. Esengali-eva // Problemy agrorynka.- 2019.-№1.-B.48-55.

6 Statisticheskie dannye. Komitet statistiki MNJe RK.-2018.- (http://www.stat.kz).

7 Mukomol'nye korporacii Kazahstana pre-odoleli krizisnyj period i narastili proizvodstvo

muki.-2017.- (http:// www.forbes.kz/news/2017/01/26/ newsid_133640).

8 Zhaltyrova, O.I. Povyshenie jekonomich-eskoj jeffektivnosti mukamol'nogo proizvodstva na osnove regulirovaniya zatrat (na materialah predpriyatij Pavlodarskoj oblasti) [Текст]: mono-grafija.-Astana: KazATU, 2019.- 162 s.

9 Қазақстан Республикасы мемлекеттік кірістер комитеті.- 2019.- (http://www.kgd.gov.kz/kk/exp_trade_files).

10 Birzhanova, A. Sovremennoe sostojanie promyshlennosti v Respublike Kazahstan.- 2014.- (http://www.be5.biz/ekonomika1/ r2014/2345.htm).

МРНТИ 06.71.07
УДК 338.439

ПРОИЗВОДСТВО МОЛОКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА СҮТ ӨНДІРУ: ЖАҒДАЙЫ МЕН МӘСЕЛЕЛЕРІ

MILK PRODUCTION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: STATE AND PROBLEMS

А.Н. КАРАБАЕВА*

магистр сельского хозяйства и развития сельских территорий

Г.Я. ГУСЕВА

старший научный сотрудник

А.Н. САДЫКОВ

магистр экономики

Казахский НИИ экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

aikarabaeva@gmail.com

А.Н. ҚАРАБАЕВА

ауылшаруашылық және ауылдық аумақтарды дамыту магистрі

Г.Я. ГУСЕВА

аға ғылыми қызметкер

А.Н. САДЫҚОВ

экономика магистрі

Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан

A.N. KARABAEVA

Master in Agriculture and Rural Development

G.Y. GUSEVA

Senior Researcher

A.N. SADYKOV

Master of Economics

Kazakh research institute of economy of agro-industrial complex and rural development, Almaty, Kazakhstan

Аннотация. Исследован системный подход к организации производства молока в Казахстане, выявлены причины, сдерживающие его устойчивое развитие. Показаны особенности функционирования различных форм хозяйствования. Рассмотрена тенденция опережающего роста производственных затрат на единицу продукции по отношению к увеличению

Түйінді сөздер: өндіріс, сүт, жаңғырту, технологиялар, инновациялар, автоматтандыру, модельдік шаруашылық, жер, еңбек, қаржы ресурстары, табынды басқару, роботтандыру.

Keywords: production, milk, modernization, technologies, innovations, automation, model economy, land, labor, financial resources, herd management, robotization.

Введение. Обеспечение продовольственной безопасности страны вызывает необходимость устойчивого развития производства молока как источника сырья для выработки молочной продукции. Авторы констатируют, что с учетом дефицита качественного конкурентоспособного сырья в республике и значительных объемов импорта материалоемких транспортабельных видов молочных продуктов, возникает объективная необходимость перехода на новые технологии производства молока, позволяющие использовать преимущества инновации в репродукции, а также автоматизации технологических процессов.

Системные преобразования позволяют обеспечить рост племенных ресурсов и поступление в товарные хозяйства высокопродуктивного молочного скота, что отразится на повышении надоев молока и его качестве, снижении себестоимости сырья и росте конкурентоспособности отечественных молочных продуктов, в частности транспортабельных (сливочного масла, твердого сыра, сухого молока и т.д.).

Отмечается, что в развитии молочного производства Казахстана отсутствует системный комплексный подход к выявлению причин, обуславливающих негативные тенденции и замедляющие возможность перехода на новые технологии. Показано, что в развитии производства следует предусматривать не только наращивание объемов производства сырого молока, но и изменение качественных показателей за счет инновационного обновления. Инновации в молочном производстве имеют многоаспектное влияние, они позволяют комплексно и системно перейти к автоматизации технологических процессов; добиваться более эффективного использования ресурсного потенциала; обеспечивать возможность максимально задействовать племенные ресурсы, тем самым создавая высокопродуктивный скот. Сделан вывод о необходимости повышения конкурентоспособности производства молока и молочных продуктов в республике.

Материал и методы исследования. Анализ развития производства молока приведен в динамике за последние 5 лет в целом по республике и двум областям, в которых размещены модельные хозяйства. Расчеты основаны на материалах Комите-

та по статистике МНЭ РК, монографических исследованиях авторов.

С методической целью были изучены различные подходы к вопросу перехода на инновационный путь развития, включающий технологии по автоматизации процессов производства молока. Большинство исследователей рассматривают применение средств и систем автоматизации как возможность более рационально использовать ресурсы в целях снижения себестоимости производства сырого молока [1,2]. Тогда как другие делают упор на систему «Управления стадом», чтобы добиться роста продуктивности коров, увеличения продолжительности их продуктивного использования и снижения себестоимости производства сырого молока [3,4]. При этом ученые Казахстана, утверждая необходимость перехода на новые технологии, ведущим направлением считают инновации в репродукции [5]. Подчеркивая, что модернизация ферм даст экономический эффект лишь при обеспечении товарных хозяйств высокопродуктивным стадом.

В соответствии с поставленными задачами используются различные методы исследований: экономико-статистический – при оценке современного состояния производства молока; абстрактно-логический и монографический – при оценке функционирования модельных хозяйств и расчете снижения потерь от внедрения системы «Управление стадом».

Результаты и их обсуждение. Развитие производства молока в Казахстане характеризуется рядом особенностей. Во-первых, наблюдается стабильный прирост производства во всех категориях хозяйств (2,9% в год за период 2013-2018 гг.). Во-вторых, около 74% производства сырого молока сосредоточено в мелких натуральных хозяйствах населения, не имеющих основы для ведения интенсивного молочного производства (прочной кормовой базы и высокопродуктивного скота). В-третьих, сохраняется тенденция экстенсивного ведения хозяйства, где темпы прироста поголовья коров опережают повышение его продуктивности. Это отражается на росте затрат на производство единицы продукции, конкурентоспособности сырого молока и продукции его переработки.

Рынок продовольственной продукции

Наряду с этим прослеживаются и позитивные направления, а именно: создаются предпосылки к инновационному пути развития через трансферт и адаптацию технологий по автоматизации технологических процессов в производстве молока.

Исследования, проведенные в модельных хозяйствах, показывают, что на базе племенных хозяйств, обладающих достаточным потенциалом земельных, трудовых и финансовых ресурсов в сочетании с наличием породистого высокопродуктивного племенного скота, возможно использование новых технологий. При этом опыт товарного хозяйства ИП «Каримов», где отсутствуют собственные земельные ресурсы и были закуплены по импорту дорогостоящие нетели и оборудование по автоматизации технологических процессов, указывает на высокие затраты и более низкую их окупаемость. Поэтому более целесообразно в условиях Казахстана, где еще недостаточны племенные ресурсы, завозить зарубежный скот в племенные хозяйства для селекцион-

но-племенной работы. Таким образом, производство молока в Казахстане вступает в новую стадию своего развития, преодолевая внутренние проблемы.

В настоящее время производство молока на душу населения достигает 313 кг, а потребление составляет 261 кг, из которых 13% импорт. Ежегодно ввозится молочной продукции на сумму 230-250 млн долл., с преобладанием материалоемкого транспортабельного товара. При этом, импортозамещение, а также увеличение экспорта переработанной продукции невозможно без роста объемов и конкурентоспособности отечественной продукции [6].

Современное состояние молочного производства в Казахстане характеризуется ростом объемов производства коровьего молока (таблица 1). За период 2013-2018 гг. средний годовой темп прироста составил 2,90%, в том числе в Алматинской области 2,35% и Жамбылской 2,10%. Это указывает на достаточно высокие темпы прироста производства сырого молока.

Таблица 1 – Динамика производства молока в Казахстане, тыс. тонн

Наименование	Производство молока		В том числе		
	2013 г.	2018 г.	сельскохозяйственные предприятия	крестьянские хозяйства	хозяйства населения
Казахстан в т.ч.	4 890,7	5 642,3	381,3	1 106,0	4 154,9
Алматинская	671,0	753,5	38,2	152,2	563,1
Жамбылская	281,8	312,3	8,2	65,1	239,0

Примечание – составлена на основе данных Комитета по статистике МНЭ РК

Однако следует отметить, что прирост производства обеспечен преимущественно за счет увеличения поголовья коров, тогда как продуктивность молочных коров остается еще низкой. В среднем по республике средний годовой темп прироста поголовья коров по всем категориям хозяйств составил 4,2%, а продуктивности – только 0,5%.

Это обусловлено тем, что 56% поголовья коров сосредоточено в хозяйствах населения, где содержится преимущественно беспородный скот. Поэтому средний надой молока на одну дойную корову по республике составляет лишь 2 407 кг, а в Алматинской области соответственно 2 636 кг и Жамбылской 2 718 кг (таблица 2).

Таблица 2 – Средний надой молока на одну дойную корову в Казахстане, кг

Наименование	Производство молока		В том числе		
	2013 г.	2018 г.	сельскохозяйственные предприятия	крестьянские хозяйства	хозяйства населения
Казахстан в т.ч.	2 280	2 340	4 105	1 869	2 407
Алматинская	2 810	2 714	5 735	2 654	2 636
Жамбылская	2 655	2 746	4 677	2 707	2 718

Примечание – составлена на основе данных Комитета по статистике МНЭ РК

В крестьянских (фермерских) хозяйствах тоже отмечается еще низкая продуктивность. Средний годовой надой молока на одну дойную корову в республике не пре-

вышает 1 869 кг, соответственно в Алматинской области – 2 654 кг и Жамбылской – 2 707 кг. Это следствие ряда причин, а именно: преобладание мелкоземельных хо-

зайств, не имеющих прочной кормовой базы и породного высокопродуктивного скота.

Более высокие показатели продуктивности молочных коров наблюдаются только в сельскохозяйственных предприятиях, а именно 4 105 кг в среднем по республике и соответственно в Алматинской области – 5 735 кг и Жамбылской – 4 677 кг. Это результат роста потенциала продуктивности племенных хозяйств и увеличения объемов реализации племенного молодняка в товарные стада [7]. Однако при этом следует заметить, что рост продуктивности сопровождается увеличением затрат на производство единицы продукции. Так, за 2013-2018 гг. средний годовой темп прироста надоя молока на одну дойную корову по республике составил 2,0%, тогда как по затратам он достиг величины 5,9%, соответственно в Алматинской области – 7,0 и 8,2%. То есть прослеживается тенденция опережающего роста затрат на производство центнера коровьего молока по отношению к увеличению продуктивности молочного скота. Идентичная тенденция наблюдается и в крестьянских (фермерских) хозяйствах, причем темпы прироста продуктивности здесь более низкие. Поэтому в республике требуется технологическая модернизация производства молока и переход на инновационный путь развития.

Применение средств и систем автоматизации, как важнейшего фактора модернизации животноводства и его инновационного развития, позволяет более рационально использовать ресурсы, а именно: трудовые, материальные (корма, электроэнергия, вода), биологические. Исследования российских ученых показали, что затраты кормов на получение одного центнера молока снижаются до 0,9-1,1 ц корм. ед. в сравнении с существующими 1,2-1,4, за счет кормления полнорационными кормосмесями; увеличивается продолжительность продуктивного использования коров до 3,7-4,0 отелов против 3; обеспечивается оптимальный микроклимат и комфортные условия содержания животных [см.1]. Кроме того, повышается престижность и привлекательность труда. Как следствие, растет молочная продуктивность коров, которая может быть доведена до 6,5-7,0 тыс. кг молока в год; увеличивается производительность труда за счет устранения тяжелого ручного труда в 1,5-2,2 раза, снижается себестоимость сырого молока на 12-15% за счет уменьшения расходов на воспроизводство скота.

Однако следует учесть и сложность автоматизации технологических процессов в производстве молока, в особенности доения, обусловленная с взаимодействием с биологическими объектами. Роботизированные системы доения, получившие распространение в странах Евросоюза, кроме преимуществ характеризуются рядом требований. Во-первых, роботизация требует высоких капитальных вложений. Во-вторых, необходим высокопродуктивный молочный скот, приспособленный к доению роботом. В-третьих, предусмотрена жесткая выбраковка коров с нестандартным выменем или нежелающих доиться роботом.

По мнению казахстанских ученых развитие молочного производства в ближайшей перспективе в республике тоже должно осуществляться по инновационному пути [см.5]. При этом ведущим направлением являются инновации в репродукции, которые дополняются грамотной селекцией, выражающейся в продуктивном долголетии. Далее необходима технологическая модернизация ферм, предусматривающая внедрение беспривязной системы содержания с автоматизацией технологического процесса доения, в частности, роботами. Именно такая последовательность инновационного пути развития производства молока предлагается в Казахстане, ввиду явного дефицита отечественных племенных ресурсов и при сложившихся высоких мировых ценах на нетелей. Восполнение племенных ресурсов возможно за счет импорта племенного скота лишь в ограниченных количествах и только в целях его дальнейшего разведения в условиях племенных заводов и репродукторов.

Из вышеизложенного следует, что автоматизация технологических процессов как фактор инновационного развития производства молока требует системного исследования и адаптации к условиям Казахстана. В рамках прикладных научных исследований в области агропромышленного комплекса по научно-технической программе «Трансферт и адаптация технологий по автоматизации технологических процессов производства молока на базе модельных молочных ферм, содержащих 100 и более дойных коров» было проведено исследование трех хозяйств.

Племенное хозяйство «Какпатас-Кордай» Жамбылской области, специализирующееся на разведении молочного скота Алтауской породы, приобрело в 2018 г. еще 194 нетели швицкой породы из Венгрии для ведения селекционно-племенной работы.

Кроме того, в хозяйство в рамках бюджетной программы было поставлено частично оборудование (в частности, для расчета рациона кормления и подготовки кормовых рецептов для скота), ветеринарные препараты, кормовые добавки. Однако оно еще полностью не укомплектовано и не осуществило переход на новые технологии.

Как модельная ферма она характеризуется достаточными, а именно: земельными, трудовыми, финансовыми ресурсами. Площадь сельскохозяйственных угодий составляет 1929 га, в том числе пашня - 68,8%, сенокосы - 0,2% и пастбища - 39%. Полевое кормопроизводство нацелено на стабильное обеспечение молочного стада в полноценных кормах (сочных и зеленых), а также в концентратах. С одного гектара кормовой пашни получено 40,9 кормовых единиц, что указывает на достаточную интенсивность ее использования.

Общая численность крупного рогатого скота молочного направления продуктивности составляет 1 065 гол., в том числе фуражных коров 604 гол. (из них Алатауской породы 410 гол. и швицкой 194 гол.). Средний надой молока на одну дойную корову составляет 4 261 кг или выше среднеобластного уровня на 55,2%. Более высокая продуктивность характерна для коров Алатауской породы, соответственна 4 694 кг, как более адаптированной к местным условиям. Производство сырого молока в целом по модельному хозяйству достигает 21 859 ц, из них реализовано только 77,2%. Это обусловлено еще высокими внутрихозяйственными расходами молока, в том числе и на выпойку телятам. Тем не менее интенсивное ведение молочного производства в модельном хозяйстве выражается в достижении высокого уровня рентабельности производства сырого молока (101,6%), что указывает на возможность вести расширенное воспроизводство, оплачивать затраты по техническому перевооружению и автоматизации технологических процессов.

СПК «Племзавод «Алматы», расположенный в Талгарском районе Алматинской области, специализируется на выращивании племенного скота и производстве товарного молока. Для эффективного ведения селекционно-племенной работы и молочного производства было закуплено на собственные средства в 2018 г. 250 нетелей Голштино-фризской породы из Нидерландов и 174 нетелей из Германии. Данное модельное хозяйство располагает значительным потенциалом для интенсивного производства молока. Его земельные ресурсы

достигают 37,5 тыс. га, из которых пашня составляет 5,8%, а пастбища и сенокосы – 94,2%. Полевое кормопроизводство размещено на площади 2,1 тыс. га, где в структуре посевов зерновые (ячмень) занимают 13,3%, кукуруза на силос – 54%, соя – 9,5% и многолетние и однолетние травы на сено – 23,2%. С одного гектара кормовой пашни получено 33 ц корм. ед., что указывает на достаточный уровень интенсивности ее использования. В целом хозяйство обеспечено собственными кормами.

Поголовье крупного рогатого скота достигает 2 361 гол., в том числе фуражных коров 1 516 гол., или 64,2%. Маточное поголовье составляет 2 162 гол., или 91,5% общей численности КРС. Численность телок всех возрастов составляет 646 гол., это идеальное соотношение с коровами для проведения селекционно-племенной работы. Поголовье коров представлено двумя породами – Голштино-фризская 906 гол. и Алатауская 610 голов. Средний надой молока на одну дойную корову в целом по племзаводу составляет 6 150 кг, а по Голштино-фризской породе достигает 7 110 кг и Алатауской – 3 660 кг, как молочно-мясной. Производство сырого молока составляет 75 522 ц в год и реализуется на перерабатывающее предприятия 92% по цене 140 тенге за литр. При этом выплачиваются субсидии в размере 35 тенге за литр сырого молока. Уровень рентабельности от ведения молочного производства достигает 44,3%, а с учетом субсидий он повышается до 80,4%. Это указывает на возможность в модельной ферме вести расширенное воспроизводство и использовать новые технологии.

Третье модельное хозяйство ИП «Каримов» расположено в Коксуйском районе Жамбылской области. Оно специализируется на производстве товарного молока, и молочная ферма по типу относится к промышленной. Им было закуплено 398 гол. нетелей, чистопородные Гольштейн из Германии. Кроме того, приобретено оборудование, обеспечивающее автоматизацию технологических процессов, а также ветеринарные препараты и вакцины. Площадь фермы всего 3 га, на которой расположены коровник, телятник и склады для кормов. Ферма практически полностью автоматизирована, в связи с чем количество работников минимальное (25 человек). За процессом доения наблюдают операторы, а доят коров роботы-дояры. Доеение происходит не по расписанию, а на добровольно-инстинктивной основе.

Особенностью ведения молочного производства данного хозяйства является отсутствие земельных ресурсов, поэтому для выращивания кормовых культур используются арендуемые земли в других хозяйствах. Общая посевная площадь составляет 1 506 га, в ее структуре доля зерновых культур достигает 48,4%, кукурузы на силос – 17,7%, многолетних трав на сено – 4,6%, люцерны под покров ячменя – 2,6% и подсолнечника на маслосемена – 6,6%. Общая питательность кормов по хозяйству составляет 65 076 ц корм. ед. или 54 ц кормовых единиц с гектара кормовой пашни. В целом хозяйство обеспечивает потребность высокопродуктивного скота в кормах и при этом еще имеется возможность продажи отдельных видов кормов с целью приобретения других их видов или для взаимобмена.

В исследуемой модельной ферме поголовье крупного рогатого скота составляет 750 гол., в том числе коровы 400 гол. из них дойные – 330 голов. Средний годовой надой на одну дойную корову составляет 9 000 кг, а на фуражную корову – 7 425 кг. Валовое производство молока достигает 29 700 ц, а объем реализации на перерабатывающее предприятие составляет 25 700 ц. Уровень товарности достаточно высок – 86,5%. Себестоимость сырого молока достигает 10 324 тенге за ц, а цена реализации соответственно 12 350 тенге за центнер. Субсидии на 1 литр молока, реализуемого на перерабатывающее предприятие, составляют 20 тенге. Уровень рентабельности реализованного сырого молока составляет 19,6%, а с учетом субсидий повышается до 39,0%. Этот показатель отражает недостаточность финансовых ресур-

сов модельной фермы, чтобы покрывать все затраты по внедрению новой технологии, основанной на автоматизации производства молока. Хотя следует отметить, что потенциал молочной продуктивности коров еще полностью не исчерпан, есть резервы ее прироста на 22,2% (до 11 000 кг) уже в ближайшие 2-3 года.

На повышение молочной продуктивности коров и снижение потерь сырого молока нацелена программная система «Управление стадом», являющаяся неотъемлемым элементом технологии по автоматизации процессов производства молока. Так как одна из ее главных функций является доклиническое диагностирование болезней коров. К примеру, часто встречающееся такое заболевание как мастит особой угрозы для жизни животных не представляет, но требует дополнительных вложений в лечение, а молоко при этом на протяжении довольно длительного периода будет непригодным для употребления и переработки, что негативно отражается на доходах хозяйства. Предотвращение мастита, а также определение его на ранней стадии с помощью системы «Управление стадом» помогает избежать дополнительных непредвиденных расходов. В настоящее время мастит – самая дорогостоящая болезнь в молочном скотоводстве. Ущерб оценивается 184 евро на корову в год [8].

Учитывая условия содержания коров, а также технологичность исследуемых модельных ферм, в расчете предотвращения потерь при выявлении мастита у коров установлен показатель в 5%. В таблице 3 рассчитаны предполагаемые потери хозяйств при мастите коров.

Таблица 3 – Потери от мастита у коров на примере модельных ферм

Наименование	ИП «Каримов»	ПХ «Какпатас-Кордай»	ПЗ «Алматы»
Средние надои молока на 1 корову, кг	9 000	4 261	6 150
Потери молока (2,5%), кг	225	106,5	153,8
Потери на 1 гол., тыс. тенге	27,8	13,8	21,5
Всего потерь, тыс. тенге	458,7	353,3	1 320,1
Примечание – составлена на основе данных хозяйств и источника [см.8]			

Таким образом, проведенные расчеты показали, что обнаружение скрыто протекающего мастита при помощи средств автоматизации позволит хозяйствам значительно снизить потери как молока, так и финансовых ресурсов.

Актуальность проблемы управления стадом в молочном скотоводстве страны сохранится и в перспективе. Необходимо перейти

от визуального контроля к контролю через измеряемые параметры; от реактивного управления (когда меры принимаются как ответная реакция на уже произошедшее отклонение параметров от нормы) к активному управлению (когда такие отклонения только намечаются, с целью активного предотвращения негативных событий); а также минимизировать влияние отрицательных индиви-

TECHNICAL AND VOCATIONAL EDUCATION FOR SPECIALISTS
IN RURAL AREAS OF KAZAKHSTAN

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛДЫҚ АУМАҚТАРЫНЫҢ МАМАНДАРЫ ҮШІН
ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ КӘСІПТІК БІЛІМ БЕРУ

ТЕХНИЧЕСКОЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ ДЛЯ СПЕЦИАЛИСТОВ
СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ КАЗАХСТАНА

G.K. SAPAROVA*

D.E. Sc, Professor

G.I. NURZHANOVA

PhD student

JSC «Financial Academy», Nur-Sultan, Kazakhstan

saparova_g.k@mail.ru

Г.К. САПАРОВА

э.ф.д., профессор

Г.И. НУРЖАНОВА

PhD докторанты

«Қаржы академиясы» АҚ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Г.К. САПАРОВА

д.э.н., профессор

Г.И. НУРЖАНОВА

докторант PhD

АО «Финансовая академия», Нур-Султан, Казахстан

Abstract. The system of technical and vocational education in Kazakhstan is presented. The basic principles of vocational training for youth employment on market are identified. A comparative analysis of the share of graduates of secondary specialized educational institutions in all regions of the republic; coverage of youth of a typical age (14-24), who studied within the State educational order and were employed in the first year after graduation; the cost of training of one specialist of secondary vocational educational institutions in the context of urban and rural areas is presented. The index of financial and human resources by the indicators of the group, the share of colleges that apply the basic principles of the dual method of training in technological, technical and agricultural professions are studied. The authors note that the implementation of breakthrough projects will provide the republican labor market with the necessary jobs at the present stage of development of the country's economy in the required specialties, including rural areas. Improvement of the structure of technical and vocational education will help to meet the growing demand for new production facilities and professional agricultural workers. Taking into account current economic trends, the authors state that one of the most vulnerable and non-competitive categories of labor resources is young specialists, whose qualifications and competencies are very important in ensuring food security of the State, and the prosperity of the Kazakhstani village.

Аңдатпа. Қазақстанда техникалық және кәсіптік білім беру жүйесі ұсынылған. Нарық жағдайында жастарды жұмысқа орналастыру бойынша кәсіби даярлаудың негізгі принциптері анықталған. Республиканың барлық облыстары бойынша орта арнаулы оқу орындары түлектерінің үлесі; мемлекеттік білім беру тапсырысы бойынша оқыған және оқуды бітіргеннен кейін бірінші жылы жұмысқа орналастырылған типтік жастағы (14-24) жастарды қамту; қалалық және ауылдық жерлерде орта кәсіптік білім беру ұйымдарының бір маманын оқытуға арналған шығындарға салыстырмалы талдау жасалған. Топ көрсеткіштері бойынша қаржылық және кадрлық ресурстар индексі, технологиялық, техникалық және ауыл шаруашылығы мамандықтары бойынша дуалды дайындық әдістерінің негізгі принциптерін қолданатын колледждердің үлесі зерделенген. Авторлар серпінді жобаларды іске асыру республикалық еңбек нарығын қажетті мамандықтар бойынша, оның ішінде ауылдық аумақтарда ел экономикасын дамытудың қазіргі кезеңінде қажетті жұмыс орындарымен қамтамасыз етуге

labor in Kazakhstan at the present stage are: improving the quality of human potential and training highly qualified personnel; providing technological and innovative breakthrough.

The creation and preservation of the competitive advantage of vocational education will be determined by the timeliness of the introduction of new technologies and, as a result, by the readiness for fundamental shifts towards the new generation educational system [1].

There is a lack of effective career guidance system in Kazakhstan. The level of specialists training does not fully meet the demands of the labor market, especially for the agricultural sector.

Obviously, today, the strategic priority for Kazakhstan is investing in education. Effective educational reform and the implementation of advanced educational strategies, including the level of socio-economic development, demographic, cultural and political factors, new socially minded milestones in the education system, depend on many external and internal factors [2].

The introduction of the latest educational programs using successful technologies and methods for training competitive professional personnel, with a set of innovative knowledge, creative abilities and a willingness to retrain, is a modern and progressive model of education.

Results and their discussion. Kazakhstan was one of the first among the countries

of independent states to begin the modernization of the T&VE system. College students were given the opportunity to assign multiple applied qualifications within the same educational institution. Legislation secures the right to receive the first working profession for free. New approaches are being developed in updating the content of educational programs for technical and vocational education (hereinafter T&VE). The labor market of the working class, necessary and significant in the modern social context, sets new challenges in the T&VE system.

The quality and accessibility of education are fundamental criteria for assessing the achievements of educational systems in the region. Information technology is a means of improving the efficiency of agricultural production, allows you to quickly analyze the state of production and make appropriate management decisions [3].

The evolution of the labor market has identified new challenges for the T&VE system, including employment. It is currently the most relevant competitiveness of graduates. In 2018, the indicator of the number of graduates of T&VE organizations trained by state order and employed in the first year after graduation has been increased by 19% and amounted to 92% in the republic (table 1).

Table 1 - The proportion of graduates of T&VE organizations who studied under the state educational order and were employed in the first year after graduation, of their total number, %

Name	Year of 2018		Year of 2019 (November)	
	In the whole region	Including in rural region	In the whole region	Including in rural region
Akmola region	99	59	97	57
North Kazakhstan region	98	53	96	50
Karaganda region	96	44	96	41
Pavlodar region	95	42	96	40
Almaty region	94	51	93	47
Kostanay region	93	56	93	53
Aktobe region	92	43	91	39
Turkestan region	92	43	93	44
Nur-Sultan city	92	-	92	-
Almaty city	92	-	90	-
Republic of Kazakhstan	92	-	92	-
West Kazakhstan region	91	42	90	41
East Kazakhstan region	91	41	92	37
Atyrau region	85	40	87	37
Mangistau region	84	39	81	33
Zhambyl region	83	34	84	37
Kyzylorda region	83	37	84	35

*Source: Compiled by the authors on the basis of the National Report on the Status and Development of the Education System of the Republic of Kazakhstan (following the results of 2018): - Astana: IAC JSC, 2018. - Section - Technical and vocational education. 392 - 410 p.

Социальные проблемы села

The largest number of graduates found jobs in Akmola, Karaganda regions and North Kazakhstan region. In general, all regions showed a significant increase in this indicator. 10 regions were able to reach and overcome the republican level. Among the lagging regions are the Mangistau, Zhambyl and Kyzylorda regions [4].

In 2018, similar to the previous year, coverage of youth of a typical age (14-24 years) of T&VE was 16.6% (table 2). According to the State Program for the Development of Ed-

ucation and Science of the Republic of Kazakhstan for 2016-2019, this indicator by 2019 should be brought up to 18%. Over the previous 3 years, the city of Almaty has been the leader, with an annual increase in the share by this indicator. Then, the highest indicators are demonstrated by Aktobe and Karaganda regions. Over the years, the average republican level has been overcome by 9 regions and 2 cities of republican significance, while Zhambyl, Turkestan and Almaty regions are lagging behind.

Table 2 - Coverage of youth of a typical age (14-24) with technical and vocational education, %

Name of regions and towns	Year of 2018	Year of 2019 (November)
Almaty city	26,5	27,0
Aktobe region	18,9	19,1
Karaganda region	19,0	19,5
Pavlodar region	18,6	18,9
Mangistau region	19,7	19,9
Akmola region	18,2	18,8
WestKazakhstan region	18,2	19,3
Nur-Sultancity	23,0	24,3
Kostanay region	17,5	17,9
Atyrau region	17,9	18,0
EastKazakhstanregion	17,3	17,8
Republic of Kazakhstan	16,6	16,9
Kyzylorda region	16,0	16,9
NorthKazakhstan region	14,1	14,3
Zhambyl region	14,0	14,9
Turkestan region	13,6	13,9
Almaty region	9,4	9,7

*Source: Compiled by the authors on the basis of the National Report on the Status and Development of the Education System of the Republic of Kazakhstan (following the results of 2018): - Astana: IAC JSC, 2018. - Section - Technical and vocational education. 392 - 410 p.

In the republic, student education at the expense of employers is at a low level, which indicates insufficient involvement of employers in the process of training T&VE specialists. In 2018, the share of students in T&VE organizations at the expense of employers fell by 0.3% and amounted to 0.6%.

The quality of training T&VE in organizations is largely depend on funding. There is a shortage of teaching staff and masters of industrial training due to the low level of salaries. In developed countries, teachers and masters of vocational training maintain their qualifications through continuous practice/internship in real production.

Expenses for training V&ET for one specialist of organization on average in the republic in 2019 amounted to 381.1 thousand tenge (table 3), which is 48.8 thousand tenge more than in 2018. Most spent on training T&VE for one specialist of organization in Almaty, Astana and Kyzylorda regions. In 5 regions, costs

are observed above the national average. In general, the dynamics of a significant increase in costs is visible in the regions, except for the Kyzylorda, Turkestan, Akmola and Aktobe regions, where average tuition costs have been decreased. The gap between the maximum and minimum costs in 2019 amounted to 189.1 thousand tenge.

In 2019, the West Kazakhstan, Pavlodar and Kyzylorda Regions continue to occupy the first three places in the index of financial and human resources in the T&VE system. At the same time, the indicators of Pavlodar and Kyzylorda regions decreased compared to 2018. Among the lagging regions are Turkestan, Atyrau and Akmola regions (table 4).

Group C indicators:

C 1 - the proportion of spending on T&VE in the costs of the local budget;

C 2 - Training costs for T&VE training for one specialist of organization;

Социальные проблемы села

Table 5 - Proportion of colleges that have introduced the main principles of dual education in technological, technical and agricultural specialties, of the total number of T&VE organizations, %

Name of regions and towns	Year of 2018	Year of 2019 (November)
Pavlodar region	90,0	91,8
Kyzylorda region	70,0	74,2
Mangistau region	65,4	69,2
Akmola region	59,0	68,4
NorthKazakhstan region	55,6	68,0
Zhambyl region	63,3	66,0
West Kazakhstan region	57,9	65,8
Atyrau region	60,0	64,0
Kostanay region	53,7	60,0
Karaganda region	42,5	55,6
Republic of Kazakhstan	52,4	55,1
Aktobe region	53,7	54,5
East Kazakhstan region	50,6	53,7
Nur-Sultancy	52,8	52,9
Almaty city	41,5	41,0
Turkestan region	38,5	40,04
Almaty region	29,7	32,9

*Source: Compiled by the authors on the basis of the National Report on the Status and Development of the Education System of the Republic of Kazakhstan (following the results of 2018): - Astana: IAC JSC, 2018. - Section - Technical and vocational education. 392 - 410 p.

So, the main activities for the modernization of vocational education, including taking into account forecasting needs in the labor market by region, can be:

- development of principles and methodology for the study of the labor market, taking into account the specifics of the development of the regional economy, its priority areas, by industry and vocational qualification groups;
- conducting comprehensive sociological studies of the labor market and the formation of a regional order mechanism for training personnel in vocational education institutions;
- the formation of social and economic orders for training by concluding agreements with enterprises of all forms of ownership and individuals with a guarantee of subsequent employment;
- the formation of a regional balance of distribution of graduates of secondary schools for further educational channels;
- organization of cooperation with labor and employment authorities, other authorities involved in the analysis and forecasting of labor requirements;
- establishing partnerships with organizations of various forms of ownership, conducting an analysis of their development trends in terms of human resources;
- participation of vocational education institutions in various professional associations, employers' unions, support for various forms of interaction with employers;
- the formation and improvement of the adaptation and professional development sys-

tem of future workers using the potential of vocational education institutions.

From the point of view of studying the relationship between the labor market in the agricultural sector and the educational services market, it is interesting to consider some aspects of the theory of human capital. In a substantial respect, the theory of human capital allows us to explain the investment aspects of people's behavior in the labor market and the problems of income distribution and economic inequality, but also to clarify the importance of education, both in the economic growth of society and in the solution of many socio-economic problems [5].

Human capital is most often defined as a combination of human knowledge, skills, abilities and motivations that contribute to the growth of his/her productive power and can be used for a certain period of time. The appropriate use of these characteristics should be profitable. Human capital consists of the natural abilities of an individual. The accumulation of human capital consists of certain costs of a person (family, company, state) aimed at maintaining health, obtaining an education; vocational training and retraining, mobility, etc. Rapidly developing information technologies are one of the main resources of modern society, and the professional success of an employee depends on the speed of processing, the ability to absorb and apply information, on his degree of critical and creative thinking, as well as on the ability to independently think and solve various problems [6].

Human capital can be increased in the process of education, training, gaining work experience. It is assumed that the investments made should pay off and make a profit. Investments in human capital characterize the time and money required for education and training. If the investment brings a return, it pays off, then only in this case they bring a higher income, that is, the investment pays off in the form of a higher salary or work that brings more satisfaction.

The rates of return act, therefore, as a regulator of the distribution of investments between different types and levels of education, as well as between the education system, the labor market and the economy as a whole. At the same time, the rates of return on education for society as a whole differ from the rates of return for an individual. In any case, the modern government should be interested in investing in education. The degree of government attitude to the education system can be expressed in terms of the proportion of government spending on it in gross domestic product [7].

For the disabled population, especially in rural areas, the main source of cash income is the social support system (pensions, benefits, targeted social and housing assistance, scholarships, etc.). In general, social security payments for urban households exceed those of rural households, with the exception of scholarships for students, since the state pays great attention to the issue of enrollment of rural youth into the higher and secondary specialized education.

To improve the quality of labor resources, quickly adapt the population to dynamically changing conditions in the labor market and meet the demand for labor, it is necessary, first of all, to increase the level of professional training of the population and to promote the spread of continuing professional education in the regions [8].

Of particular importance is the promotion of employment through training and resettlement within the framework of employer's needs, which will help unemployed, partially and self-employed citizens to find a stable job. If necessary, it is possible to train in popular specialties, to facilitate voluntary relocation from settlements with low economic potential to settlements with high economic potential and centers of economic growth in order to expand the availability of productive employment.

The widespread use of active forms of employment promotion in the framework of the Program (social jobs, youth practice, retraining and advanced training) contributed to

the activation of citizens from target groups of the population, and the youth unemployment rate (4.1%) was first recorded at a mark below the general unemployment rate in a country. The main results of the Road Map were: the implementation of almost 9 thousand projects; creation of 392 thousand jobs; referral to training and retraining of about 150 thousand people, about half of which are employed; employment of more than 192 thousand people for social jobs and jobs in the framework of youth practice. In this context, there is a special place for graduates with technical and vocational education [9].

It should be noted that the main difference between the rural labor market is the peculiarities of labor supply and demand and their inequality; low professionalism, not high recognition of new processes, innovations and low quality of the workforce. It should be noted that rural employment plays an important role in the system of market relations of the agro-industrial complex. At the same time, the modern labor market in rural areas is characterized by a decrease in the redistribution of labor from material production to services [10].

Conclusions.

1. Thus, graduates who have completed diploma with excellence are always in demand in the labor market. In 2019, 13 966 honors were graduated, which is 287 more compared to 2018 (13 679 people). The increase was 0.3%. An active tool for career coaching and enhancing the prestige of T&VE professions are World Skills professional championships. The National World Skills Kazakhstan Championship was held in 30 competencies. In the medal standings, the leading place was taken by Almaty: 5 gold, 6 silver, 5 bronze medals. The second and third places are Akmola region and the city of Nur - Sultan, with 15 and 10 medals respectively.

2. Thus, it is necessary to increase student education at the expense of employers in the republic, which will help to increase the integration of education and practice. So, the proportion of students studying at the expense of employers fell by 0.3% and amounts to 0.6% (2019 - 2,740 people, 2018 - 4,098 people).

High rates are presented for training at the expense of the state educational order. Almost a large half of the contingent of T&VE organizations (53.6% in the republic) study on a budgetary basis. In 2019, the cost of training T&VE for one specialist of organization on average in the country amounted to 381.1 thousand tenge, which is 48.8 thousand tenge more than in 2018. The gap between the max-

imum and minimum costs in the regions is 189.1 thousand tenge.

3. Despite the importance of attracting masters from production, in 2019 their share is reduced from 7% to 5.7%. In each region, the question of providing students with dormitories remains open. The number of those who wasn't provided with them decreased by 2,133 people and is 12,628 students in the country. The proportion of people provided with dormitories from the total number of those who needs dormitories was 72.5%. Despite the positive changes, the social structure in the countryside and the provision with accommodations for young people should be improved.

4. In order to increase the number of people who wish to study T&PO among a rural youth, it is important for local executive bodies to attract private investment by creating places in dormitories by building them, as well as improving the conditions of inclusive education for students with especially educational needs.

Increased funding for the remuneration of highly qualified engineering and pedagogical workers in colleges, including Masters of industrial training will reduce their deficit.

It is necessary to intensify the work on involving employers in the development of the T&VE system in order to prepare competitive students who can develop entrepreneurship in rural areas.

Список литературы

1 Кузнецова, Н.А., Зинич Л.В. Трансферт новых знаний и цифровых технологий в подготовку специалистов для агропромышленного комплекса [Текст]: материалы международ. науч.-практич. конференции, посвящ. 70-летию экономического факультета ФГБОУ ВО Омский ГАУ.-Омск: ФГБОУ, 2019.-С.362- 367.

2 Калиева, С.А. Техническое и профессиональное образование как фактор развития рынка труда в Казахстане [Текст] / С.А. Калиева, А.А. Малтабаров // Вестник КазНУ.- 2016.- № 2.- 323с.

3 Шумакова, О.В. Современная модель непрерывного аграрного образования для устойчивого развития отрасли: тренды и перспективы [Текст] / О.В. Шумакова, Т.Г. Мозжерина // Наука о человеке: гуманитарные исследования. - 2018. - №12. – С. 81-90.

4 Нурланов, Е. Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан (по итогам 2018 года) [Текст] / Е. Нурланов, М. Амангазы, Г. Ногайбаева [и др.].- Астана: АО «ИАЦ», 2018.- 434с.

5 Васильев, В.Н. Рынок труда и рынок образовательных услуг в субъектах Российской Федерации [Текст] / В. Н. Васильев, В.А. Гуртов, Е.А. Питухин [и др.]. - М., 2007.- 680 с.

6 Аюлов, А.М., Каримов Б.К. Развитие цифровизации в аграрном секторе экономики Казахстана и роль вузов в её реализации [Текст]: материалы международ. науч. конференции, посвящ. 70-летию экономического факультета ФГБОУ ВО Омский ГАУ.- Омск: ФГБОУ, 2019.- С. 397- 405.

7 Доклад о развитии человеческого потенциала в Российской Федерации за 2004 год [Текст] / С.Н. Бобылев. - М: Аналитический центр при Правительстве Российской Федерации, 2004. - 94 с.

8 Рыскулов, С.А., Нуржанова Г.И. Состояние и проблемы рынка труда на селе. Новые возможности экономического потенциала Казахстана в рамках четвертой промышленной революции [Текст]: сборник науч. трудов.- Астана: АО «Финансовая Академия», 2018.- Вып. 1. - С. 157 – 163.

9 Джусибалиева, А.К. Государственная поддержка занятости в сельском хозяйстве Казахстана [Текст] / А.К. Джусибалиева // Проблемы агрорынка.- 2018.-№2- С. 215 -225.

10 Абуов, К.К. Проблемы занятости в сельском хозяйстве Казахстана (на примере Акмолинской области) [Текст] / К.К. Абуов, Н.Е. Абдильдинова // Проблемы агрорынка.- 2018.-№3- С.193-199.

References

1 Kuznetsova, N.A., Zinich L.V. Transfer of new knowledge and digital technologies to the training of specialists for the agro-industrial complex [Text]: collection of materials of the international scientific and practical conference dedicated to the 70th anniversary of the Faculty of Economics of the Federal state budget educational higher education institution, Omsk State agrarian university. – Omsk: FSBOU, 2019. - PP. 362- 367.

2 Kaliyeva, S.A. Technical and vocational education as a factor of development of the labor market in Kazakhstan [Text]/ S.A. Kaliyeva, A.A. Maltabarov //Bulletin of KazNU. – 2016. - № 2. -323p.

3 Shumakova, O.V. The modern model of continuing agricultural education for sustainable development of the industry: trends and prospects [Text] / O.V. Shumakova, T.G. Mozherina // Human Science: Humanitarian Studies. - 2018. – № 12. – P.81-90.

4 Nurlanov, Y. National report on the status and development of the education system of the Republic of Kazakhstan (following the results of 2017)[Text]/Y.Nurlanov, M. Amangazy, G. Nogaybayeva [and etc].-Astana: IAC JSC, 2018.- 434 p.

5 Vasiliyev, V.N. The labor market and the market of educational services in the constituent

Социальные проблемы села

Результирующими показателями трудовой деятельности активно занятого сельского населения выступает валовый выпуск сельскохозяйственной продукции, услуг, который имеет относительно невысокую тенденцию роста (рисунок 1).

Объемы валового выпуска продукции сельского хозяйства находятся в зависимости от производительности труда:

- объемов производства в расчете на одно агроформирование (по видам);
- объемов производства в расчете на одного занятого сельского работника.

Примечание – составлен авторами по источнику [см. 8]

Рисунок 1 – Динамика валового выпуска продукции сельского хозяйства

Решающее значение для обеспечения эффективности трудовой деятельности в аграрном секторе экономики играет уровень подготовки кадров.

Исследование позволяет сделать вывод о том, что в сельском хозяйстве Республики Казахстан преобладают экстенсивные методы организации производственно-хозяйственной деятельности.

Экстенсивный путь имел важное значение для увеличения производства продукции на ранних этапах развития сельского хозяйства.

Вместе с тем, исторический опыт развития большинства стран мира показывает, что основным и наиболее перспективным направлением развития сельского хозяйства является интенсификация.

Основные тренды мирового опыта интенсификации труда в сельском хозяйстве сосредоточены по таким направлениям, как противодействие миграции и урбанизации, превалирование социального развития сельских территорий, политика развития инновационных сел, инвестиции в подготовку и переподготовку кадров, пятилетнее обучение фермерскому хозяйству [10].

Проблемы обеспеченности высококачественными трудовыми ресурсами в сельскохозяйственной отрасли Казахстана во многом связаны с падением престижа аграрного труда в связи с отставанием внедрения новых инновационных производств в аграрном секторе и низким уровнем

заработной платы.

Также следует отметить, что сельские территории обладают слабым социально-демографическим притяжением, хотя они имеют значительные резервы развития социальной инфраструктуры.

В общем виде основные проблемы обеспеченности села качественными трудовыми ресурсами, повышения эффективности их использования представлены на рисунке 2.

Все эти вопросы успешно может решить инновационный проект «Сельский туризм» (рисунок 3).

В качестве прогнозируемых показателей экономического эффекта предлагаемого проекта можно рассматривать:

- увеличение экономической активности трудовых ресурсов в сельских территориях;
- рост производительности труда в системе функционирования агроформирований;
- рост рентабельности аграрных производств;
- увеличение объемов производства.

Экспертные прогнозируемые показатели экономического эффекта в рамках предлагаемых мероприятий по повышению эффективности использования трудовых ресурсов в сельском хозяйстве представлены в таблице 1.

Выводы

1. Эффективность использования трудовых ресурсов в первую очередь характеризуется производительностью труда, которая выражает связь между объемом сельскохозяйственного производства и затратами труда.

2. Для повышения эффективности использования трудовых ресурсов в сельском хозяйстве необходимо совершенствование аграрной политики.

3. Сельскохозяйственные кадры следует рассматривать как равноправных партнеров и союзников других отраслей экономики, городских территорий.

4. Фундаментальный аспект в данном направлении – развивать социальную инфраструктуру села, проводить реформирование, учитывая все аспекты жизни сельского населения.

Список литературы

1 Зубарева, Ю.В. Проблемы ведения агробизнеса и направления их решения [Текст] / Ю.В. Зубарева, Л.М. Пилипенко // Фундаментальные исследования. – 2016. – № 12(4). – С. 858-862.

2 Молдашев, А.Б. АПК Казахстана: проблемы развития и поиск их решения [Текст] / А.Б. Молдашев // Проблемы агрорынка. – 2016. – №3. – С. 7-13.

3 Ермолаева, С.Г. Рынок труда [Текст]: учеб. пособие / С.Г. Ермолаева – Екатеринбург: Уральский университет, 2015. – 108с.

4 Трудовые ресурсы.–2018.–(<http://www.ru.wikipedia.org/wiki/>).

5 Radhakrishna, A. A. Study on The Effect of Human Resource Development On Employment Relations [Text] / A.A. Radhakrishna, R.Satya Raju // IUP Journal of Management Research. Business Source Complete. – 2015. – №2. – PP. 156-167.

6 Статистика и анализ трудовых ресурсов. – 2018. – (<http://http://www.grandars.ru/student/statistika/trudovye-resursy.html>).

7 Экономика сельского хозяйства [Текст]: учебник / под ред. Н. Я. Коваленко. – М: Юрайт, 2018. – 406 с.

8 Статистический сборник «Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан за 2014-2018 годы». – Нур-Султан: Комитет по статистике МНЭ РК.– 2019.–207 с.

9 Статистический сборник «Занятость в Казахстане за 2014- 2018 годы». - Нур-Султан: Комитет по статистике МНЭ РК. – 2019. – 248 с.

10 Абакарова, Р.Ш. Регулирование сельского хозяйства. Положительные стороны зарубежного опыта [Текст] / Р.Ш. Абакарова // Вестник ИрГТУ.– 2015.– № 1(96).– С. 129-132.

Spisok literatury

1 Zubareva, Ju.V. Problemy vedenija agrobiznesa i napravlenija ih reshenija [Tekst] / Ju.V. Zubareva, L.M. Piliipenko // Fundamental'nye issledovaniija.– 2016.- №12(4).- S. 858-862.

2 Moldashev, A.B. APK Kazahstana: problemy razvitija i poisk ih reshenija [Tekst] / A.B. Moldashev // Problemy agrorynka. – 2016. – №3.- S. 7-13.

3 Ermolaeva, S.G. Rynok truda [Tekst]: ucheb. posobie / S.G. Ermolaeva – Ekaterinburg: Ural'skij universitet, 2015.–108s.

4 Trudovye resursy.–2018.–(<http://www.ru.wikipedia.org/wiki/>).

5 Radhakrishna, A. A. Study on The Effect of Human Resource Development On Employment Relations [Text] / A.A. Radhakrishna, R.Satya Raju // IUP Journal of Management Research. Business Source Complete. – 2015. – №2.- RR. 156-167.

6 Statistika i analiz trudovyh resursov. – 2018. – (<http://http://www.grandars.ru/student/statistika/trudovye-resursy.html>).

7 Jekonomika sel'skogo hozjajstva [Tekst]: uchebnik / pod red. N.Ja. Kovalenko. – M: Jurajt, 2018. – 406 s.

8 Statisticheskij sbornik «Sel'skoe, lesnoe i rybnoe hozjajstvo v Respublike Kazahstan za 2014-2018 gody». – Nur-Sultan: Komitet po statistike MNJe RK. – 2019. – 207 s.

9 Statisticheskij sbornik «Zanjatost' v Kazahstane za 2014- 2018 gody». -Nur-Sultan: Komitet po statistike MNJe RK. – 2019. – 248 s.

10 Abakarova, R.Sh. Regulirovanie sel'skogo hozjajstva. Polozhitel'nye storony zaru-bezhnogo opyta [Tekst] / R.Sh. Abakarova // Vestnik IrGTU. – 2015. – № 1(96). – S. 129-132.

тар, озық технологиялар, өндірістің жоғарғы ғылыми-техникалық деңгейі, экономиканың шикізат өндіруге ғана емес – әлемдік нарықтың құбылмалы конъюктурасына тәуелді болмауға, бәсекелестік мүмкіндікті арттыруға жағдай жасайды [2]. Осы мүмкіндіктерді еліміздің барлық салаларында, әсіресе ауылдың әлеуметтік инфрақұрылымдық жүйесіне тиімді және тез арада енгізу аса маңызды.

Қазіргі кезде аймақтардың экономикалық жағдайын және олардың тұрақты даму мәселелерін ғылыми зерттеулерде антропоцентристік тәсіл ерекше маңызға ие. Оның негізінде адамның өмір сүру сапасын, оның қажеттілігінің өзгермелі әрекетін, әлеуметтік-экономикалық кеңістік аясын зерттеуге болады. Бұл адам ресурстарының жан-жақты дамуын қамтамасыз етіп отырған – инфрақұрылым саласы.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Ауылдық елді мекендердің әлеуметтік инфрақұрылымын дамытуды зерттеуші мамандардың кеңейтілген ғылыми зерттеулеріне қарамастан бұл мәселе әлі де өзекті болып табылады және әрі қарай дамытудың жолдарын қажет етеді. Осыған орай тақырыпты зерттеу кезінде отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеу жұмыстарымен Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің мәліметтері, аграрлық секторды ғылыми-аналитикалық зерттеу бағытындағы журналдар негізге алынды.

Ауыл шаруашылығы саласында болған ұзақ мерзімдегі дағдарыс ауылдың әлеуметтік саласының дамуына кері әсер етті. Ауыл шаруашылығы саласындағы тиімділік белгілі бір дәрежеде ауыл тұрғындарының әлеуметтік инфрақұрылым деңгейіне байланысты. Өйткені, оны ұсынатын ұйымдар еңбек процесінде және еңбекті молайту процесінде жұмысшыларға қажетті жағдайлар жасауда шешуші рөлге ие. Сонымен қатар, әлеуметтік инфрақұрылымның дамуы ауыл шаруашылығы жұмысшыларының өнімділігіне әсер етіп қана қоймайды, ол басқа көрсеткіштермен қатар ауыл тұрғындарының өмір сүру деңгейі мен сапасының көрсеткіші болып табылады.

Қазіргі уақытта аймақтық әлеуметтік инфрақұрылым белгілі бір аумақта қоғамдық және жеке тұтыну үшін қолайлы жағдайларды қамтамасыз ететін құрылымдардың, материалдық объектілердің жиынтығы ретінде ұсынылуы мүмкін. Әлеуметтік инфрақұрылым бойынша келтірілген тұжырымдамалар зерттеу тақырыбында моно-

графиялық, статистикалық және аналитикалық әдістердің қолданылғанын көрсетеді.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Әлеуметтік инфрақұрылым – аймақтағы еңбек өнімділігінің өсуін, әлеуметтік қорғалуын, сонымен қатар қоғамның демографиялық, еңбек және рухани әлеуетін сақтау мен дамыту үшін жағдай жасайтын ұйымдардың жүйесі [3]. Әлеуметтік инфрақұрылым – адами факторға әсер ету арқылы жүзеге асады. Өмір сүруге оңтайлы инфрақұрылымды қалыптастыру және дамыту тиімділіктің өсуінің міндетті шарты. Ауылдық жерлердегі әлеуметтік инфрақұрылымдарды нығайту ауыл шаруашылық өндірісінің артуына, ауыл тұрғындарының өмір сүру деңгейін жоғарылатуға, ауылға жас мамандарды тартудың мүмкіндіктерін қалыптастыруда маңызды [4]. Ауылдық елді мекендердегі әлеуметтік инфрақұрылымдардың қазіргі жағдайын сипаттау үшін оларды түрлі белгілері бойынша жіктеп қарастырған дұрыс. Олар адам капиталының сапалы дамуын қамтамасыз етуге бағытталған келесідей объектілерді қамтуы мүмкін.

Ауылдың әлеуметтік инфрақұрылымы келесідей қызметтік бағыттары бойынша жіктеледі:

1. Тұрғын үй коммуналдық шаруашылықтары және тұрмыстық қызмет:

– біріншіден, үй шаруашылығына байланысты: тұрғын үй қоры мен оған қызмет көрсететін тұрмыстық-эксплуатациялық және жөндеу мекемелері;

– екіншіден, коммуналдық шаруашылыққа байланысты: төмен қысымды үлестірімді газ желілері, су құбырлары, жылу, ыстық су құбырлармен жабдықтаудың ауылышылық орталықтандырылған жүйелері, су тоғандары;

– үшіншіден, өндірістік-тұрмыстық кешен тұрғысынан: асханалар мен буфеттер, тұрмыстық қызмет көрсету бөлімдері, өндірістік немесе арнайы объектілерде орналасқан жуыну бөлмелері мен сауналар;

– төртіншіден, сауда қатынастары бойынша: сауда мен қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындары, күнделікті сұранысты қамтамасыз ететін дүкендер, мамандандырылған дүкендер, әртарапандырылған дүкендер, асханалар, мейрамхана, шайханаларды өз құрамына кіргізетін маңызды элементтерден тұрады [5].

2. Жол қатынастары, энергетикалық қамтамасыз ету және байланыс: электр беруші ауылышылық желілер, телефондық және байланыс бөлімдері, радио және телекоммуникациялар, жолаушы тасымал-

Социальные проблемы села

білім беру, денсаулық сақтау, коммуналдық шаруашылық, мәдениет мекемелері, халықтың тұрмыс қажеттіліктерін өтеу мекемелері, өнер және мәдени-спорттық мекемелер, рухани-діни орталықтар, кітапханалар, мұражайлар және компьютерлік желілер, интернет, ғылыми зертханалар, байланыс, пошта, ақпаратпен қамтамасыз ету, басқа да интеллектуалдық өнімдердің жаңа түрлерін жатқызамыз.

Біздің пікірімізше, әлеуметтік инфрақұрылым адам мен қоғамның дамуына толық әсер ететін салалардан құралады. Оның негізгі мәні осы салалардың тиімді қызмет етуі, адамның ұдайы өндіріске қатысуы және оның белсенділік деңгейін арттыруға мүмкіндік беруінде деп түсінуге болады. Демек, әлеуметтік инфрақұрылымның негізгі функциясы – халықты әлеуметтік қызметтермен қамтамасыз ету. Сондықтан, әлеуметтік инфрақұрылым еңбек өнімділі-

гінің өсуіне, халықтың әлеуетін жақсарту және әлеуметтік қорғалуына, қоғамның демографиялық әлеуетінің дамуына, халықтың әл-ауқатын жақсартуға, азаматтардың әлеуметтік бейімделуі мен әлеуметтік-көңістіктік аясының артуы секілді жағдайларды жасауда аса маңызды. Яғни, ауылдың дамуы немесе дағдарыстық жағдайда болуы инфрақұрылымдардың дамуымен тікелей байланысты.

Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, әр елдің экономикалық өсуі халықтың әлеуметтік жағдайымен сипатталады. Ол – халықтың табыс деңгейі, адам өмір сүруіне қажетті инфрақұрылымдар, елдің ЖІӨ көлемі, т.б. негізгі көрсеткіштердің өсуімен сипатталады. Сондықтан, еліміздегі ауыл шаруашылығының даму дәрежесін көрсететін бірқатар басты көрсеткіштерге талдау жасауға болады (1 кесте).

1 кесте – Ауыл шаруашылығы өндірісінің негізгі көрсеткіштері, 2015-2019 жж.

Көрсеткіш	Жылдар					Ауытқу, 2015 2015ж-ға (+;-)
	2015	2016	2017	2018	2019 (шілдесіне дейінгі)	
Жалпы халық санындағы ауыл тұрғындарының үлесі, %	43,5	43,2	42,8	42,1	41,9	-1,4
Жалпы ішкі өнімдегі ауыл шаруашылығы өнімінің үлесі %	4,8	4,6	4,6	4,4	2,4	-0,4
Ауыл шаруашылығының жалпы өнімі (нақты қолданыстағы бағада), млрд. теңге – барлығы	3 307,0	3 684,3	4 070,9	4 474,0	1 124,0	+1 167
Ауыл шаруашылығы қызметкерлерінің орташа айлық жалақысы, теңге	72 507	81 572	91 084	97 929	102 970	+25 422

1 кесте мәліметтерінен көріп отырғанымыздай 2019 жылдың бірінші шілдесіне дейінгі статистикалық мәліметтерді негізге алатын болсақ, еліміздегі жалпы халықтың 41,9% ауыл тұрғындары деп есептеледі және бұл көрсеткіш жылдан-жылға төмендеуде. 2019 жылды 2015 жылмен салыстыратын болсақ, ауыл тұрғындарының үлесі 1,6% азайған. Осы кезеңдер аралығындағы ауыл шаруашылығының жалпы өнім шығарылымының 1,4% артуына қарамастан, жалпы ішкі өнімдегі ауыл шаруашылығы өнімінің үлесі 0,4% төмендегенін көруге болады [8]. Соңғы жылдардағы ауылдық елді мекендердегі жұмыссыздық мәселесі, ауыл шаруашылығын ұйымдастыру мен басқару әдістерінің әлсіздігі, жергілікті өз-өзін қаржыландыру дәрежесінің болмауы, әлеуметтік мәселелердің артуы ауыл халқының біраз бөлігін қалаға

ығыстырды. Нәтижесінде еліміздегі ірі қалалардағы тұрғындарының жылдан-жылға артуы байқалып, ол қалаларда қосымша жұмыс орындарының ашылуына жағдай жасады.

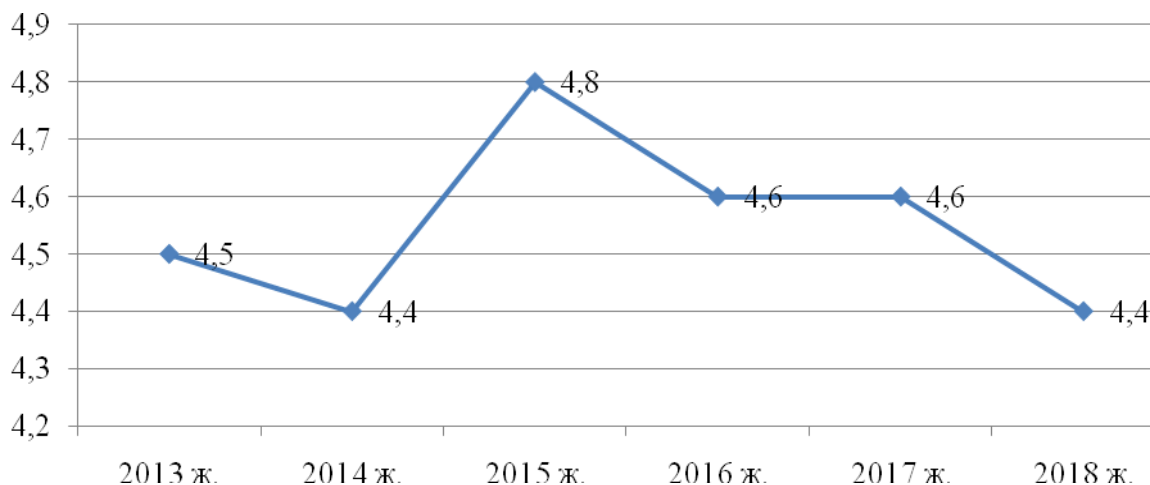
Ауыл тұрғындарының жылдан-жылға азаюы ондағы әлеуметтік инфрақұрылымдық мәселелердің бар екендігін көрсетеді. Осының нәтижесінде бұл саладағы еңбек өнімділігіне азайып, жалпы ішкі өнімдегі ауыл шаруашылығы өнімінің үлесінің төмендеуі орын алып отыр.

Суретте жалпы ішкі өнімдегі ауыл шаруашылығы өнімінің үлесінің тұрақсыз екендігін және соңғы 2016-2018 жж. жылдың төмендеп отырғанын көруге болады. Статистикалық мәліметтерде көрсетілгендей, жалпы ішкі өнімдегі ауыл шаруашылығы өнімінің үлесінің 2018 (4,4%) жылы 2013 (4,5%) жылғы көрсеткішке де жетпей

Социальные проблемы села

отыр – 0,1 төмен. Қазақстанның тұрақты экономикалық дамуына қарамастан, ауыл шаруашылығы саласындағы бұл көрсеткіш-

тен оның дағдарыстық жағдайда екендігін көреміз [8].

Сурет – ЖІӨ ауыл шаруашылығы өнімінің үлесі, %

Қазақстан ауыл шаруашылығы саласы мен ауылдық елді мекендердегі әлеуметтік инфрақұрылымдық жағдайды тұрақтандыру және жақсарту мақсатында мемлекет әр түрлі деңгейдегі шаралар қолданып келеді. Ауыл тұрғындарының әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсарту, олардың өмір сүру сапасын арттыру, бизнесті дамытуға бағытталған бірқатар жобаларды іске қосты. Соңғы бес жылда бұл салаға субсидия көлемі екі есеге өскен. 2018 жылы 76 млрд. теңгеден асты. Осыған қарамастан ауыл шаруашылығы саласында бірқатар жауабы жоқ көптеген проблемалық мәселелер орын алған. Атап айтқанда, біріншіден, елімізде жемшөп базасы жоқ болса, ондаған мың бас асыл тұқымды малды импорттау қаншалықты тиімді? Дегенмен, асыл тұқымды мал деңгейі өсті, бірақ оны сатып алу шығындары ақталмайды. Екіншіден, жайылым немесе азықтық дақылдарды өсіру үшін бос жерлердің жоқтығынан отбасылық жеке шаруашылықтар 50 бас ірі қара малды толық азықтандыра алмайды. Бірақ, субсидиялар ірі компаниялардың пайдасына бөледі, ал шағын бизнес салықпен және қолжетімділігі өте күрделі несиелерді алу мақсатында іс-әрекеттер жасайды бірақ, нәтижесі сәтсіз [9]. Үшіншіден, ауылдық жердегі жұмыссыздықтың орын алуы және ауыл шаруашылығы саласы бойынша мамандандырылған кадрлық қамтамасыз ету жағдайы да өзекті мәселе ретінде қарастырылады [10]. Жергілікті атқарушы органдардың

мәліметтеріне сәйкес, АӨК субъектілерінің шамамен 80%-ы мамандарға деген аса мұқтаждықты бастан кешуде. Ауылдық елді мекендердегі осы және басқа да проблемалар ондағы әлеуметтік инфрақұрылым саласының әлсіздігінен де орын алуы мүмкін. Сондықтан, әлеуметтік инфрақұрылым объектілерінің кейбір түрлері бойынша келесідей талдау жасауға болады (2 кесте).

2 кестеде Республика бойынша соңғы бес жылдағы мектепке дейінгі ұйымдар, мектептер, техникалық және кәсіптік білімнен кейінгі ұйымдар мен ондағы білім алушылардың қала және ауылдық жерлердегі құрылымы келтірілген. Статистикалық мәліметтерден көріп отырғанымыздай 2018-2019 оқу жылы 2014-2015 оқу жылымен салыстырғанда мектепке дейінгі ұйымдардың саны республика бойынша 21,8% өскен. Құрылымы бойынша талдау жасайтын болсақ, қала деңгейінде 53,3%, ал ауылдық елді мекендерде не бары 7,5% ғана артып отыр. Осы кезеңдер аралығында жалпы білім беретін мектептер саны республика бойынша 2,2%, ауылдық жерлерде 5,2% төмендесе, қалада бұл көрсеткіш керісінше 6,4% артқан. Сонымен қатар, қалалық жерлерде негізгі орта мектебін бітірген, жалпы білім беретін мектептердегі бітірушілер саны 14,0% және жалпы орта мектебін бітірген, жалпы білім беретін мектептердегі бітірушілер саны 18,4% өскен, ал ауылдық жерлерде сәйкесінше 1,9% және 2,2% азайып отыр [8].

1 Спанова, Б.К. Функционирование и развитие социальной инфраструктуры сельской местности [Текст] / Б.К. Спанова // Вестник Карагандинского университета. Серия Экономика.-2018.- N 2.- С.73-80.

2 Литвиненко, И.Л. Обеспечение инновационного развития региональных АПК: проблемы и пути решения [Текст] / И.Л. Литвиненко, Л.Д. Киянова // Региональная экономика и управление». - 2017. -N 2(50).- С. 6-9.

3 Мингалеева, Ж.А. Формирование методологии исследования устойчивого развития территорий [Текст] / Ж.А. Мингалеева// Вестник московского университета. Серия 6. Экономика. - 2017. - N 3. - С.12.

4 Милоенко, Е.В. Формирование и развитие сельской социальной инфраструктуры [Текст]: автореф. дис... канд. экон. наук / Елена Васильевна Милоенко. Екатеринбург: Уральская государственная сельскохозяйственная академия, 2016. - 34 с.

5 Сёмин, А.Н. Качество жизни населения и социально-инженерная инфраструктура в сельских территориях Тюменской области [Текст] / А.Н. Сёмин, Е.В. Милоенко //Агропродовольственная политика.– 2015. – N 5. – С. 35–36.

6 Стоянова, Т.А. Исследование социальной инфраструктуры сельских муниципальных районов: проблемы и методология / Т.А. Стоянова, Н.В. Забелина // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – (http://www.e-koncept.ru/2016/86924.htm).

7 Нукешева, А.Ж. Ауылдық аумақтардың әлеуметтік инфрақұрылымы: жағдайы және мәселелері [Текст] /А.Ж. Нукешева, Ш.И. Косымбаева, С.Р. Абдиева // Проблемы агрорынка. – 2019. - N 1. - Б. 179-183.

8 Статистические данные. Комитет статистики МНЭ РК.-2018.- (http// www.stat.kz).

9 Марамохина, Е.В. Основные проблемы социальной инфраструктуры сельской местности [Текст] / Е.В. Марамохина // Агроэкономика: экономика и сельское хозяйство.- 2016.- N 2 (10) .-С.27-30.

10 Джусибалиева, А.К. Қазақстанның ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтуды мемлекеттік қолдау [Текст]/ А.К. Джусибалиева, Г.Ж. Абдыкерова // Проблемы агрорынка. – 2018. - N 2. - Б. 215-224.

1 Spanova, B.K. Funkcionirovanie i razvitie social'noj infrastruktury sel'skoj mestnosti [Tekst] / B.K. Spanova // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Serija Jekonomika.-2018.-N2.- .73-80.

2 Litvinenko, I.L. Obespechenie innovacionnogo razvitija regional'nyh APK: problemy i puti reshenija [Tekst] / I.L. Litvinenko, L.D. Kijanova // Regional'naja jekonomika i upravlenie». - 2017. -N 2(50).- S. 6-9.

3 Mingaleva, Zh.A. Formirovanie metodologii issledovanija ustojchivogo razvitija territorij [Tekst] / Zh.A. Mingaleva// Vestnik moskovskogo universiteta. Serija 6.Jekonomika.- 2017.- N 3. - S.12.

4 Miloenko, E.V. Formirovanie i razvitie sel'skoj social'noj infrastruktury [Tekst]: avto-ref. dis... kand. jekon. nauk / Elena Vasil'evna Miloenko. Ekaterinburg: Ural'skaja gosudarstvennaja sel'skohoz'jajstvennaja akademija, 2016. - 34 s.

5 Sjomin, A.N. Kachestvo zhizni naselenija i social'no-inzhenernaja infrastruktura v sel'skih territorijah Tjumenskoj oblasti [Tekst] / A.N. Sjomin, E.V. Miloenko //Agroprodovol'stvennaja politika.–2015. –N 5. –S. 35–36.

6 Stojanova, T. A. Issledovanie social'noj infrastruktury sel'skih municipal'nyh rajonov: problemy i metodologija / T. A. Stojanova, N. V. Zabelina // Nauchno-metodicheskij jelektronnyj zhurnal «Koncept». – (http//www.e-koncept.ru/2016/86924.htm).

7 Nukesheva, A.Zh. Ауылдық аумақтардың әлеуметтік инфрақұрылымы: жағдайы және мәселелері [Текст] /А.Ж. Нукешева, Ш.И. Косымбаева, С.Р. Абдиева // Problemy agrorynka. – 2019. - N 1. - B. 179-183.

8 Statisticheskie dannye. Komitet statistiki MNJe RK.-2018.- (http// www.stat.kz).

9 Maramohina, E.V. Osnovnye problemy social'noj infrastruktury sel'skoj mestnosti [Tekst] / E.V. Maramohina // Agrojekonomika: jekonomika i sel'skoe hoz'jajstvo.- 2016.- N 2 (10) .- S.27-30.

10 Dzhusibalieva, A.K. Қазақстанның ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтуды мемлекеттік қолдау [Текст]/ А.К. Dzhusibalieva, G.Zh. Abydykerova // Problemy agrorynka. – 2018. - N2. - B. 215-224.

алуға қаржы қаражатының болмауы орын алып отыр.

Шаруашылық жүргізудің шағын нысандары оларға несиелік-қаржылық қызмет көрсету ерекшелігін негіздейтін бірқатар ерекшеліктерге ие екенін атап өткен жөн. Аграрлық сектордағы ерекше кредиттік-қаржылық құрылым тәуекелді өндіріс, инвестициялық тартымдылықтың төмендігі, қаражат салу маусымдылығы, капиталдың баяу және аяқталмаған айналымы, инвестициялық жобаларды ұзақ мерзімді іске асыру және қарыз көздеріне тәуелділік жағдайында қалыптастырылады. Ауыл шаруашылығы өндірісінің ерекше белгілері экономиканың басқа салаларымен салыстырғанда оның қолайлы жағдайын айқындайды.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Әлемдік тәжірибені пайдалана отырып, шаруашылық жүргізудің шағын нысандарының тиімділігін анықтаудың: олардың мамандандыру қызметінің мерзімін ескере отырып біріктірілген, сандық, сапалық сияқты бірнеше тәсілдерін қолдану керек. Аграрлық секторда шаруашылық жүргізудің шағын нысандарын дамыту сандық өлшемдер мен сапалық (ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру кезінде еңбек өнімділігі мен шаруашылық жүргізудің шағын нысандарының табыстылығы, ауыл шаруашылығы дақылдары мен жануарларды өсірудің мамандануын, технологиясын және шаруашылық жүргізудің ұйымдық-экономикалық шарттарын ескеру және т.б.) болжайды [1].

Бұл олардың қарқынды дамуын қиындататын проблеманың бар болуын қысқартуға мүмкіндік береді; өндірісті жаңғыртудың жеткіліксіз жоғары қарқыны; төмен табыс, өндірілетін өнімді өткізу қиындығы; ауыл шаруашылығының айрықша ерекшеліктеріне байланысты жоғары тәуекелдер; инвестициялаудың жеткіліксіз деңгейі.

Ауыл шаруашылығы өндірісін мемлекеттік қолдау төмен күйінде қалып отыр: шаруашылық жүргізудің шағын нысандарында жалпы ауыл шаруашылығы өнімдеріне жиынтық мемлекеттік қолдау деңгейі сауда деңгейінің – 8,5%-ы кезінде 4,4% құрайды.

Осыған байланысты, экономиканың аграрлық секторындағы шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау шаралары өндірісті дамытудың, ауыл шаруашылығы кооперациясын, өнімді қайта өңдеуді, тұқым шаруашылығын, асыл тұқымды істі, техникалық қайта жарақтандыруды, жемшөп өндірісін дамытудың маңызды бағыттарының бірі болып табылады [2].

Дақылдарды аудандастыру, оларды қолайсыз ауа райы жағдайларына бейімдеу, ылғал мен жылумен қамтамасыз етілуіне байланысты технологияларды пайдалану өсімдік шаруашылығы саласын дамытудың тиімділігін арттырады.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Қазақстанда шаруашылық жүргізудің 142 мыңнан астам шағын нысандары жұмыс істейді, жердің жалпы ауданы 63 млн га құрайды, шаруашылықтың барлық санаттарының жалпы көлемінің үлес салмағы – 23,1%, ауыл шаруашылық жерлері – 60,1 млн га және 27,1%. Жалпы егістік көлемі 8,2 млн га, басқа жерлер – 51,8 млн га құрады. Орташа бір шағын кәсіпорынға – 273 га, егістік – 38 га және басқа жерлерге – 236 га келеді. Шаруашылық жүргізудің шағын нысандарының егістік алқабы 8,6 млн га, оның ішінде дәнді дақылдар 5,3 млн га (62%), майлы дақылдар 1,2 млн га (13,6%), картоп 66 мың га (0,82%), көкөніс 78 мың га (0,9%), азықтық дақылдар 1,7 млн га (20%) құрайды. 2018 жылы дәнді дақылдардың өнімділігі шаруашылықтың шағын нысандары бойынша 15 ц/га, майлы дақылдар – 10,9 ц/га, көкөніс – 269 ц/га, картоп 199 ц/га құрады. Қазақстанның жалпы көлемінде шаруашылық жүргізудің шағын нысандары өндірісінің үлес салмағы 36,6%-ды, бидай 31,5%-ды, арпа 46,2%-ды құрайды. Республика бойынша ірі қара малдың жалпы басының үлес салмағы – 13,5%, сиыр – 14,8%, қой мен ешкі – 14,3%, жылқы 9,1% құрайды. Шағын кәсіпорындармен (жалпы көлемнің 8,9%, сүт – 485 мың тонна (8,1%) барлық түрдегі 174 мың тонна ет өндірілген. Шаруашылық жүргізудің шағын нысандары есебінен халықты қамтамасыз ету коэффициенті: сиыр етімен – 20,8%, қой етімен – 15,9%, шошқа етімен – 2%, сүтпен – 13,8%, көкөніспен – 80,4%, картоп бойынша – 65,4%, жемістер мен жидектермен – 14,6%. Шаруашылық жүргізудің шағын нысандарымен аграрлық өнім өндірісі аймақтық ерекшеліктерді ескере отырып, мамандануға және шоғырлануға сәйкес қалыптастырылады.

Шаруашылық жүргізудің шағын нысандарының қызметі айрықша ерекшеліктерге байланысты; тар маманданудан бас тарту, қызметтің бірнеше түрлерін дамыту және біріктіру, бұл тәуекелдерді төмендетеді және ресурстарды неғұрлым біркелкі пайдалануға ықпал етеді; қызметтің дербестігі; өнімді өндіру кезінде шаруашылық жүргізудің шағын нысандары жергілікті нарықтардағы қажеттілік пен сұранысты ескереді [3].

Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау шараларының жүйесі өнім өндірудегі шығындарды субсидиялауды, мүлікті сақтандыруды, жеңілдікті салық салуды, объектілерді салуға немесе оларды жаңғыртуға инвестицияларды, жеңілдікті несие беру кезінде сыйақы ставкасын арттыруды субсидиялауды қамтиды.

Өсімдік шаруашылығындағы субсидиялаудың тиімділігін арттыру мақсатында ауыл шаруашылығы дақылдарын өсіруге гектарлық қолдаудан көктемгі егіс және егін жинау жұмыстарын жеңілдетілген несиелендіруге республикалық бюджеттен еңбек-ақы төлеуге, тұқымдарға және отырғызу материалына, жанар-жағар май материалдарына, қара топыраққа және улы химикаттарға, несие ұйымдары өнімді алу кезінде шаруашылық жүргізудің шағын нысандары өтейтін көшуді көздейді [4].

Гектарлық субсидиядан бас тарту себебі – әртараптандырудың жеткіліксіз қарқындары, құрама жем және ет өңдеу зауыттарының төмен жүктемесі және импорттың жоғары үлесі болады.

Майлы дақылдарды, қант қызылшасын бөлуге көктемгі – дала және егін жинау жұмыстарын қайта өңдеу қуаттарының жүктемесін ескере отырып жүргізу, арпаны, сұлы, дәндік жүгеріні – мал шаруашылығының азыққа қажеттілігін қамтамасыз ету кезінде қаржыландыру, картопты қаржыландыру – ішкі нарықтың қажеттілігін қанағаттандыруды және импортты алмастыруды ескере отырып жүргізу қажет. Бұл ауыл шаруашылығы өнімдерінің барлық түрлерінің өндірісін арттыруға, импортты қысқартуға және экспорт көлемін арттыруға мүмкіндік береді.

Шаруашылық жүргізудің шағын нысандарының едәуір санында өсімдік шаруашылығы саласында айналым және ақша қаражаты, жоғары репродукциялы тұқымдар жоқ және жаппай репродукциялы тұқымдар пайдаланылады.

Осыған байланысты тұқым шаруашылығын: ішінара және толық субсидиялау орынды. Ішінара субсидиялау кезінде мемлекет бірінші ұрпақ будандарының нақты сатып алынған тұқымдарына арналған шығындарды 50%-ға өтейді, толық болған жағдайда элиттұқымшарлардың 100%-ға, фермерлерге жіберілген элиталық тұқымдарға арналған шығындарды норма бойынша өтейді [5].

Тұқым өсіру шаруашылығы шағын кәсіпорынға себу нормасы бойынша бірінші репродукциялы бидай тұқымын береді. Тұқым өсіру шаруашылықтарының шығында-

ры – облыстық ауыл шаруашылығы басқармасы, себу технологиясын ескере отырып, белгіленген шекті бағалар бойынша болады.

Субсидия алу үшін шағын кәсіпорын элиттұқымшарға элиталық немесе 1 репродукциялы тұқым алуға норма бойынша өтінім береді. Элиттұқымшар шағын шаруашылықтармен тұқым босатуға шарт жасады және элиттұқымшарға тұқымдардың толық құнын өтейтін ауыл шаруашылығы басқармасына өтінім береді. Тауар өндіруші алынған өнімнен тұқым құнының 30%-ын тұқым шаруашылығын дамыту қорына қайтарады.

Осылайша элиттұқымшарларға кейіннен кредит беру үшін тұқым сатып алуға және жеңілдікті шарттармен шаруашылықты жаңғыртуға қайтарымды ақша қаражаты шоғырландырылады (2-3%).

Асыл тұқымды жұмыстың оны жүргізудің әр түрлі деңгейлерінде экономикалық тиімділігін бағалау саланы қарқынды дамытудың ұзақ мерзімді перспективасын және оның рентабельділігін арттыруды айқындайды.

Осыған байланысты саланы субсидиялау қызмет нәтижелерімен өзара байланысты болуы тиіс. Қойылған мақсаттарға қол жеткізу деңгейін қамтамасыз ету ұзақ мерзімді кешенді негізде (субсидиялау, салық салу, инвестициялық субсидиялар, лизинг, жеңілдікті кредит беру) ұйымдас-тырылуы тиіс.

Асылдандыру жұмыстарын субсидиялауды төлдің шығуын ғана емес, сондай-ақ мал басының сақталуы мен асыл тұқымды жұмыс нәтижелерін ескере отырып жүргізу қажет.

Осылайша, ауыл шаруашылығы дақылдары мен малдарды тиімді өсіру мәселесі шаруашылық жүргізудің шағын нысандарына субсидия берместен өзекті болып қала береді, өйткені төмен немесе шығынды шаруашылық орын алады. Ауыл шаруашылығы техникасымен нашар қамтамасыз етілуі, минералдық тыңайтқыштарды, гербицидтерді және тұқымдарды (элиталық, 1 репродукциялы) сатып алуға қаржы қаражатының болмауы бұл өндірістің өнімділігін төмендетеді.

Осыған байланысты шағын нысандағы шаруашылықтардың қызметіне талдау жасау және олардың субсидиялауға қатысуын қамтамасыз ету, қаржы қаражаты мен материалдық бағалы ресурстарға қолжетімділікті арттыру ұсынылады.

Ауыл шаруашылығына несие беру жүйесін мемлекеттік реттеудің қолданыстағы әдістері аграрлық өндіріс қарқынының айтарлықтай өсуіне әкеп соқпады, сала бұ-

рынғысынша рентабельділігі төмен болып қалып отыр. Бұл механизм шаруашылық жүргізудің шағын нысандарына қатысты да өзінің тиімсіздігін көрсетеді. Шағын кәсіпорындарға берілген несиелердің үлесі орташа алғанда банктердің жиынтық кредиттік портфелінің 7%-дан астамын құрайды.

Бұл шаруашылық жүргізудің шағын нысандары қажетті қамтамасыз етудің, банктердің қарыз алушыларға жоғары пайыздық мөлшерлемелерге қойылатын қатаң талаптарының болмауына байланысты несиелі ресурстарын алу үшін біраз қиындықтарға тап болғанына байланысты болады. Сұралған тауар өндірушілердің төрттен үш бөлігі бюджеттік қолдау мен кредит беру нысандарының тиімсіздігі олардың дамуын тежейтін маңызды фактор болып табылатынын көрсетті.

Шаруашылық жүргізудің шағын нысандары оларға кредиттік-қаржылық қызмет көрсету ерекшелігін негіздейтін бірқатар ерекшеліктерге ие екендігін атап өткен жөн. Аграрлық сектордағы ерекше кредиттік-қаржылық инфрақұрылым тәуекелді өндіріс, инвестициялық тартымдылықтың төмендігі, қаражат салу маусымдылығы, капиталдың баяу және аяқталмаған айналымы, инвестициялық жобаларды ұзақ мерзімді іске асыру және қарыз көздеріне тәуелділік жағдайында қалыптастырылады.

Шаруашылық жүргізудің шағын нысандарының кредиттік-қаржылық инфрақұрылымында екі дербес: қаржылық және кредиттік жүйе бөліп алған жөн. Қаржылық кіші жүйенің негізін ақша қаражаты қорларын қалыптастыру, бөлу және пайдалану, ауыл шаруашылығы салаларын дамытуға қаржылық қолдау жөнінде экономикалық субъектілер арасындағы қатынастар құрайды.

Несиелік кіші жүйесі жыл бойы маусымдылықты жеңуге мүмкіндік береді (ауыл шаруашылығы өндірісінің көктемгі және күзгі циклдары).

Кредиттік-қаржылық инфрақұрылым шеңберінде екі кіші жүйені (кредиттік және қаржылық) біріктіру ұқсас мақсатты функциямен (қаржы қаражатын ұсыну) және ауылдағы шаруашылық жүргізудің шағын нысандарының қаржылық тұрақтылығымен келісілу дәрежесіне байланысты басқа кіші жүйелердің әрқайсысының өзара сәйкестігі мен толықтыруын болжайтын комплекстарлыққа байланысты.

Қазақстанда шаруашылық жүргізудің шағын нысандары үшін міндетті түрде квота бөле отырып, ауылдық тауар өндірушілер топтары бойынша мемлекеттік қолдау қаражатын квоталаудың барлық дең-

гейін бюджетке енгізу қажет. Отандық тауар өндірушілерге мемлекеттік қолдау мөлшері айтарлықтай ұлғайтылуы және олар алатын табыстың 20%-на жетуі тиіс, бұл ретте мемлекеттік бюджеттен 40%-ы, өңірлік бюджеттен – 60%-ы болады.

Шаруашылық жүргізудің шағын нысандарының тиімділігін арттыру өндіріс көлемін ұлғайтуға, ауыл халқының жұмыспен қамтылуына және әл-ауқатын жақсартуға, ауылдық жерлердегі әлеуметтік ахуалға, ауылдық аумақтарды сақтауға және дамытуға ықпал етеді.

Агроөнеркәсіптік өндірісті дамыту үшін АӨК мемлекеттік қолдау шараларын ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру шеңберінде әзірледі, онда аграрлық өнімді қайта өңдеу көлемін ұлғайту, тұқым шаруашылығы жүйесін жақсарту, АӨК техникалық қайта жарақтандыру, фитосанитарлық, агрохимиялық іс-шаралардың тиімділігін арттыру көзделген [6]. Жемшөп өндірісін (бордақылау кешендерін құру), сүтті мал шаруашылығын, шошқа және құс шаруашылығын, шалғайдағы қой шаруашылығын дамыту, көтерме-бөлу орталықтарын ұйымдастыру және егістікті айналымға тарту.

Өсімдік шаруашылығы саласында негізгі міндеттердің бірі - тұқым сапасын жақсарту, минералдық тыңайтқыштарды енгізу, сондай-ақ қарқынды суармалы егіншілік және ылғал үнемдейтін технологияларды енгізу.

Сүтті мал шаруашылығын дамытуда сүт өнімдері өндірісін 1 млн тоннаға дейін ұлғайту, 7000-ға дейін жұмыс орындарын ашу немесе 1,5 есе өсіру және еңбек өнімділігі деңгейін 24 мың долл./адам дейін арттыру міндеті қойылып отыр, бұл ретте мемлекеттік қолдау тауарлық – ерекшелік субсидиялардың көлемін азайтуға және жеңілдікті несиелі беруге көшуге бағытталатын болады [7]. Сондай-ақ пайыздық мөлшерлеме төмендейді және кредит беру мерзімдері ұзартылады, сыртқы инфрақұрылым және ветеринариялық тәуекелдерді сақтандыру кредиттеледі.

Мал басын сатып алуға, техника мен жабдықтар сатып алуға, жайылымдардың инфрақұрылымын құруға жеңілдетілген кредит беру қажет. Салааралық және ведомствоаралық сипаттағы мәселелерді шешу керек. Бұл салық салу, техникалық реттеу, сауда-логистикалық инфрақұрылым.

Шаруашылық жүргізудің шағын нысандарының ауыл шаруашылығы өндірісін дамытудың маңызды кемшіліктерінің бірі мыналар болып табылады: техникалық және

технологиялық жарақтандырудың төмен деңгейі салдарынан өнімнің әлсіз бәсекеге қабілеттілігі.

Мемлекеттік реттеу мынадай бағыттар бойынша: салықтық, ақша – несиелік, бағалық, әлеуметтік – мемлекеттік бағдарламалар мен тапсырыстар қалыптастыру, еңбек жағдайларын реттеу, оған ақы төлеу, қоршаған ортаны қорғау және қалпына келтіру арқылы жүзеге асырылуы тиіс.

Шаруашылық жүргізудің шағын нысандарын қаржылық сауықтыру механизмін мынадай жағдайларда іске асыру ұсынылады: қаржы институттарында қорландырудың пайыздық ставкасын 7% мөлшерінде белгілеу, жылдық 7% бойынша кредиттік және лизингтік міндеттемелерді қайта құрылымдау және қайта қаржыландыру, қайтару мерзімі 9 жылға дейін [8]. Қаржылық сауықтыру меншік иелері, кредиторлар және мемлекет тарапынан көрсетілетін қолдау көлемі бойынша бірлескен және мөлшерлес шаралармен тепе-тең негізде жүргізілуге тиіс.

Лизингте жылдық 7% сыйақы ставкасы кезінде 7 жылға дейінгі мерзімге аванстық төлем мөлшері лизинг заты құнының 15%-ы немесе лизинг заты құнының 25%-нан кем емес мөлшерде келесі тәсілдердің кез келгенімен қамтамасыз етуді ұсыну, екінші деңгейдегі банктің кепілдіктері болуы тиіс.

Ауыл шаруашылығы шикізатын қайта өңдеу және тамақ өнімдерін өндіру жөніндегі кәсіпорындарға тікелей қаржыландыру кезінде кредит беру кезінде сыйақы ставкасын белгілеу қажет: айналым қаражатын толықтыруға – жылдық 7%, негізгі құралдарды сатып алуға – жылдық 5%.

Шаруашылық жүргізудің шағын нысандарын қоса қаржыландыруды кеңінен қолдану керек: ауыл тауар өндірушісі – 20%, мемлекет – 70%, банк – 10% несие. Бұл макроэкономикаға ықпал етуге мүмкіндік береді, бюджет қаражатын жұмсауды қысқартады, аграрлық өндірістің тиімділігін арттырады; шаруашылық жүргізудің шағын нысандарын кредиттеу үшін тауарлық несиелердің шарттық, форвардтық мәмілесін пайдалануға мүмкіндік береді.

Бағаның негізгі функциясы шаруашылық жүргізудің шағын нысандарының кірісін реттеу болып қалады. Баға белгілеу жүйесі өндіріс құралдарына, шығындар мен кірістерге, түпкілікті өнім мен қызметтерге баға серпінін жедел бақылауды көздейді [9]. Бұл ретте бағаның ел ішіндегі бағаға қатынасы бірлікке тең. Бұл ішкі және сыртқы бағалар ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілер

мен тұтынушылар үшін бірдей екенін көрсетеді.

Ауылдық жерге инвестициялар тартылғанда шаруашылық жүргізудің шағын нысандарын ауылдық елді мекендердің әлеуметтік инфрақұрылымын дамытуға, қызметкерлердің тұрғын үй құрылысына бағытталған екінші деңгейдегі банктердің кредиттеріне сыйақы ставкасын субсидиялауға бағытталған қаражат сомасына салық салудан босату қажет.

Сақтандыруды ынталандыру үшін сақтандыру сыйлықақыларының бір бөлігін мемлекет субсидиялайды, бұл шаруашылық жүргізудің шағын нысандары үшін сақтандыру полисін арзандатуға мүмкіндік береді, осылайша сақтандыру жүйесіне қолжетімділікті арттырады [10]. Сақтандырудың электрондық форматқа ауысуы жүзеге асырылады, ол арқылы барлық бизнес-процестер жүзеге асырылады.

Тұжырымдар.

1. Есептер шаруашылық жүргізудің шағын нысандарын дамыту үшін тұжырымдамалық мәселелерді (цифрландыру, техникалық реттеу, сауда-логистикалық инфрақұрылым, экспортты қолдау, ауылдық аумақтарды және ауылдағы әлеуметтік инфрақұрылымды дамыту) шешу қажет екендігін көрсетеді.

2. Ұйымдастыру-экономикалық іс-шаралар кешенін енгізу нәтижесінде: жалпы өнім өндірісі 2022 жылы 2018 жылмен салыстырғанда 15,6%-ға, оның ішінде азықтық дақылдар – 1,8 есеге, жеміс-жидек дақылдары – 45%-ға, сиыр еті – 15%-ға, қой еті – 18%-ға, шошқа еті – 40%-ға, сүт – 20%-ға өседі.

3. Есептер бағалар мен мемлекеттік қолдауды ескере отырып, шаруашылық жүргізудің шағын нысандарындағы өндірілетін өнімнің рентабельділік деңгейі орта есеппен 15-18%-ға артатынын көрсетті.

Әдебиеттер тізімі

1 Предпринимательский кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями на 21. 07.2018 г.).- 2018 .-(<http://www.online.zakon.kz>).

2 Кодекс Республики Казахстан о налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс с изменениями и дополнениями на 21. 07.2018 г.).-2018.- ([http://www.online.zakon.kz/ Document/docid=36148637](http://www.online.zakon.kz/Document/docid=36148637)).

3 Малое и среднее предпринимательство в Республике Казахстан за 2012- 2018 гг. [Текст]: статистический сборник.- Астана, 2018.- 59 с.

4 Единая программа поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса - 2020» от 31.03.2015г № 168.-2015.- (<http://www.damu.kz/progrmmi /dorozhnaya-karta -biznesa-2020>).

5 Нуркужаев, Ж.М. Потенциал развития малых форм хозяйствования в сельскохозяйственном производстве по регионам Казахстана [Текст]: рекомендации / Ж.М. Нуркужаев, М.И. Сигарев [и др.]- Алматы: КазНИИ экономики АПК и РСТ, 2018- 38 с.

6 Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017 – 2021 гг. [Текст] .-Астана, 2017.- 94 с.

7 Правила субсидирования развития племенного животноводства, повышения продуктивности и качества продукции животноводства от 15 июня 2018 г. № 256. МСХ РК. Эталонный контрольный банк нормативных правовых актов Республики Казахстан [Текст].- Астана, 2018. – 94 с.

8 Сигарев, М.И. Государственная финансовая поддержка производства сельскохозяйственной продукции в условиях ЕАЭС [Текст] /М.И. Сигарев, Т.А. Таипов // Известия НАН РК. Серия аграрных наук. -2018.- № 2 (44).-С. 42 -48.

9 Умбеталиев, Н.А. Развитие малого предпринимательства в АПК [Текст] / Н.А. Умбеталиев //Проблемы агрорынка. – 2018. - №2.- С.74 - 81.

10 Нуркужаев, Ж.М. Экономическая оценка системы государственной поддержки малых форм хозяйствования в аграрном секторе Казахстана [Текст] /Ж.М. Нуркужаев, М.И. Сигарев.- Алматы: КазНИИ экономики АПК и РСТ, 2019- 25 с.

Әдебиеттер тизімі

1 Predprinimatel'skij kodeks Respubliki Kazahstan (s izmenenijami i dopolnenijami na 21.07.2018 g.). - 2018. - (<http://www.online.zakon.kz>).

2 Kodeks Respubliki Kazahstan o nalogah i drugih objazatel'nyh platezhah v bjudzhet (Nalogovyj kodeks s izmenenijami i dopolnenijami na 21.07.2018 g.).-2018.-(<http://www.online.zakon.kz/Document/docid= 36148637>).

3 Maloe i srednee predprinimatel'stvo v Respublike Kazahstan za 2012-2018 gg. [Tekst]: statisticheskij sbornik.- Astana, 2018.- 59 s.

4 Edinaja programma podderzhki i razvitija biznesa «Dorozhnaja karta biznesa - 2020» ot 31.03.2015g. № 168.- 2015.- (<http://www.damu.kz/ progrmmi /dorozhnaya-karta -biznesa-2020>).

5 Nurkuzhaev, Zh.M. Potencial razvitija malyh form hozjajstvovanija v sel'skohozjajstvennom proizvodstve po regionam Kazahstana [Tekst]: rekomendacii / Zh.M. Nurkuzhaev, M.I. Sigarev [i dr.]- Almaty: KazNII jekonomiki APK i RST, 2018- 38 s.

6 Gosudarstvennaja programma razvitija agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2017 – 2021 gg. [Tekst].-Astana, 2017.- 94 s.

7 Pravila subsidirovanija razvitija plemennogo zhivotnovodstva, povyshenija produktivnosti i kachestva produkci zhivotnovodstva ot 15 ijunja 2018 g. № 256. MSH RK. Jetalonnyj kontrol'nyj bank normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan [Tekst].- Astana, 2018. – 94 s.

8 Sigarev, M.I. Gosudarstvennaja finansovaja podderzhka proizvodstva sel'skohozjajstvennoj produkci v uslovijah EAJeS [Tekst] / M.I. Sigarev, T.A. Taipov// Izvestija cehtary NAN RK. Serija agrarnyh nauk. -2018.- № 2 (44).- S. 42-48.

9 Umbetaliev, N.A. Razvitie malogo predprinimatel'stva v APK [Tekst] / N.A. Umbetaliev //Problemy agrorynka. – 2018 - №2- S.74 - 81.

10 Nurkuzhaev, Zh.M. Jekonomicheskaja ocenka sistemy gosudarstvennoj podderzhki malyh form hozjajstvovanija v agrarnom sektore Kazahstana [Tekst] /Zh.M. Nurkuzhaev, M.I. Sigarev.- Almaty: KazNII jekonomiki APK i RST, 2019- 25 s.

Трудовые ресурсы разных стран различаются и зависят от воспроизводства населения и экономического развития страны. По численности занятого населения мира лидерами являются Китай (более 850 млн чел.), Индия (около 450 млн), Индонезия (90 млн), Бразилия (70 млн), Бангладеш (60 млн), Мексика (53,4 млн чел.).

Из развитых стран в первую пятерку входят США (более 143,9 млн чел.), Япония (66,6 млн), Германия (41,9 млн), Франция (27,1 млн чел.). Среди стран СНГ наибольшее их количество отмечается в России (72,5 млн чел.), Украине (16,4 млн) и Узбекистане (13,5 млн чел), тогда как в Казахстане – 8,7 млн чел. [1, С. 220-223] (таблица 1).

Таблица 1 – Изменение численности занятости трудовых ресурсов в отдельных странах мира за 2013 и 2018 гг.

Страна	Занятое население, тыс. чел.			Доля самозанятого населения, %		Уровень безработицы, %	
	2013 г.	2018 г.	2018 к 2013, %	2013 г.	2018 г.	2013 г.	2018 г.
США	138 148,0	143 929,0	104,2	6,6	6,3	7,4	3,9
Япония	64 120,0	66 640,0	103,9	11,5	10,3	4,0	2,4
Германия	36 577,0	41 914,5	114,6	11,2	13,9	5,2	3,4
Франция	25 371,0	27 122,2	106,9	11,3	11,7	9,9	9,1
Мексика	37 681,2	53 407,6	141,7	33,0	31,6	4,9	3,3
Россия	71 391,5	72 531,6	101,6	7,3	6,6	5,5	4,8
Украина	20 404,1	16 400,0	80,4	17,8	14,6	7,2	8,8
Узбекистан	12 523,3	13 520,3	108,0			4,9	9,3
Казахстан	8 570,6	8 695,0	101,5	30,6	24,0	5,2	4,9

Примечание – составлена на основе данных стат.сборника Комитета по статистике МНЭ РК «Занятость в Казахстане», 2013-2018 гг.

При этом доля экономически активного населения в развивающихся странах меньше по сравнению с развитыми государствами, что объясняется низким уровнем занятости женщин (в арабо-мусульманских странах).

В отраслевой структуре занятости происходит снижение доли занятых в сельском, лесном и рыбном хозяйстве, в то время как в сфере услуг быстро увеличивается. Это объясняется тем, что с середины XX в. промышленно развитые страны начали переход к постиндустриальному обществу, сопровождавшийся структурными изменениями в сфере занятости. Значительное их количество, высвободившееся из производственной сферы, пополнило ряды в сфере услуг. В настоящее время в развитых странах мира 2/3 экономически активного населения занято различного рода услугами – торговлей, банковским и страховым делом, государственным управлением и др., требующим высокого образовательного и профессионального уровня.

В условиях перехода к индустриализации выросла доля занятых в промышленном секторе экономики. Наиболее ярко эта тенденция проявляется в развитых странах, где доля занятых в промышленном производстве колеблется от 13 до 25%, в новых индустриальных странах – 20%, в развивающихся она несколько ниже, а в бедных странах – не превышает и 10% [2].

Например, Китай превратился в мастерскую мира, в Индии идет интенсивная индустриализация. Ряд государств Юго-Восточной Азии и Латинской Америки превратились в центры индустриального развития (Сингапур, Гонконг, Южная Корея, Тайвань, Мексика, Бразилия, Аргентина, Таиланд, Малайзия). При этом следует отметить, что качество трудовых ресурсов в большинстве слабо развивающихся стран определяется лишь уровнем грамотности, а не наличием специалистов с высшим образованием. Структура отраслевой занятости развитых и слаборазвитых стран приведена на рисунке 1.

В сельских территориях некоторых государств выделяются отрасли, развитие которых оказывает наибольшее воздействие на экономику, социальную и природную среду. Все в большей степени активами становятся относительно дешевые земельные и природные ресурсы для добывающей промышленности, сельского и лесного хозяйства, малоквалифицированные и недорогие трудовые ресурсы, а также природные ресурсы для развития сельского туризма, отдыха и других сфер услуг. Чем более развита экономика страны (региона/зоны), тем более она диверсифицирована. Это означает, что ее развитие рассматривается не только через призму перспектив сельскохозяйственного производства.

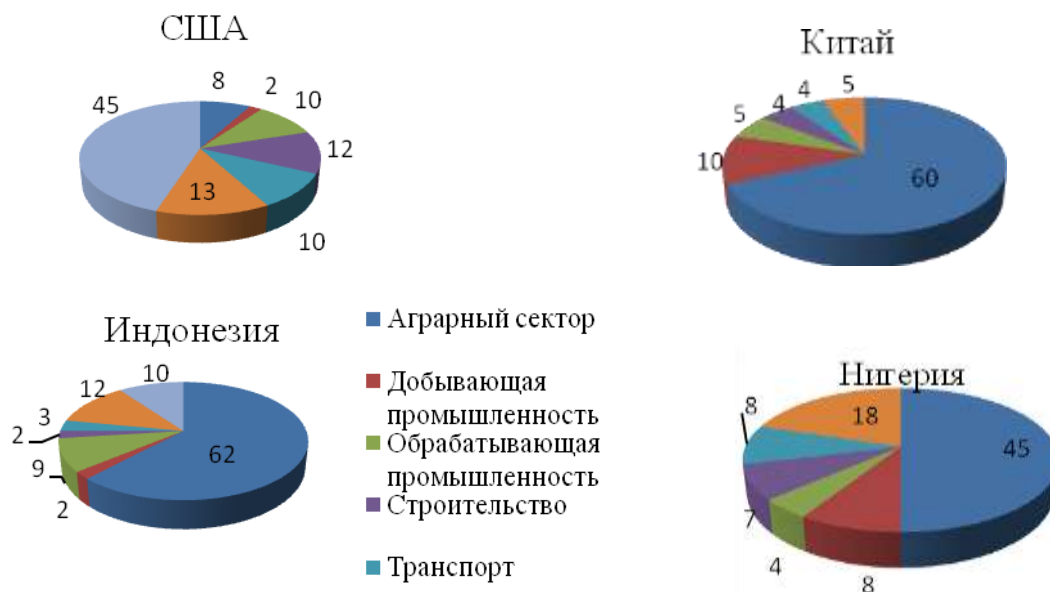

Рисунок 1 – Распределение занятости населения по отраслям экономики в некоторых странах мира, %

Таким образом, в любой экономически развитой стране решение проблем занятости населения – первоочередная задача государства. Опыт стран с развитой рыночной экономикой подтверждает необходимость вмешательства государства для выработки стратегии развития человеческих ресурсов. Механизм регулирования занятости происходит с использованием правовых, административных и экономических методов воздействия, т.е. условий для максимально возможной занятости населения, предусматривающих ограничения социального расслоения общества и повышение производительности труда.

В Казахстане политика занятости населения развивается, сочетая различный зарубежный опыт, но имея свои национальные особенности. За последнее десятилетие реализация государственной политики занятости на рынке труда – важный социальный приоритет его стабилизации. Для достижения целей развития тысячелетия, реализации Рамочной программы ООН по оказанию помощи в целях развития (UNDAF) и положений Глобального пакта МОТ о рабочих местах в Казахстане реализована Программа по достойному труду, утверждена Концепция социального развития РК до 2030 года [3].

Закон РК «О занятости населения» (2016), положивший начало проведению принципиально новых реорганизационных мероприятий в сфере занятости, в т.ч. и аграрном производстве, закрепил право

свободы выбора на участие в трудовой деятельности, кроме того, создавались государственные институты и необходимая инфраструктура рынка труда, были легитимированы страховые принципы защиты от безработицы [4]. В целях борьбы с безработицей, обеспечения эффективной занятости рабочей силы и повышения жизненного уровня населения разрабатываются государственные и региональные социально-экономические программы. Одна из них – «Дорожная карта занятости-2020» в рамках Стратегии «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» [5], направленная на создание новых рабочих мест, повышение доходов населения путем содействия устойчивой и продуктивной занятости с вовлечением самостоятельно занятого, безработного и малообеспеченного населения. Этому в дальнейшем способствовало принятие Программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 гг. «Еңбек», направленной на повышение занятости сельского населения в малом и среднем предпринимательстве путем вовлечения сельских жителей в предпринимательство [6]. Сочетание этих проектов с Государственной программой индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015–2019 гг. [7], программы поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса-2020» [8], направленных на расширение бизнес-инициатив предпринимателей в

сельских населенных пунктах, стимулировало рост рабочих мест и спрос на труд в сельской местности.

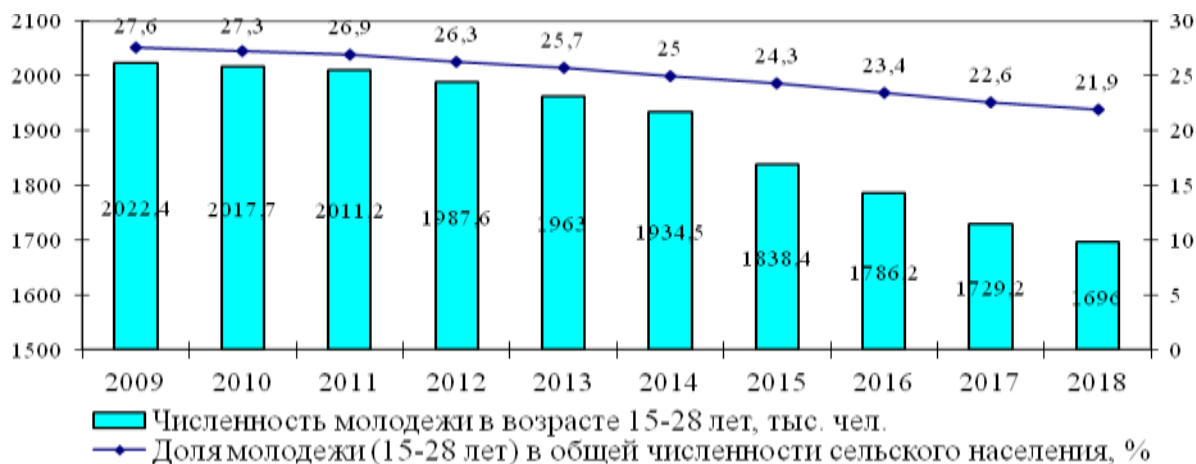
В 2016 г. введен в действие новый Трудовой кодекс РК, в котором четко определены границы государственного вмешательства в сферу трудовых отношений между работодателем и работниками. С учетом обеспечения баланса интересов сторон, роли и ответственности субъектов трудовых отношений установлены минимальные трудовые стандарты, базовые гарантии и компенсации работникам. Все это позволило расширить механизмы гибкого регулирования трудовых отношений, снять ряд ограничений, препятствующих развитию предприятий, что, в свою очередь, положительно сказывается на развитии предпринимательства, рынка труда и привлечении инвестиций.

Отечественная модель регулирования процессов занятости и рынка труда развивается по основным принципам, где эффективно функционирует национальная схема социального партнерства, основанная на распределении ответственности между государством, работодателями и гражданами. Государство стимулирует создание рабочих мест в рамках индустриально-инновационных проектов и развитие среды, благоприятной для предпринимательства, а работодатели создают безопасные рабочие места, осуществляют социальное страхование работников от рисков потери дохода, участвуют в их пенсионном обеспечении.

Несмотря на позитивные изменения, сельский рынок труда отличается несбалансированностью по качеству подготовки и профессионально-квалификационной

структуре кадров. Среди экономически активного населения села доля лиц с высшим, незаконченным высшим и средним профессиональным (специальным) образованием, формирующих основной контингент высококвалифицированных специалистов, составляет 66%, среди занятых – 66,4% и безработных – 56,9% [см. 1, С. 74-94]. При этом за рассматриваемый период рост доли безработных с высшим и средним профессиональным образованием (в сельской местности – на 16,1 %, городской – на 7%) свидетельствует о снижении качества подготовки специалистов. Размещаемый государственный заказ на подготовку кадров зачастую не соответствует требованиям работодателей, в связи с чем возникает дисбаланс между спросом и предложением на рынке труда.

Реализация Третьей модернизации Казахстана зависит от качества трудовых ресурсов, особенно положения молодежи на рынке труда. Из 1 млн занятой молодежи села в возрасте 15-28 лет 95% принадлежит к возрастной группе 20-28 лет, что составляет почти четверть экономически активного населения сельских территорий. В то же время следует отметить, что безработная и сельская молодежь подвержена высокому риску, для которой непреодолимо высоким барьером могут быть затраты на образование и издержки миграции. За последние 10 лет в динамике достаточно заметно прослеживается тенденция сокращения численности сельской молодежи, в возрасте 15-28 лет на 16% (с 2 млн чел. в 2009 г. до 1,7 млн в 2018 г.) (рисунок 2) [9]. Не случайно во внутреннем миграционном потоке около 80% приходится на внутриобластные передвижения.

Примечание – составлен на основе данных стат. сборника Комитета по статистике МНЭ РК «Молодежь Казахстана», 2009-2018 гг.

Рисунок 2 – Динамика численности сельской молодежи, 2009-2018 гг.

Кроме того, сельский рынок труда характеризуется значительной неподвижностью, связанностью с социально-демографическими условиями развития регионов. В сельской местности влияние на занятость ресурсов труда оказывает наличие малых форм хозяйствования и личных подсобных хозяйств, их земельной доли, имущественного пая и др. Безработица влечет за собой серьезные социально-экономические потери, главным негативным последствием которой является нерабочее состояние трудоспособных граждан и, соответственно, невыпущенная продукция. Сохраняется проблема «скрытой безработицы» или самозанятости, являющаяся одним из основных факторов низкого уровня жизни сельского населения. В 2018 г. численность самозанятого населения в целом по республике составила 2,1 млн человек (или 24% от всего занятого населения), из них 1,3 млн человек (или 35% занятого населения села) проживало в сельской местности. При этом в структуре занятых в сельскохозяйственном производстве доля самостоятельно занятых работников составляет 65% (или 0,9 млн чел.), основная часть которых работает на личном подворье, где доходы очень низки и в большинстве случаев не охвачены системой социальной защиты. Важно отметить, что в этой группе наблюдается увеличение числа лиц со средним профессиональным образованием. Несбалансированность спроса и предложения сельских трудовых ресурсов имеют значительную региональную дифференциацию.

Поэтому в сельской местности предстоит освоить принципиально новую модель занятости населения, ориентированную на формирование рынка аграрного труда и использование его закономерностей. Снижение объема производства в сельском хозяйстве, сокращение промышленного производства в сельских районах, низкий уровень развития сельской социальной инфраструктуры привели к проблеме занятости трудоспособного населения села, появлению длительной безработицы, особенно среди молодежи. Эти обстоятельства диктуют необходимость государственного регулирования занятости сельского населения, разработки и применения новых механизмов регулирования занятости в целях увеличения экономической активности и повышения уровня доходов населения села.

Единственная реальная альтернатива - стратегия инновационного развития стра-

ны, опирающаяся на такие конкурентные преимущества, как реализация человеческого капитала, эффективное применение знаний, повышение степени мобильности работников, мотивация к труду и нововведениям. Как показали исследования, в развитых странах проблема квалификации кадров успешно решается, учитывая активное проведение профориентационной работы, обучение и переквалификацию работников на государственном, местном и отраслевом уровнях, стажировки на предприятиях, заинтересованных в получении тех или иных специалистов.

Переход к инновационной экономике (реструктуризация и диверсификация отраслей экономики) приведет к изменению сложившейся структуры занятости населения, сопровождающаяся сокращением неэффективных рабочих мест, перераспределением работников по секторам экономики, расширением сферы услуг, развитием инновационных направлений деятельности и возникновением новых направлений занятости. В этих условиях сельский рынок труда позволит стимулировать создание новых эффективных рабочих мест, включая гибкие формы занятости сельского населения, особенно молодежи.

В условиях цифровизации отраслей экономики наиболее важным фактором становится формирование соответствующего кадрового потенциала – создавать именно такие высокотехнологичные и современные рабочие места и планомерно двигаться к современной структуре занятости. В тех отраслях, где накоплен высокий потенциал скрытой безработицы (промышленность, строительство, наука) и в регионах с аналогичной ситуацией рекомендуется реализация программ ускорения институционально-структурной перестройки на основе восстановления инвестиционного процесса, развития малого и среднего предпринимательства и опережающего обучения высвобождаемых работников по новым профессиям и специальностям. Рабочая сила будет устремляться в те регионы, где потребность в ней значительно выше.

Решение этих задач способствует улучшению качества рабочей силы и развитию ее профессиональной мобильности на основе реформирования системы профессионального образования всех уровней, развития системы непрерывного профессионального образования, подготовки и переподготовки кадров с учетом определения государственных приоритетов развития сельской экономики. Проблемы сельской

занятости, имеющие свои особенности, улучшение качества трудовых ресурсов и эффективное их использование выступают одним из наиболее важных факторов роста экономики АПК и повышения уровня жизни сельского населения.

Выводы. Отставание сельских территорий по социальным условиям жизни, низкая мотивация труда из-за малодоходности сельского хозяйства и других отраслей сельской экономики являются основными причинами, из-за которых сельчане покидают свои села, уезжая вначале на заработки в близкорасположенные крупные поселения и областные центры, а затем оседают в них. При этом значительно снижена роль мотивационных факторов, способствующих заинтересованной работе в сфере сельскохозяйственного производства, притоку в отрасль аграрных кадров, закреплению молодых специалистов сельской местности.

Адаптация зарубежного опыта к условиям Казахстана должна учитывать системные изменения в области трудового права и законодательства, рыночного механизма регулирования занятости, содействия развитию агробизнеса и предпринимательства, обеспечения социальной защиты от безработицы, в которых заключается стратегия и тактика реализации основных направлений политики занятости трудовых ресурсов:

1. Реформирование профессионального образования на сельском рынке труда с учетом маркетинговых исследований, совершенствование систем восстановления рабочей силы одновременно с увеличением числа рабочих мест, улучшением профессиональной ориентации, повышением квалификации работников.

2. Действенное и своевременное трудоустройство и переквалификация рабочей силы, с учетом конъюнктуры на рынке труда, а также предупреждение развития безработицы и ее сокращения с помощью повышения экономической заинтересованности предприятий в создании дополнительных рабочих мест с гибкими формами занятости.

3. Трансформация трудовых процессов на основе различных организационно-правовых форм хозяйствования и эффективное использование сельских ресурсов труда, формирование возможностей для полной и продуктивной занятости в условиях многоукладной сельской экономики.

4. Инновационное развитие социально-трудовой сферы села и рост уровня культурной жизни сельского населения.

Список литературы

1 Статистический сборник Комитета по статистике МНЭ РК «Занятость в Казахстане» 2014-2018 гг. [Текст]. – Астана, 2019. - С. 74-94; 220-223.

2 Сайт биржи Автор24.– 2016.- (http://www.spravochnik.ru/geografiya/geografiya_na_seleniya/geografiya_trudovyh_resursov_i_zanyatosti_naseleniya/).

3 Об утверждении Концепции социального развития Республики Казахстан до 2030 года и Плана социальной модернизации на период до 2016 года. Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 апреля 2014 г. № 396.- 2014. – (<http://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000396>).

4 Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 482-V ЗРК "О занятости населения". - 2016. - (<http://www.enbek.gov.kz/ru/node/335961>).

5 Программа «Дорожная карта занятости 2020». Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 марта 2015 года №162.-2015.- (<http://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P1500000162>).

6 Государственная программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы "Еңбек" Постановление Правительства Республики Казахстан от 13 ноября 2018 года № 746.- 2018.- (<http://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P170882#z>).

7 Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015–2019 гг. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 октября 2014 года №1159. – 2014. - (<http://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P1400001159>).

8 Государственная программа поддержки и развития бизнеса "Дорожная карта бизнеса-2020". Постановление Правительства Республики Казахстан от 25 августа 2018 г. №522. – 2018. - (<http://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000522#z1441>).

9 Статистический сборник Комитета по статистике МНЭ РК «Молодежь Казахстана» [Текст]. – Астана, 2019. – С. 6-10

Spisok literatury

1 Statisticheskij sbornik Komiteta po statistike MNJe RK «Zanjatost' v Kazahstane» 2014-2018 gg. [Tekst]. – Astana, 2019. - S. 74-94; 220-223.

ПРОБЛЕМЫ АГРОРЫНКА

Правила оформления статей для публикации в журнале
смотреть на сайте [http:// agroeconom.kz](http://agroeconom.kz)

Редакторы: И.С. ТАИПОВА, К.О. ОМИРГАЛИЕВА
Компьютерная верстка Ж.С. ДОСУМОВА

Подписано в печать 26.12.2019 г.
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.
Объем 25,0 усл. п.л., 22,0 уч.изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ № 568.
Отпечатано в КазНИИ экономики АПК и РСТ

Адрес редакции:
Казахстан, 050057, г. Алматы, ул. Сатпаева 30 «б»
тел.: 245-35-87; 245-36-20, fax: 245-36-07
E-mail: kazniiapk@mail.ru